

F Á B I Á N L Á S Z L Ó

Elvetélt rituálék

Halványan, mint a patakvíz.

Ezra Pound

VALAMI VAN A LEVEGŐBEN –

ez most szó szerint értendő, ráadásul tudható, micsoda, vagyis *vírus* hódít a levegőben, csak éppen azt kéne pontosan ismerni, az meg mi a fene azonkívül, hogy parány, mégis korona ékeskedik rajta, befúrja magát mindenüvé, ám miként teszi, az megint rejtvény, az egész pedig a járvány rejtvénye, noha a járvány maga egyáltalán nem rejtvény: jelen van összes hiányával egyetemben; nincsenek ünnepnapok, ennek megfelelően hétköznapiak sem, csupán valamiféle napok léteznek – szűkebbre fogva a szűkös időt, ezekben a napokban pedig alig van valaminek is jelentősége, ha csak az nem, hogy vannak, hogy számolhatók és megszámlálhatóak – egyfelől: mennyivel volt előttük az, ami nem ilyen volt, vagy mikor lesz utánuk az, ami esetleg más lesz, ami – azokkal a számolt napokkal korábban – fontos volt, lesz-e még a folyvást tovább számolt napok után ismét fontos, mivel egyelőre inkább hívságosnak látszik; hogy ránk tapad-e véglegesen a vírusszűrő maszk, mint a japán Oni babára az álarc, szabadá téhetjük-e majd, ha sor kerülne rá, tekintetünket, vagy végképp beragad a kényszeredett álca mögé, szóval hogy romlásunk romlása – a logikának megfelelően – javulást hoz-e, vagy marad tovább az öntudat tudatlansága, a megalázottság büszkesége, a honvágy, amely valójában elvagyódás mindenhová – érdemleges derű nélkül; marad-e ebből a tavaszról ujjongás, a készülő nyárból öröm, majd az őszből eredmény, a télből pedig remény – merthogy valami van a levegőben –

mindenekelőtt mégiscsak a hiány van a levegőben (az a jószagú... a hiány stukája mint légiveszély!), te érzed az én hiányomat, én érzem a te hiányodat, valami ilyesmi az alapképlet, ezt tarkázza további relációkban minden egyes személyiség, a tömeg éppen úgy, mint az egyén: elhibázott cselekedetek korrekcióját firtató sajnálkozó tekintetek, jövőt pásztázó sóhajtások – mind-mind kísértő szédület a jelenben, amiről melleleg nem lehet pontosan tudni, valóban jelen-e, mindössze annyi biztos, hogy – sajnálatos módon – nem múlt, és jövőként is csak merő káprázat, ám jelenbelisége ennél is megragadhatatlanabb, mintha folyvást széthullanék valami egészből, noha az az egész sosem érzékelhető, illetőleg – esett róla szó – kizárólag hiányképpen; innét szemlélve a hajdani folytonos telhetetlenség telítettségnek látszik, ettől kissé halványul ígérete, ahogyan az elszáradó virágok nehéz illata, hovatovább az éppen esedékes gyöngyvirágé a forrósodó napsugár mosolyától (elküldése – esedékestől – bizonyára a végtelenben halasztódott), amit egyelőre még háríthatnak vaskos levelei, amelyekre hihetőleg nem telepednek vírusok, illetőleg *ez* nem telepedik rá, de – úgy mondják – minden élő szervezetnek lehetnek vírusai, mint ahogy vannak is;

a vírus tehát a magányosság effektív attitűdje mind az egyedülletben, mind pedig társaságban, hiszen csaknem mindig elérhetetlenül távol van valaki, akinek jelenléte – a szertartás szerint – mindenképpen kívánatos lenne ebben a szokatlan *kaoszmoszban*, a káosz kozmoszában vagy a kozmosz káoszában, hogy föloldjuk a sűrűséget, ám ehelyt minden bizonyos a kaoszmosz a *mot juste*, a pontosan ideillő szó, a pusztán leírható, de nem kimondandó, mivel nincs kinek; talán a palackposta megőrizheti;

az egész akár valami késedelmeskedő romantika (régebbi, régebbi! Boccaccio, Navarrai Margit! jeles epidémikusok) illúziója lehetne, ha nem kavarnának bele innen-onnan a lélegeztetőgépek mechanikus sóhajai, vagy a koporsókészítők szakadatlan kopácsolásai, a kiábrándult közöny akadozó jajongásai, öreg orrok szipakolásai, a levegőben lassan vánszorgó kérdések, a rutinjukat veszített hogyvagy?-ok és kimég?-ek, amelyektől réges-rég elszokott a kicserepesedett száj, vagy a szarka pimasz rikoltása, amely tudomást sem vesz a helyzetről, beburkolózott természetes önzésébe, egy távolabbi kertből a hetvenkedő hollók zaftos károgása – már-már a kegyetlen gúny dallamként; de a fals öröm cirádái szintén – vadul bicikliző családoktól, rolleröző gyerekektől, amit szokatlanul ritkán szakít meg egy-egy elsuhanó autó, és naponta egyszer a postás robogójának ismerős duruzsolása;

a macska összevissza ténfereg, sehogy sem találja helyét, enni kér, de aztán lustán otthagyja tányérkáját, hadd számolja föl maradék ízeit a nap, amely elől ő már az árnyéket keresi, noha pontosan sosem határozható meg, mi után kajtat a macska –

a házban telefonok csöngenek széles diszharmóniában, a párbeszédnek tónusán áthullámzik a kötelesség, a szolidaritás szokatlan és kelletlen intonációja, mielőtt ki-simulna a megfelelő hangszínbe: fojtott szánakozásba, csenevész nevetésbe, többnyire hallgatag várakozásba, méla hümmögetésbe, ám jól kivehetően mindegyik társalgás a *vagyok* körül forog – kérdésként, válaszként egyaránt, mintha azonban a hangsúly mindkettőt a lényegtelen irányába süllyesztené, nem annyira flegmából, mint inkább háritásból, talán hogy ne fogadjon be semmilyen döntő változást, talán hogy legalább a meglévőt erősítse, megóvja a háttérből acsargó félelmektől;

kora délutánra puha fehér fölők kezdik meg kiszámíthatatlan sétájukat az ég kéksége előtt, mintha a makacsul tündökölni kívánó napot hajkurásznák, fényét próbálnák elfogni, csupán pillanatokra sikerül, olyankor reálisabb az összkép, árnyalja a szorongás hibátlan szürkesége, a fénymáz lepergése és a szívárgó közöny; gyakran a közöny is csak a szorongás álcája, noha mindenképpen ideiglenesen: muszáj a maskara alól is levegőt venni, mélyen leszívni, még ha vírusokat kockáztatunk is, hiszen a levegőből árad a fenyegetés; ráadásul ugyanezen a közegen át érkeznek az újabb és újabb információk – képernyőre, hangmembránra, hogy megint kiszakítsanak valamennyit vétlen nyugal munkából, az életünkéből, egészen pontosan: az életedből és az enyéből; talán átterveztek bennünket hiányokká, persze, nem kizárólag bennünket; akarva-akaratlan betagozódunk a virtuális tömegbe, egyetlen közös sorsba (már ha ez egyáltalán megítélhető) – lebénítva, elrekesztve, tétovaságra ítélve, mint a macska az unalmassá vált kertben;

a tévéképernyő egyszerre repcemezővé sárgul, tömény illatot intonál egy észak-csehországi emlékből, mögötte a lefaragott hegy okkerja egy közelebbiből (vagy éppen távolodóból), az egykedvű néző mintha szemvillanásnyi időre fölélnkülne, belekapaszkodna a váratlan ingerbe, de a kép elillan, magával viszi merész késztetését;

vélhetőleg különös helycsere, kiegyenlítődség (?) zajlik: a konformisták – tehetek-e mást? – kiléptek komfortzónájukból, a nonkonformisták viszont – okkal, oktanul – komformizálódnak, nem lelik a célzatos kételyek ideillő formáit, föllazul az ismert elszánás, a zavar már-már meghökkentő politikai konstellációt eredményez: a veszély minimuma mentén egységesülni próbál a körömszakadtáig széthúzó nemzet – színezékükben eltérő kommentárok bárányfölhői alatt; merthogy egymás elől éljük el élményeinket, egyszerűen kivesszett a harsány plágiumok lehetősége, a nyereséges mártíromság esélye, fölszakadtak a magánszféra sebei;

az élet, mindennapos torzulásában, travesztált halálnak mutatja magát, netán nem is jogtalanul, hiszen alaposan föl van cirkalmazva a vírussal, aminek egyelőre nem sikerül leütni koronáját (vagy inkább szarvát letörni – képletesebben szólva), emiatt késlekedik a megkönnyebbülés, elodázódnak a fölszabadító nevetések, tűrünk lehajtott fővel, bár aggodalom-hullámok a mágneses mezőkben, féltéssé szelídült a féltékenység, reménnyé a bizalom (*hová lettél, hová?* – ripacskodik a keserv egy éppen hányódó formában), ébredés lesz-e belőle vagy halottsiratás, mire *wake* lesz? kezdés vagy gyász, feddés vagy nász – *ez itt a kérdés; attul nemesb-e...*

azaz: újfent bizonytalan idejűsége, hiszen az idő valóban bizonytalan, mint az idő – átláthatatlan labirintusával

hová lettek a selymes reggelek, amelyekért érdemes volt fölkelni? hová ízei, illata? a *bársonyos bőr?* és a bürzsönyös bér? vajon benne vannak ebben a mosolytalan jelenben, már ha ez mégis jelen idő lenne, amelyet túlfeszített lassulása, valamint a fékezés visszatetsző csikorgása impregnál?

(éppen jókor, mert éjszaka itt-ott végre eleredt a várva várt eső, az Úr megkéssett kegyelme a földeknek, talán ráterül erre az elfertőződött világra, és hoz némi tisztulást szintén – közvetett epifánia a ragályban)

valamiképpen mi már végérvényesen a kaoszmosz gyermekei maradunk, nincs az az eső, nincs az a fertőtlenítőszer, amely lemoshatná szűkölködő lelkünk betokozódott vírusait, de legalább tudjuk: ott vannak, így-úgy ismerjük az infekció útvonalait, a szepszis mértékét, az egész förtelmet, amit – természetesen – mindig jól ismertünk, éppen emiatt röstelltük ezt az ismeretséget, a mindennapi megkínkoztatást, szétszaggatást, csupán félszívvvel akartuk szavakba önteni a szánandó valóságot, szenvedelmes kaoszmoszunk idült valóságát, hogy tudniillik, ami egyszer megesett az időben, a végtelenségig ismétlődik az örökkévalóságban:

tudod, ott voltam, amikor –

tudom, ott voltál, amikor –

tagadhatatlan: jelen voltunk; és a bajban a saját bajunkat még jobban látjuk;

most pedig elakadt az eucharisztia pasztillája, ámbár valószínűleg étvágytalan hívőket talált volna, bora, majdnem biztos, megecetesedik, és sosem múlik el e keserű

pohár, holott hirtelen egyetemessé lett megint a történelem – Vuhantól Los Angelesig, Stockholmtól Canberráig, Riótól Szöulig, lelohadtak az esztelen kalandozások, bennrekedtünk az újfajta egyetemességben, még nem értjük méltó és érdemleges megélhetőségét;

még ez a bárgyú hiány –

még ez a béna rezignáció –

(homályjós szobamélyeken testi-lelki incesztusok türelmetlen zürzavara)

egy elavult vészkijárat felől: *a kormány a helyén van*; az ellenzék meg füstölög – mígnem egészen elfüstöl; készülők periratok, silány hamisítványok, értéktelen palimpszesztek száraz zörgése, a kiszolgáltatottság fölhorzsolts epidermisze, arcok és álarcok – ünneplésre, ítéletre várva;

odakinn megunta gömbjét a gömbjuhar, szétterült, háromhegyű levelei föllelkesülve, lengedezve kanadáznak a déli szélben –

kallódó lelkek a mellékutcákban, a kihalt játszótereken, az elbágyadt piacokon, esetlen kerékkötői a szigorú rendnek, keserű ingereiket, néma torokköszörüléseiket levezetendő, hogyha majd, ha egyszer, akkor talán megint igazán – a valahogycsak kibírjuk legátójáig;

a jelen elmúltáig, ha ez egyáltalán lehetséges; vagy pontosabban fogalmazva: a jelenlegi jelen elmúltáig – anekdotákba simulásáig a radikális ártatlanságok derűjében; amikor világossá válik, mennyit pusztított az erózió, mennyit a kénytelen diszjunkció, miként mérgesedett szembenállás; hogy valóban a helyünkön voltunk-e, ott voltunk-e, ahol lennünk kellett, ami – persze – mind-mind jobbra fölmérés lesz, nem pedig kiigazítás, hiszen ezek még csak nem is hibák, nemhogy vétkek volnának, inkább kényszerek, jobb esetben azok riadt látomásai, eladdig a formátlan hol vagy? visszhangzik az utálatos káromásokból, idegen szagoktól fintorog az orr, ragályba hamvadt cirógatások nyomai a bőrön;

– kérlek, végre kínálj meg egy korttyal ízes meggypálinkádból!..

MOLNÁR MIKLÓS

Ady Endre unokája

Jöttem a Nílus partjairól,
hol álmodoztam tízezer évig,
vadkacsa voltam, vagy harangvirág –
betyárrá lettem a Tisza partján.

Gémeskút nevelt, malomalja;
öleltek vad csókú nomád lányok:
finom remegésű, erős kezek –
a Tisza mellé temesetek.

Nem ahol Petőfi a kis Túrt
belésietni látta, nem ott,
hanem ott, ahol Juhász Gyula
hajnalonta halkán ballagott.

Szeretlek, Magyarország

Magyarország! Füstködön, kipufogógázon, vegyi permeten, elektroszmogon át, úti-könyveket, utazási prospektusokat, étlapokat félretolva hadd mondjam el neked, hogy szeretlek, Magyarország. Borzalmasan megcsonkítottak és béklyóba vertek, megszálltak, elárultak, kifosztottak, de ami a legrosszabb: nyomorúságodban még porig is aláztak, bohócgúnyát húztak rád, és szégyentáblát akasztottak a nyakadba.

Most az euró és a dollár csörgésére kell táncolnod. Kigúnyolt, megcsúfolt, bolonddá tett, émelyítően becukrozott, flitterrel megszórt, töviskoronás, nyomorult Magyarország, hadd mondjam el neked: szeretlek. Nemcsak ott, ahol tiszta vagy, erdeiben, hegyeiden, rónáidon, vizeiden, vízpartjaidon és a hozzád hűek szemében – nemcsak ott szeretlek. Ott is, ahol rád, a csöndesség honára, tomboló lármát kényszerítenek, ott is, ahol tőled, a költők honától, megfosztják a szellemet, ott is, ahol téged, a bátorság honát, gyávává tesznek, ott is, ahol leginkább szégyelled magad – ott is szeretlek.

Tudd, hogy mindezt veled együtt akarjuk elviselni, veszendőbe ment dicsőségedet megkeresni, s a legnagyobb tisztelettel és hódolattal visszaadni neked. Ha veled vagyunk, soha nem vagyunk egyedül. Általunk megfeledekezhetsz a könnyeidről. Akiket legmélyebben érint a nyomorúságod, melletted vannak legnagyobb gyalázatod óráján, hitvány neon-, beton- és krómálcák mögé bújtatott állapotodban is. Ők szeretnek

téged, Magyarország. Mások talán szájalmasnak és kicsinek, hitványnak és romlottak látnak – de minékünk egyszerre vagy apánk és anyánk. Szolgáljon vigaszodul a mi szeretetünk.

Semmit sem kell megbocsátanunk neked. Bocsásd meg nekünk, hogy túlságosan gyengék vagyunk láncaid letöréséhez és a téged ellepő vásári kacatok eltüntetéséhez. Ajándékozz meg bennünket örökkévalóságod erejével! Mi neked adjuk mindenünket, amink megmaradt. Mert szeretünk téged, Magyarország.

Lévánt János

BÍRÓ JÓZSEF
AKI SZKLYFLD

:
elszármazott árvajaként
:
útközben
:
körültekint
:
a
:
KIRÁLY – HÁGÓ
:
tetejéről
:
és
:
elsírja
:
magát
:
AZ
:
már
:
pontosan
:
tudja
:
sohasem
:
érhet haza

(100 évvel a diktátum után – 2020)

CSILLAGKÖZI CSEND

maszkremény
maszkvirág
maszkbál
maszktisztás
maszkkegyelem

(*stay at home*)

nincs kegyelem
nincs tisztás
nincs bál
nincs virág
nincs remény

MA
ESTE
MEGHALT
AZ
ANYÁM

(2020 április 3 21h)

KISS GY. CSABA

1989. október 20–22.

(AZ MDF II. ORSZÁGOS GYŰLÉSE)

Nekem két feladatot jelent. Ki kell alakítani az elnökséggel a külföldről meghívandók jegyzékét és el kell küldeni a meghívókat. Másodszor pedig megszervezni a külföldi és hazai sajtót. Szerencsére volt már segítség külügyi titkárunk, Lányi Dániel személyében. A nemzetközi tájékoztatásban pedig főleg Ódor Lászlóra és Farkas Gézára számíthattam. Szerencsés választás volt a sajtóirodánál Bölcs házy Sándor személye, aki nyár óta dolgozott velünk. Tudta, hogyan kell az újságírókkal beszélni, polgári udvariassággal, ám határozottan. Jómagam pedig úgy éreztem, két különböző szerepben kell föllépnem. Sima szájjal a diplomaták között, gondosan fürkészni, mikor csöppen az ő szájukról valami fontos információ, nem utolsósorban pedig meggyőzni az illetőt az MDF lépéseinek indokoltságáról. Sokat adnék érte, ha belepillanthatnék korabeli jelentéseikbe, mit írtak rólunk.

Az újságírók társaságában fölvágottnyelvre van szükség, velük így lehet csak értekezni. Szüntelenül gyanakodva, de úgy, hogy ebből ne látsszék semmi. Két dolog védett a hazai sajtó közegeiben. Részint az, hogy három évig magam is próbáltam ezt a mesterséget (Köznevelés, 1971–74), tagja ugyan nem lettem az Újságíró Szövetségnek (el kellett volna végezni valami tanfolyamot, de fölöslegesnek tartottam, nekem akkor már nem egy írásom megjelent). Másrészt pedig – ha furcsának hangzik is – segített az, hogy soha nem éltem olyan lakásban, ahol lett volna televíziós készülék. Így nekem a képernyő legismertebb arcai rendszerint semmit nem mondtak, az egyik ipszilon volt, a másik zé. Hölgyeknél jól bevált, ha azzal kezdem, segítsenek, mert kicsit zavarban vagyok. Kisebbrendűségi érzésem nem volt a riporterekkel szemben, nem tartottam a kamerától vagy a mikrofontól. Tudtam persze, mekkora hatást képes gyakorolni a tévé a lakosságra. Belé ivódott az emberekbe egyfajta összekacsintós szemlélet, az „ez van” megváltoztathatatlanságának érzése meg a „legvidámabb barakk” szóhasználata. Gyakran emlegettem, hogy a kommunista kor magyar tömeg-tájékoztatásának rendkívül fontos szerepe volt (összehasonlíthatatlanul nagyobb sikerrel, mint a „tábor” többi országában) a közhangulat formálásában. Ama „gulyás” (ameddig volt) mellett a másik meghatározó tényező a rendszer legitimitásának biztosításában. Részben az állambiztonságtól örökölt szakszerű littel. A mechanizmus pedig működött akkor is – a 80-as évek közepén –, amikor az életszínvonal már gyöngéledni kezdett. A nyári hónapoktól éreztem úgy, nem mi vagyunk az újabb bátrabb hangnemet próbáló média első számú kedvencei.

Állandó zsisbvasár egyébként az Ó utca. Találkozóhelye szervezeteinknek, a különböző szakmai bizottságok itt üléseznek, ide jönnek a vendégek, az újságírók és kifürkészhetetlen céllal érkező, mondjuk így, érdeklődők. Van persze portásunk meg iroda, Regős Helga, áldozatos munkatársunk irányítja, kevés a telefonkészülék, szünet

nélkül keresnek valakit, alig akad nyugodt perc, talán inkább reggel tájt lehet készülni, olvasni vagy írni valamit. Hétvége felé lehetett, szinte egyedül voltam a házban, s egy újságíró kormányoznak hozzám. Jóvágású, délvidéki kinézetű fiatalember. A francia Tév 5 riportere. Jean-Louis Calderonnak hívják. Beszélgetni kezdünk, néhány általános kérdésen túl nincs szó konkrét cikkről, interjúról. Lassan már én kérdezem, a magánélet vizeire tévedünk. Kiderül, lányaink vannak, neki kettő. Hálás téma, nem kell politizálni, egészen belefeledkezünk, észre sem veszem, legalább másfél órát szánunk egymásra. Talán el is felejtettem volna, ha a nagybetűs Történelem nem hozza vissza kegyetlen formában emlékét. December 22-én a Bukarestben a Köztársaság téren lett áldozata a romániai forradalomnak.

Kíváncsian vártuk, mit hoz az MSZMP rendkívüli kongresszusa október 7. és 10. között. Lesz-e a reformkörökből Pozsgay vezetésével új demokratikus erő? Nem lett. Főloszlatták az MSZMP-t, a helyébe lépő Magyar Szocialista Párt öröklí a vagyont, és még mit, nem tudható. Nyers Rezsőt választják elnöknek, Pozsgay Imre bennmarad az elnökségben (arra számít, hogy megválasztják köztársasági elnöknek?). Vegyes az ember benyomása: az új-régi párt különös alakulat. Ez lett volna a szakítás a múlttal? Vagy szükségszerű praktikus megoldás az átmenet során? Lemondanak a munkásorségről, elfogadják, hogy számot adnak a pártvagyonról. Ám megmarad az infrastruktúra kiterjedt helyi hálózatokkal, a kádári polgárosodás műszaki-gazdasági elitjével. Nem lebecsülendő hatalmi potenciál. Találós kérdés, nem látom, merre vezethet útjuk tovább. Annyi bizonyos, hogy hazafelé, a Pasaréti térről fölfelé kanyarodva a rendőr őrszemről sejthetem, hol lakik Nyers Rezső.

Berlinben október 7-én lelkes tüntetők várják a szovjet pártfőtitkárt, százak-ezrek kiáltozzák: Gorby, Gorby! Jönnek a hírek azután a következő napokban a tüntetésekről, Lipcsében állítólag 70 ezren mentek ki az utcára. Neues Forum az egyik demokratikus mozgalom neve, a társadalom és a hatalom párbeszédét követelik, akárcsak mi két évvel ezelőtt. Vajon a fórum nevezetehz adtunk volna mi is ösztönzést? Egy hét múlva a folytatódó tüntetések alapján egyértelmű, hogy változások lesznek az NDK-ban. Október 18-án lemond Erich Honecker, a pártfőtitkár-államelnök. Jutnak eszembe Hegedűs András hajdani miniszterelnök júniusi szavai, amikor csehszlovák, NDK-s, román közös fenyegetést emlegetett a bécsi tévé vitaműsorában. Úgy látszik, az egyik téglakiesik a falból.

Az MDF elnökségében most az Országos Gyűlés előkészítése a fő téma. Október 11-én a sajtótájékoztatón elmondom: nagyszámú külföldi delegációt várunk, elsősorban a választási programot fogjuk majd megvitatni, szeretnénk mihamarább megtartani a választásokat, és saját köztársasági elnökjelöltet kívánunk állítani. Az országban indulatok és érzelmek hullámzanak, romlik a gazdasági helyzet. Hangsúlyozom aggodalmunkat, miszerint a feszültségeket érzékelve félok, hogy az ország *kormányozhatatlanná* válik. A stabilitás igénye azután számos főlshózlásban és tudósításban kap majd helyet.

A vendégek között számíthatunk állítólag a Bundestag két CDU képviselőjére, az Osztrák Néppárttól Andreas Khol-ra, politikai akadémiajúk igazgatójára (náluk

volt a kampányelőkészítő tanfolyam). Jön a Szlovén Demokratikus Szövetség képviselője és valaki a Horvát Szociál-Liberális Pártból. A meghívásokban érvényesült az akkori MDF széles koalíciós jellege, tehát vártunk vendéget liberális és szocialista politikai erőktől is. Engem persze különösen a Szolidaritás Állampolgári Bizottságának a küldöttsége érdekel. Megnyertek egy választást, tőlük lehetne igazán tanulni, mi szükséges egy sikeres kampányhoz! Még augusztus végén kaptam egy tanulságos följegyzést Szesztay Andrásról a lengyel kapcsolatok kilátásairól. Hiszen nem csak Michnik járt Budapesten (Nagy Imréék temetése alkalmából), amikor hiába hívtam két nappal később a megadott telefonszámon. Eljött Magyarországra Bogdan Lis, az egyik gdanski Szolidaritás-alapító, aki szerette volna úgymond kimenteni nálunk Michniket az elmaradt kapcsolatfölvétel miatt, de az elnökségből csak Sólyom Lászlóval találkozott. Jellemző az információk egymás közti terjedésének nehézségére, erről én csak jóval később, ebből a följegyzésből vehettem tudomást. Május 1-én ugyan rövid ideig szót válthattam Krzysztof Sliwińskivel, aki a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetének meghívására járt Budapesten, de ez inkább csupán kölcsönös bemutatkozásnak volt vehető. Nyáron neki azután szerencsére volt alkalma Csurkával és Joó Rudolffal, Fasang Árpáddal, sőt még Horváth Balázzsal is hosszabban eszmét cserélni. Az viszont nem vigasztaló, hogy a Szolidaritás jelentős példányszámú napilapjához az SZDSZ-nek lett kapcsolata, így ott is előfordul azokból a címkékből, melyeket ránk szoktak kenni. Enyhébb és szúrósabb változataival is van módunk a nemzetközi sajtóban találkozni. A Frankfurter Allgemeine Zeitung magazinjának október 6-i számában Kis János terjedelmes interjújában így jellemzi az MDF vezetett táborát: „Minden jel szerint itt egy keresztény-nacionalista koalíció jön majd létre, amelynek kiindulópontja, hogy a létrejövő magyar demokráciának egy úgynevezett harmadik utat kell találnia szocializmus és kapitalizmus, Kelet és Nyugat között.” Német fülben ez nem jól hangzik.

Eljut hozzám a hír, hogy Krasznai Zoltán és társai valamiféle liberális szervezkedést indítanak. Nem volna jó, ha éppen ők sajátítanak ki, ezért gyorsan rögtönzünk az Ó utcában egy liberális nyilatkozatot, a végét idézem csak: „Alulírottak az MDF dokumentumai és Alapszabályának keretei között kívánják érvényesíteni a liberális törekvéseket – párbeszédben más felfogású tagtársainkkal, figyelembe véve a magyar demokrácia megvalósításának konkrét feladatait és az adott helyzet kínálta lehetőségeket.” Budapest, 1989. október 19-én: Gergely András, Jeszenszky Géza, Kiss Gy. Csaba, Nagy József Zsigmond, Olajos Csaba, Szávai János, Szigethy Gábor.

Másnap pénteken 14 órakor ismét a Marx Károly Közgazdasági Egyetem aulájában gyülekezünk. Kis késés, és jöhet a Himnusz. 850 küldött, több mint húszezer tagképviselőtében. Már 306 településen működik szervezetünk. Teli a terem, az első sorban ott ül az amerikai és a szovjet nagykövet. Szabad Györgytől hallhatjuk a köszöntés szavait a tőle megszokott reformkori tónusban. Ezután következnek a vendégek üdvözlő szavai: a Kereszténydemokrata Internacionálé képviselőtében Antonio Bernassola alelnök, a Szolidaritás nevében a szó Stefan Wilkanowiczé (csak a krakóiak érkeztek meg időben), élénk taps fogadja, a CDU egyik parlamenti képviselője

következik utána. Tapsvihar köszönti Vitautas Landsbergist, a litván Sajudis elnökét, aki végszóként Isten áldását kéri az MDF-re. Ezután Csurka István kap szót, aki rövid számvetést készít az elmúlt hét hónapról, bejelenti, hogy köztársasági elnökjelöltet és pártelnököt választunk. Elhangzik a javasolt két név is: Für Lajosé és Antall Józsefé. A köztársasági elnökjelöltekről azt mondja, hogy Für Lajos nem Pozsgay ellenében lép föl, lehetőségünk lesz jó és jobb közül választani. A politikai beszámoló Antall József tartja: „...csodálatos hónapokat és csodálatos másfél évet értünk meg, olyat melyre valóban nem számítottunk. /.../ 40 esztendei totális diktatúra után...az alkotmányos Magyarország megszületése lehetett és lehet mindenkor csak a célunk.” A demokratizálás mellett a stabilitást tartja napjaink másik kulcsfogalmának. A magyar politikának három gyenge pontját említi: az opportunizmust vagyis gyávaságot, másodsor a doktrinerséget, ha a valóságot figyelmen kívül hagyva kívül fantazmagóriák szellemében akarnák irányítani az országot, harmadszor pedig a handabandázó kocsmapolitikát. Külpolitikai helyzetelemzésében az MDF országos gyűlésére készült programjához (Joó Rudolf. Hitel 1989. október 18.) kapcsolódva foglalja össze céljainkat. Kívánjuk a magyar semlegességet, de ez nem proklamáció kérdése, hanem a nemzetközi viszonyok függvénye. A modernizált Varsói Szerződés keretében legyen biztosíték arra, hogy ne vonulhassanak be ide idegen csapatok. Kezet nyújtunk a Szovjetunióknak, nyújtunk, ha már szabad a kezünk. Összefoglalja röviden a kerekasztal-tárgyalások eredményeit. Arra figyelmeztet, hogy minden erőfeszítésünkre szükség van, hogy ne keletkezzék nálunk politikai vákuum. Elnökjelöltünkötől magas színvonalú összegezést hallhattunk. Igazán vérbeli politikus. Aki ismeri a Kossuth által emlegetett egzisztenciák tudományát. Közben a parlament a munkásörtség föl-oszlatásáról tárgyal, Csoóri Sándor javasolja indítsunk át küldöttséget a Kossuth térre. Ami azonnal meg is történik. Nekünk is fontos, hogy ne legyen munkásörtség, és ne legyenek a munkahelyeken pártszervezetek (szép számmal alakultak az MDF-nek is ilyen csoportjai).

21-én jelent meg egy svájci újságban (St. Galler Tagblatt) egy velem készített interjú *„Magyarországnak kormányozhatónak kell lennie”* címmel. Amikor a felelősségre vonásról kérdez, azt válaszoltam: „Nagyon óvatosnak kell lennünk. Természetesen tisztázni kell, ki felelős a gazdasági nehézségekért, ki olyan politikai büntettekért, mint amilyen az 1956-os népfelkelés leverése volt. /.../ A konkrét politikai büntettekért felelősöket meg kell büntetnünk, de azokat nem, akik csak velük tartottak, de amúgy nem sok közül volt a kommunizmushoz.” A majdani köztársasági elnökről pedig: „Olyan embernek kell lennie, akiben megbízik a nép. Szükséges volna ehhez legalább 60%-os részvétel a választáson.” Pozsgay Imre személyéről: „Ő talán alkalmas volna, de az MDF nem fogja támogatni megválasztását. Legjobb volna egy közös ellenzéki jelölt.”

Október 21-én délelőtt a tíz szekció ülése következik. A külpolitikaiban hivatalból elnökölnöm kell, ezen kívül érdekel még a kisebbségeké is. Különösebb vita nem szikrázik, egyetértünk a teendőkben. Közben persze kell szót váltani vendégeinkkel, külföldi újságírókkal. Ott ismertem meg – udvariaskodó bemutatkozás erejéig – a

magyarul kitűnően beszélő Ivo Skrabalót Horvátországból (vele évekkal később azután az Adriánál és Zágrábban találkozom). Külön történet a lengyel küldöttségé. A Szolidaritás Bogdan Borsewiczet bízta meg a delegáció vezetésével, Zbigniew Janas-szal ketten indultak Varsóból, de nem engedték át őket a csehszlovák határon, így kerülővel jöttek a Szovjetunión keresztül. Korábban megérkezett Wiktor Woroszyński, az író, az 56-os Budapest egyik lengyel krónikása. Aki annak idején fiatal újságíróként nálunk szembesült a kommunizmus valóságával. *Magyarországi naplója* szamizdatban jelent meg (magyarul is! Kerényi Grácia fordította), új kiadását (1994) kiegészítette 1989-es élményeivel (*Egy hét magyarokkal* – ezt pedig D. Molnár István magyarította). Több szempontból is tanulságosak észrevételei. A szombati napon késő délután találkozik a lengyel küldöttség az MDF vezetőségével. Antall József és Csóori Sándor is részt vesz a beszélgetésen, amelyen Engelmayer Ákos és Konrad Sutarski közvetít. A kölcsönös udvariaskodás után újra és újra előhozom, szeretnénk segítséget kapni a választási kampány munkájához, szükségünk volna lengyel tanácsadókra. „Fáradozása – jegyzi meg rólam a lengyel író – azonban kevés sikerrel jár, többségünk nem készült fel arra, hogy ilyen gyakorlati problémákat oldjon meg, és nincs is mindenki meggyőződve arról, hogy ezzel foglalkoznia kell.” Bosszant, hogy a szép szavakon túl nincs sok gyakorlati értelme az eszmecserének.

A programhoz hozzátartozik most is, ezúttal október 22-én, a nagygyűlés a Sportcsarnokban, ahol ezúttal mintha fáradtabb volna a hangulat, mint tavasszal. Kevesebben is vannak, mint akkor, itt-ott még üres helyeket is látni. A kulturális műsor mellett újabb köszöntésekre szintén sor kerül. A Szolidaritás képviseletében most Andrzej Potocki kap szót, majd egy fiatalember köszönt bennünket az NDK-ban alakult Új Fórum nevében.

A forradalom emléknapján kiáltotta ki a köztársaságot a Kossuth Lajos téren Szűrös Mátyás. Hétfő, intézeti nap. A Magyarorsággutató Intézetben nézzük délben a kivételes alkalmat televízióan keresztül. A Magyar Népköztársaság országgyűlése elfogadta előtte a kerekasztalnál alaposan átírt, a demokrácia követelményeinek megfelelő alkotmányt. Tényleg történelmi pillanat. Jól kiválasztott pillanat. A hatalom, vagy föltehetőleg inkább reformpárti része döntött úgy, hogy ezen a napon történjen ez az esemény (később azt hallottam, Glatz Ferenc ötlete volt). Kétségtelenül azt az üzenetet szánták neki, hogy a változás elsősorban a kormánynak és a pártnak (a korabeli parlament mintegy 70%-a volt tagja) köszönhető.

Délután a Bem-szobor előtt tart beszédet Wiktor Woroszyński. Engem ért a megiszteltetés, hogy magyar hangja lehettem. Utolsó szavaiból idézek csupán: „...az 1989-es év 1956 folytatása. A vér nem folyt hiába, a szenvedés és fáradságos munka, az igazság és remény nem volt hiábavaló. Most íme – ti és mi – eltüntetjük a történelem fekete lyukát, oda tartunk, ahová elindultunk azon az úton, amelyen egykor az erőszak megállított minket. Milyen szerencse, hogy megéltem ezt a napot! Milyen szerencse, hogy ezen a napon köztetek lehetek, és éppen erről a helyről kiálthatom: Éljen a szabadság! Éljen Magyarország!” Rövid írásainak kis kötetét (*Történetek*) a következő ajánlással kaptam meg tőle: „Kiss Gy. Csaba úrnak megismerkedésünk

öröme a Magyar Demokrata Fórum történelmi II. Országos Gyűlésén – kézsorítással Wiktor Woroszyński, Budapest, 1989 október”, hozzátette még, rövidke a szövegek, lesz talán időm elolvasni őket.

Tanulságos az Országos Gyűlés sajtóvisszhangja és a két bizalmat nyert politikusnak a sajtótájékoztatója. A politikai program (demokratikus Magyarország, visszatérés Európába) ismertetése mellett rendre megemlítetik a külföldi újságok, hogy hosszú távon semlegességre törekszik Magyarország és különleges státusra a Varsói Szerződésen belül. Az AFP összefoglaló anyaga szerint az MDF komoly ellenfele lesz a Magyar Szocialista Pártnak a jövőre tartandó választások során. Több tudósítás említi – az optimista becslés tőlünk származik, a nyári választási eredmények alapján –, hogy akár a szavazatok 30-40%-át is megszerezhetjük, míg az MSZP csak 10–20 %-ra számíthat. Nagy volt az érdeklődés Für Lajos tájékoztatóján, aki elmondta, hogy programja az MDF programja, elsődleges fontosságú számára a demokrácia és a magyarság (külföldi újságok magyar elemeket említenek), továbbá a keresztény értékek. Pozsgay népszerűsége ellenére saját esélyeit nem tartja reménytelennek. Föllépése mindazonáltal nem volt átütő erejű. Antall József meggyőzőbbnek bizonyult a tájékoztatóján. A Reuters hírügynökség szerint kétség kívül az MDF kormányfő-jelöltjének tekinthető. Nem örültem annak, mikor szóba hozta az újságírók előtt, hogy Bíró Zoltán nem akarta, hogy az MDF-nek saját elnökjelöltje legyen. Talán azért mondta, mert Bíró a Magyar Napban azt nyilatkozta, hogy „változatlanul Pozsgay Imrét tartja alkalmasnak a köztársasági elnöki tisztt betöltésére”. Nem jó ómen a tegnapi és a mai elnök együttműködésére gondolva. Egyikőjük gesztusával sem értettem egyet. Bíró Zoltán tudhatta, hogy az MDF tagságának túlnyomó része – ahogy az elnökség többsége is – saját köztársasági elnökjelöltet óhajtott. Antall József pedig aznap lett a legnagyobb ellenzéki szervezetnek a vezetője. Azé az MDF-é, amelynek létrehozásában elődjének kivételesen fontos szerepe volt.

Udvardy Ignác: Vásári jelenet Nagybányán (1930 körül)

BENCE LAJOS

interurbám-vers.

Nagycsütörtök Erdélyben

(INTERAKTÍV-VERS – BÖJTI IDŐKRE)

I.

Képben vagyok, képben
vagyok – rajongásom,
melyet az egykori háromhullámos
csatornán, az országos terjesztésű
EH-bemutató tévéadás
kapcsán éreztem,
amikor D. és bájos,
Bonchidai, vagy Hencidai
előnevű munkatársnőjének,
a kitekintés és országlás,
sőt a határon túli kiterjesztettsége
kapcsán, magamat is a
Delej részének képzelve.

II.

– Ezt a csajt ismerem, sőt találkoztam
is vele valahol, talán Kolozsvárott -
röppent át rajtam ismét,
csak úgy félálomban: talán,
mikor OJD-re várakoztunk,
a Kálmán által szervezett karaván
egyik állomásaként, de a beszélgetésre
végül nem került sor, a megérdemelt
vacsoráját feltűnés nélküli
elfogyasztó OJD, (bundás kenyér
és barnára főzött spenóttal),
amelyet fellépésünk színhelyén
egy eszelős, magát román
értelmiséginek beállító
botrányos fellépése,
állandó fasisztázásokkal
tarkított bekiabálása miatt –
végig el sem fogyasztott.

(Pedig szétszórtságunk,
szállásproblémákkal
és költő-pénzhiányos
fellépésünk színhelyéről,
pánikszerű távozásunkat
a Bulgakovba való bejutásunk
némileg kárpótolta volna,
végül oda sem jutottunk be...)

III.

A KAF-fal való találkozás is a
„magyarul mi hogyan írjunk?”
s írjunk-e egyáltalán – nagy horderejű
kérdések jegyében telt.
Később, a mennyire vállalható
fél számunkra, nekünk,
határon túliak számára
a pesti-aszfalt-aszfalt-nyelve?
Irodalmi össz-nyelvként való
alkalmazása a kánonban,
a közös, nem kis dilemmának
számító disz-kurzusokra is
figyelve.

IV.

Később a vásárhelyiek (Gyurkáék)
„mélyülő” hangnemben, sok bajusz
pödrés és arcráncolás közepette
zajlott vacsorán folytatódott,
hol az egyik, hol a másik fél
„kurvaanyázott”, hosszan,
de, nem ez volt a mélypont.

Mert nagyhét lévén, a piacon,
– ahogy évtizedekkel korábban –,
egy megnyúzott bárány ki nem vájt,
kigúvadt szemében, a halál beálltát,
a tetem szemeiben sűrűsödő iszonyatot
szemlélhettük, közvetlen közelről,
a reménytelenség és kiszolgáltatottság
szinergiáival, nagycsütörtöki
„nem volt csatlakozás” – hangulatától
is tetézett, Reményik–Golgota
passiójak jegyében...

V.

Ez az élmény uralt bennünket
a határig, miután végre
megérkezett a buszunk,
s határtalan elkeseredettségünknek,
egy durva „bagázs-bagázs”
-dadogó hang vetett véget,
visszazökkentve bennünket
a vallató valóságba,
újabb napok iszonyatába...

(2020-ban húsvét előtt)

IV. (Ezt külön)

Zolinak a zilahi
túllihegett és zihálással
is tetézett, zsidózással
is megtűzdelt, hörgései tették
fel a (mély)pontot.
Bemutatkoztunk! – ISMÉT-
nyugtáztuk a határon, amikor a
maradék lejünket kívántuk
EU-s aprópénzre váltani
– reménytelenül.
De hazáig, – van még ilyenünk?
– nagyobb inzultusnak
már nem voltunk kitéve...

Ne dőljön dugába

(SZÉPFALUSI PISTÁRA EMLÉKEZVE)

A nagy kiegyenlítő
voltál – tévén is megvan –
– mikor a Vigadóban –
hogyan „dőljön dugába”
mindjárt minden a legelején,
„ügyrendi hibát” észelve,
később a Világ-szövetségben,
régiek és újak csatájában
a mérleg szerepét vállalva,
sokszor villámhárítóként,
a Nap-Nyugat és a Ki-Kelet
inkubátorban, szavazatszámolás
közben, ködös és zivatarban,
mindig a jó pap mosolyával
szája szögletében –
valóságos mosoly-oltár
voltál.

Mert volt ügyrendi, meg más
probléma is ott az elején,
meg gyakori önmérséklet-zavar,
visszafogott, higgadtság
színlelés, rejtett
erőfitogtatás. Végül is ment
minden előre, igaz, gyakran
ugyanennyit hátra-
de sohasem hátra.

Spongya reá – intettél csak,
hajrá Bécs, hajrá
Lendva – én így emlékezem
rád, Karád és Budapest
között, új beadvánnyal
táskámban, hisz te
is „csak posta voltál”,
lelkeket lobbantó
tűz, égő oltár...

DOBOS MARIANNE

A szöttes túloldalán,

AVAGY EGY VERS SZÜLETÉSE¹

1984 nyarán messziről jött vendég csengetett be budapesti Dózsa György úti lakásunk ajtaján.

Tel-Avivból érkezett Itámár Jáoz-Keszt, az akkor már nemzetközi ismertségű költő és műfordító². Éppen nagy munkájának közepe táján tartva jött hozzánk, hogy férjem, Kabdebó Lóránt segítségét kérje. Ekkorra már lefordította ugyanis Balassi Bálinttól kezdve a XX. századi líráig eljutva a magyar költészet legszebb darabjait a Biblia nyelvére³. Az azóta elhunyt Mezei András költő⁴, közös barátunk javaslatára azért akart férjemhez fordulni, hogy eligazítsa őt abban, melyek a XX. század magyar versirodalmának fordítást megérdemlő remekei⁵.

Egyedül voltam. Férjem Szigligeten, az Alkotóházban.

Beinvitáltam a váratlan kedves vendéget, és a kérdezőből szerettem volna kérdeztet. Nem állt kötélnek, akarom mondani mikrofonnak. Kikapcsolta a magnóm, és mélyen a szemembe nézve azt mondta, amíg nem ismerlek meg, nem tudom ki vagy, milyen ember, nem beszélek neked. Pedig csak a kutyájáról, ha van neki olyan, és volt, utóbb személyes ismeretséget is kötöttünk Kikivel, vagy a Biblia állatvilágáról szerettem volna kérdezgetni. Akkorában jelent meg ugyanis hetente az Új Tükör című magazinban sorozatom, a *Társaink az állatok*⁶. Ártatlannak látszó beszélgetések, szép képekkel illusztráltak, kutyákról, macskákról, vagy denevérekről meg libákról, hiszen sokszínű a teremtés, mezei vadban és házi állatokban fajuk szerint. Jelölve-jelöletlen bibliai helyekhez kapcsolódtak, és a szeretet megjelenítését, az életet feltámasztó erejét példáztaik ezek az írások. Írók, költők, képzőművészek, tudósok mondták el példázataikat arról, hogyan kellene, illetve hogyan tud az ember a szeretetben és a békeességben hittel élni, Istenre hagyatkozva az „Isten tenyerén”⁷.

Nem én faggathattam hát akkor, de engem kérdezett ő. Felejthetetlen órák repültek, miközben szemünk egymáséba mélyedt. Tekintetünk azt találta meg a másikéban, amit keresett. Benne én a testvért. Bennem a borzalmakat átél, igazságtalanul meggyötört emlékező valahai kis gyermek megtalálta a családja elhurcolása és a holokauszt valamennyi ártatlan áldozata előtt fejet hajtani tudó empátiát, szeretetet, megértést, tiszteletet, a velük szenvedő testvért.

Hát ilyen keresztények is vannak? – sóhajtotta a magának feltett kérdést. Majd megtoldotta: én meg nem merek bemenni a leghíresebb, legszebbnek mondott keresztény templomba sem azóta, legyen az bármelyik világváros legkiemelkedőbb műemléke. Azt hiszem, most értettem meg, hogy tévedek, és ezentúl nem is így lesz! Te pedig, gyere el hozzánk, bemutatlak a feleségemnek, megmutatlak a népemnek, és:

„Előtted megnyílik minden porszem,
mi szétfénylett Megváltód sarúi alatt.”⁸

Három év telt el ezután. Itámárral nemcsak levelezésben tartottuk a kapcsolatot, de minden évben egyszer, mikor Magyarországon járt, meglátogatott bennünket is. '87 kora tavaszán egyszercsak nagy kérdésre szánta el magát. A „hogyan tehetted, hogy teheted ezt ember embertestvéreddel” számon kérő tekintettel fordult felém. Mint aki egy olyanra néz akkor, aki csupán hazudja a szeretetet, a barátságot:

„az agy mély-rejtett zugaiban, hosszan fürkésztem:
fészkel-e ruhája alatt s arcában
gyűlölet-madár.”⁹

Hiába hívlak, pedig már annyi baráttal, ismerőssel beszéltem rólad, sokan várnánk, és szeretnénk megismerni! Nem az vagy, akinek mutatod magad! Nem fogadod el a meghívásunkat, a vendégszeretetünket...

Felejthetetlen keserű kérdező tekintete válaszomra pillanat alatt felragyogott. Kezemmel jeleztem ugyanis a feleletem. Bizonyos föníciai találmányból való szerény ellátottságunk, két gyermeket nevelő tanár-mérnök házaspár hónapról-hónapra való megélhetést biztosító keresete bizony nem teszi lehetővé. És ez az egyedüli ok, ami miatt nem utazhatom.

Csak ennyi? – hitetlenkedett boldogan, és hitetlenkedtem én még boldogabban, amikor kezemben volt alig két héttel később az Izraeli Írészövetség által küldött meghívólevél, a KLM járatára, bécsi átszállással Tel-Avivba, és két hét múlva vissza, szóló repülőjegy. Pünkösöd ünnepe is ebben a két hétben lesz, csodálkoztam, ámuldoztam tovább...

Amint a már idézett versben olvasható, ezen az ünnepen a Dormició (Elszenderülés) templomban a főpapi nagymiséén együtt voltunk Itámár Jáoz-Keszttel, és ekkor éreztem át, hogy „Rokonaim élnek Izraelben”. Kézről kézre adtak, egyik városból, egyik Ó- vagy Újszövetségből jól ismert szent helyről a másikkra kísértek, egy-egy telefonnal adva tovább egymásnak.

Az ily módon megszervezett szentföldi emlékeim közül az egyik különösen kedves jellegzetes ismeretség ekként alakult életre szóló barátsággá. Haifán, a Tahana Markaziton a Központi Buszpályaudvar önkiszolgáló vendéglőjében várt rám Goren Tamás, Smuel Goren, aki a későbbiekben a magyaroknak izraeli, az izraelieknek a magyar útikönyvet készítette. Ze'ev, Jakov Farkas az Egyesült Államokban is kitüntetett karikaturista hozta össze néhány telefonnal ezt a találkozást. Kis szatyrom betettük a csomag megőrzőbe, hiszen az elfoglalt zsrnalisztának, és nem csak hobbyból idegenvezetőnek, mint mondta, csak annyi ideje van, hogy felmenjünk együtt a Karmelre. És ott én a templomba lépve a szentelt vízzel keresztet vetettem, és térdet hajtottam. Tamás barátunk legőszintébb döbbenetére:

– Te keresztény vagy?

– Igen! De nem mondta neked ezt Ze'ev, vagy Itamár, vagy akikkel eddig találkoztam? Soha nem tagadtam! De baj? Nem találkozunk, ha te is tudod?

– Dehogy baj, negyven éve vezetek csoportokat, de még keresztényt nem vezetem. Nálunk alszol, és holnap elviszlek Názáretbe... Elvitt, és ott ült mellettem a Szűzanya házában végig másnap a szentmisén...

Sőt később, mikor huszonöt évig (egy olaszországi társasutazás során 1980. San Genero ünnepe Nápoly, és 2005. október 24. halála napja között) lelkiatyám Hencz József (közismertebb nevén: Bunci atya) és barátja, Seregély István, akkor már egri érsek a Szentföldön járt, őket is a zarándok csoportjuktól autójával elvitte egy szép kirándulásra.

Itamárt és Goren Tomit ugyanis feleségükkel együtt, hogy Szombathely és környéke szépségeit és az egyház ottani papjait megismertessük velük, odavezettük, és Bunci atyánál vendégeskedtek a plébániáján. Itamárnak az Életünk című folyóirat szervezésében könyvbemutatója is volt férjem ismertetésével. A holokauszt témáját az izraeli irodalomba elsőként bevezető „füstszagú verseit” akkorra már olyan meghatározó költők fordították magyarra, mint Nemes Nagy Ágnes vagy Csoóri Sándor¹⁰, közülük a legdrámaibbakat könnyes szemmel magam olvastam fel az irodalmi esten. Így lett Itamár is fogadott egyházmegyéim „állampolgára”.

„Soha nem ismertem ilyen mosolygós papot”, – mondom meggyőződéssel, valahányszor ráemlékezem Buncira. És: „Soha nem ismertem ilyen mosolygós püspököt”, – válaszolja erre Kovács Lajos Bánk ferences atya, aki elmondja, hogy szerzetesi élete minden sorsdöntő eseményében hogyan állt mellette, és hogyan segítette őt, és hasonlóan szétszóratott sorsársait Kovács püspök úr. Emlékezve, amint párban vihette az embermentő püspök koporsóját. A ráemlékező konferencián és könyvben pedig Kiss Károly visszaemlékezését hallgatom minden időkre szóló tanulságul a két mélyen hívó ember, Dr. Horovitz József szombathelyi főrabbi és Kovács Sándor püspök barátságáról, és a tevékeny felebaráti, testvéri szeretetről, mely abban a jelenetben csúcsosodott, amint a lerongyolódott, lágerből hazatért rabbit a püspök átöleli, és saját ruhatárát bocsátja rendelkezésére. Persze a lényeg az eset mögött létezik, ott van a két nagyszerű ember sorsvállalása: a szinte mindennapos szellemi kapcsolat, a világ dolgainak megvitatása és a teológia átgondolása¹¹.

A szombathelyi történetet ugyanis reprezentatív kötetben, a *Mondd el fiaidnak* címűben éppen a már említett Kovács Sándor püspök köré font emlékezésekből kiindulva mutatta be túl már 85 éves korán Kiss Károly, nyugalmazott vállalati igazgató, több civil és sportszervezet, egyesület volt vezető tisztségviselője. Aki elnyerte a Szombathelyi Zsidó Hitközség által alapított legnagyobb kitüntetést, amit nem zsidó embertársaik részére hoztak létre – a Szombathelyi Zsidó Hitközség tiszteletbeli tagja címet – a zsidó-keresztény párbeszéd megvalósulásáért és a hagyományok ápolásáért. Közreműködött és elősegítette, hogy a jeruzsálemi Yad Vasem kitüntetésében – a Világ Népeinek Igaza cím elnyerésében – részesülhetett posztumusz Dr Prugberger József szombathelyi kórházi főorvos, és páter Dr Öri-Wachter István, az SVD – Isteni Ige társasága – missziórend, a verbiták kőszegi házfőnöke.

Pataky Andor

Kása Gábor

Kiss Károly felesége ugyanis egyik ágon az üldözötteket mentő és támogató szombathelyi püspöknek, Kovács Sándornak a rokona, de a körmendi kórház zsidó származású alapítója családjának is a tagja, így több mint félszáz holokauszt áldozatnak is a rokona. Házassága meghatározta erkölcsi magatartását, átérezte emberi kötelességét. A könyv azokat az eseményeket, és megemlékezéseket dokumentálja, amelyek a szombathelyi egyházmegyében történtek elsőként, és sok esetben egyetlenként az országban, és melyeknek ő volt egyik legfőbb szervezője, és motorja. Csodát teremtett városukban, amikor sikerült megszerveznie, hogy a zsidók, és a konvertita zsidók mártíriumára emlékezve a város összes keresztény templomának harangjai egyszerre szólaljanak meg.

Az 1987 Pünkösöd idején és az 1989-ben Húsvétkor a Szentföldön készült beszélgetésekből állt össze *A szívek kötelessége megmarad* kötetem¹², melynek ajánló sorai-ban Szándu Dávid, az Izraeli Írószövetség akkori elnöke 1989-ben többek között ezt írja: „Így tehát, különleges fontossággal bír egy olyan könyv megjelenése, mely az ilyen fajta emberek világát és lelki világát mutatja be az olvasónak – intim beszélgetések formájában.”¹³

Magyarországon ez volt az első olyan könyv, melyet keresztény író készített, holokausztot átélt emberekkel folytatott személyes találkozásából. Ahhoz, hogy milyen barátságok és hogyan születtek, milyen tragikus múltból sarjadtak, persze kevés elolvasni csak ezt a könyvet, vagy a folytatásként hozzákapcsolódóan az *Akkor is karácsony volt – 1944, 1956, 1989* trilógiám¹⁴ főként első kötetének a holokauszt megmentettjeivel és embermentőiről készült írásait. Meg kell ismerni hozzá Itámár teljes versét, mely a zsidó-keresztény történet tragikumát egy elégiába oldódó találkozás emlékének felidézésével élheti át. Két világ szembesülését. Beleégetve az egyik ember nevelődését, és a másikban felgyűlt fájdalom végre kimondhatását.

A továbbiakban a magam tájékozódó, megértéskeresésének jeleneiből és jegy-zeteiből építem meg nevelődésemet, melyek a titkon megszületett vers modelljeként szolgálhattak. Mert Itámár Jáoz-Keszt, népe klasszikus költője, aki ismerte, állandóan követte írásaimat, az ő egyik legjobb versét mégis eltitkolta előttem, csak egy közös ismerősünk elszólásából döbbsentem rá évtizedek múlva létezésére. Legutóbbi könyvemben (melynek címét írom mostani összegezésem élére is) azután a magam tudatának megépülését követve adhattam számot, hogy a nagyszerű versnek mennyiben lehettem a valóságban is modellje¹⁵.

*

Nem csodálkoztam tehát, mégis megdöbbsentett Sára Reuveni, első Izraelben jártamkor, 1987-ben, mikor ő, nevezem így: a „magyar emlékfák referense” feltette nekem a kérdést: „én otthon átéltem az eseményeket, nem lehet, hogy csak ilyen kevés embermentő élt a vészorszakban hazánkban. Alig tudunk magyar emlékfát ültetni.” Ő Izraelbe kerülve nem tudhatta, hogy az embermentőktől a kommunisták is félték. „Aki szembeszállt a náccal, az képes lesz a kommunisták áldozatait is menteni”. És milyen jól gondolták, mert erre jobb példát nem is lehetne mondani, mint Budapest

1956-os, halálra ítélt rendőrfőkapitányának, Kopácsi Sándornak történetét. „Véletlenül”, de ez, mint tudjuk Isten egyik álneve, második izraeli utam alkalmával találkoztam vele először 1989 Húsvétján, amikor az emlékfáját ültette az Igazak erdejében. És készíthettem interjút vele. Természetes, hogy említeni sem lehetett itthon az úgynevezett problémás eseteket. Például a száműzött forradalmárnak vagy éppen az egyház szolgáinak, vagy a nem baloldaliaknak a mentő tevékenységét. Mert akkor Mindszenty József, ahogyan posztulátora nevezi, a magyar Jeanne d’Arc, vagy a magyar Pió atya, vagy a ma már boldoggá avatott Apor Vilmos példázatát is hirdetni kellett volna. Vagy olyan, számukra vitatott szereplők értelmezését, mint Németh László vagy Kodolányi János esetében. Meg Bethlen Istvánt, a Trianon utáni konszolidációt a zsidó nagytőke segítségével végrehajtó miniszterelnököt, aki a háború idején a szövetségesekkel való különbélke szorgalmazója lett, a németek nem tudták elfogni, bezeg az oroszoknak sikerült elhurcolniuk a Lubjankára.

Van egy magyar vers is, amely a „szocializmus korszakából” tekintett vissza a háború előtt is érzékelhető, már akkor ki is mondott, a náci megszállást követő bolsevik megszállást is elszenvető feszültségekre. Arra, ami elzárta az emlékek kitisztításának lehetőségét. A „*Kis*” *Blanár* című apró képek balladájára gondolok¹⁶.

És akkoriban a gyulai éjben
Blanár doktor, „a kis-Blanár”, a bolsi,
szapora szó s kéz-lábbal szavatolni
merte már harmincnyolcban: „Negyvennégyben
Fény gyúl ki az ezeréves setétben!”
S a finom úr, ki olykor közbeszólni
merészelt halkán: „El-nem-hamarkodni
doktor! S fálnak ne fejjel! Túl nem élem,
ha valamely örütség!... Érti!? Félttem!”
– „Tán a túlvilági elkárhozástól,
apát úr?” – ironizált, mint ki biztos
a dolgában; deznált kis népbiztos. –
– „Ó, nem, doktor, ó, nem, egészen mástól
– szólt a nagy pap borongón: Apor Vilmos –
az e-világi megcsalattatástól!”

És hozzáteszem a vers költőjének két magyarázatát: „Gyulán (a két világháború közötti városban) három igaz ember élt: Apor báró (a szegények plébánosa), Blanár doktor (a szegények orvosa) és Erdődi Lajos (a szegények ügyvédje). Mindhárman polgárok voltak, s a szegények istápolói”. „A második világháború alatt zsidómentő voltam, ezért bolsinak számítottam. Szegény Blanár azt hitte, én leszek majd az embere, a második, mögötte a pártjában. Amikor megtudta, hogy nem vagyok kommunista, többet nem állt velem szóba. Aztán ’50-ben, amikor ő maga is megcsömörlött az egésztől, odajött hozzám az utcán, kezét nyújtott és csak ennyit

mondott: »Magának volt igaza!« Fél év múlva, 1951-ben öngyilkos lett. Elhíresztelték, hogy szívroham végzett vele, de tudom, hogy meghasonlott, elege lett az egészségből, bevett egy csomó gyógyszer és kész. Mondja, Erdődi Lajosról tudott valamit? – *Nem.*¹⁷

De mint minden jellegzetes „kis”, „helyi” történet (és Simonyi Imre villoni „apró képei”, drámai rögtönzései ilyenek), egyben az egyetemes történet része is. Kapcsolódnak. Apor Vilmos már „helyi” plébánosként, 26 évesen tett szert nagy tekintélyre, mikor a román katonák túszszedő akciója után az elfogott gyulai polgárok ügyében – többedmagával – kieszközölte a túszok szabadon bocsátását. A háború megindulásakor XII. Piusz pápa győri püspökké nevezi ki, 1941. február 24-én, 49 éves korában Gyulán szentelték püspökké¹⁸, március 2-án ünnepélyes keretek között vonult be Győrbe. Serédi Jusztinián bíboros 1941 elején őt bízta meg a Magyar Szent Kereszt Egyesület elnökségével, amely testület az egész ország területére kiterjedően a keresztény hitre térő zsidó polgárok ügyével foglalkozott. A harmadik zsidótörvény hatálybalépése után kezdte meg püspöki működését, és mélyen átérezte az Egyház felelősségét, azonban tiltakozása, kérelmei, a zsidók érdekében küldött táviratai hiábavalók voltak. A hozzá fordulókat egy részét bújtatta, illetve továbbküldte Angelo Rotta nunciushoz vagy nővéréhez, Apor Gizellához, aki a Magyar Vöröskereszt vezetője volt. A nuncius 1944-ben ezrével írta alá az oltalomleveleket, melyek a Vatikán hivatalos diplomáciai védettséget jelentettek az üldözötteknek. Személyének különös hangsúlyát mutatja egy kiemelő „kishír”, amely 1943-ban ünnepélyesen, országos sajtóval híreli a pannonhalmi papszentelésre igyekvő hercegprímás győri, személyének szóló kitérőjét¹⁹. A német megszállás és nyilas hatalomátvétel után felekezetre és etnikumra való tekintet nélkül személyesen kelt a kiszolgáltatottak védelmére a német és nyilas vezetőkkel szemben. Aztán 1945. március 28-án megkezdődött Győr ostroma. Március 30-án, miután a rezidenciájára menekült asszonyok kiadását megtagadta, egy szovjet katona előbb a mennyezetbe lőtt – a négy golyó helye most is látható a múzeummá alakított pincében –, majd háromszor rálőtt a püspökre. Egy asszony, meglátva vérző homlokát, felkiáltott: „Püspök atyánk, ezt értünk tette!” Apor Vilmos halkán, mosolyogva felelt: „Szívesen, nagyon szívesen!” Április 2-án, húsvét hétfőn hajnali 1 órakor belehalt sérüléseibe. Holttestét a karmelita templom kriptájában, csendben eltemették. 1948. november 24-re volt kitűzve testének ünnepélyes felhozatala a karmelita templom kriptájából. Az ezt megelőző napon azonban a város és a rendőrség írásban megtiltotta a szertartást. Csak 1986. május 23-án helyezhették a székesegyházban ünnepélyesen végső nyughelyére. Gyóntatója írásban kérte halála után, hogy azonnal indítsák el a vértanú püspök boldoggá avatásának ügyét. Az eljárás 1946-ban meg is indult, de 1949-ben fel kellett függeszteni, és csak 1989-ben lehetett folytatni. 1997. november 9-én II. János Pál, a pápaság történetének egyik legfényesebb tisztségviselője – aki 1996. szeptemberében, győri látogatásakor, sírjánál imádkozott – avatta boldoggá a vatikáni Szent Péter téren.

A vers keletkezésekor a mártír püspök neve egyetemes tabunak számított. Nevét és alakját, csak mint plébánost, címzetes apátot emelhetette be versébe Simonyi Imre,

„helyi nevezetesség” mivoltában. Hogy kisírjon belőle. Sorsával, még inkább pedig figyelmeztetése egyetemes igazságával. Amelyet a harmadik „igaz” gyulai polgár, Erdődi Lajos jelleme és sorsa is jelképezhet, az a valahai baloldali, akinek neve még helyi nevezetességként sem jelenhetett meg a versben. Nem véletlen, hogy Simonyi 1956-os perének nem gyulai származású, jóindulatú ügyésze emlékező beszélgetésükben a költő kérdésére (ismerte-e?) „nem”-mel felel. Erdődi Lajos a vers ki nem mondható témája, a mérleg nyelve. Nagy műveltségű, kitűnő felkészültségű ügyvéd, aki bábáskodik a népi írók mozgalmának elindításánál. Majd részt vesz a baloldali agrárreform kidolgozásában, melynek gyakorlati megvalósításáért minden fórumon, szervezetben küzd. A II. világháború alatt szerepvállalásaiért kommunistának bélyegezték és bebörtönözték. A háború után, amikor Magyarországon épp csak elkezdődött a bolsevizmus, ő már nem akart kommunista lenni: sokszorosan, határozottan visszautasította, hogy a megszálló, diktatórikus hatalom szolgálatába álljon. Ezért az egyik első koncepció per áldozataként tíz év átnevelő munkaszolgálatra ítélték, melyet a szovjet Gulag táboraiban kellett letöltenie. Hazatérése után állandó megfigyelés alatt állt, és bár kapcsolatait a politikamentesség alapján a minimálisra korlátozta, egyik barátjának írt levele miatt izgatás vádjával 1960-ban húsz hónap börtönbüntetésre ítélték. Végül a sok megpróbáltatás, csalódás lelkileg is összetörte. A felidézett versben a kimondott és kimondhatatlan három „igaz ember” között, mellett, életkorban mögöttük persze, ott él, lélegzik, véleményt formál a versével rájuk tekintő tanítvány – maga a költő: Simonyi Imre.

Kerestem a példázat felmutatásának szándékával az embermentőket. Az életmentés dokumentálására buzdítás szándékával beszélgető társakat. Találtam – Izraelben. Szentkuthy Miklós leghíresebb könyve, a ma már Párizsban franciául is megjelent *Prae* nyomtatott dedikációban megnevezett feleségének, a zsidó származású Dollykának (ad D)²⁰ az unokahúgát, aki második utam során interjúban beszélte el Szabó Lőrinc szerelmének, *A huszonhatodik év* hősnőjének és rendőrtiszt fiának mesébe illő, mégis valóságos csoportos embermentő tevékenységét²¹. Valójában csak a szovjet csapatok kivonulása után felszabaduló tudat és alkotmány teszi lehetővé, hogy a maga finom bonyolultságában feltárhassuk az életmentés vállalásának belső kötelességét. Példává emelni a bonyolult lelkű lelkiismeretes emberséget. A magyar haza minden tagját felelősséggel menteni akaró honpolgárokat. Korzáti Erzsébet és fia csak a rendszerváltás után kaphatott emlékfát a Yad Vasemben, és hazai emlékező kitüntetést. Bár a „véletlen” korábban úgy szervezte, hogy a megmentett leány édesanyjáért ebéd után még Szentkuthy Miklós által gyűjtött emlékgyertya égett a már halott író mellett, amikor Dollyka átszenderülten találta délutáni álmát követően irodalmunk klasszikus prózaíróját. Aki különben még jóval a hazai zsidótörvények előtt „keresztapja” lehetett barátjának, nagy költőnknek, Vas Istvánnak a tabáni templomban.

Miért is kockáztatták emberek a saját, a családjuk, barátaik életét keresztény Európa-szerte, így a katolikus Lengyelországban, és Magyarországon is? Hadd forduljak az irgalmas samaritánus példázatához, melyben az ember alapvető kérdéséről van szó. Jézus sem mond mást, mint az írástudó, azaz a Tóra. De megválaszolja, hogy

ki a „felebarát” „időtlen időkön” át, így a II. világháború alatt is. Az, akinek: „Megesett rajta a szíve!” Az evangélium azt a szót használja, amely a héberben eredetileg az édesanya méhére, és az édesanyai odahajlásra, odaadásra utal. „Utolsó porcikájáig”, a lelke legmélyéig megrendült. A könyörület villáma, amely a lelkébe hasított, őt magát tette felebaráttá, túl minden veszélyen. Ilyen felebaráttá lettek, az életük kockáztatásával mindazok, akiknek a másik annyit számított, mint saját maguk.

Ma már a történészek által alaposan feltárt, feldolgozott állítás, miszerint Horthy Magyarországja egészen a német megszállásig többé-kevésbé és viszonylag (ez fontos!), de mégis védett, – a német diplomácia szóhasználatával: – „zsidósziget” volt.

De nincs feldolgozva valami, ami viszont ebből a védett „zsidósziget” állapotból (amelyik a lengyelek védelméből is kivette a részét, – és hatékonyan vette ki!) következik: a védtelenség, a kiszolgáltatottság. „Leszakadt hirtelen az ég!” Megszállás, de közben maradt államiségünk megléte. Elképzelhetetlen történet. Nem volt felkészülve az ország a kormány szintű, államapparátus-szintű (leplezett, dugott, titkolt) rejtésre, segítségre. A lelkek sem álltak készen. Sem a civileké, sem a papoké, sem a diplomataké.

És míg a bűneink, a mulasztásaink tökéletesen feldolgozva – a saját történezeink, amerikai zsidó és izraeli zsidó és itthoni liberális kutatók erre nagy-nagy hangsúlyt fektettek és fektetnek – addig ez utóbbi feltáratlan.

Mi történt 1944. március 19. után, hogyan éltek meg az emberek, amikor a biztosnak vélt menedékből dermedten ébredt minden magyar állampolgár. A kormányzótól a zsidókig, a barátoktól az ellenfelekig. A filoszemitáktól az antiszemitákig. Amikor egyetlen fegyver dörrent kétségbeeséstől rettegyve: az antiszemitaként indult Bajcsy-Zsilinszky tiltakozásaként. Az ő önfeláldozása folytatása lett a háború elején eldőrdült öngyilkos kétségbeesett önmarcangolásnak, Teleki Pál halálának.

Az ébredés és az embermentő ötletelés egyszerre kellett, hogy elkövetkezzen. Gyorsan. Sőt a váratlanságot ellensúlyozó azonnalisággal. Az antiszemita elveket valóik is a döbbenettel szembetalálkozva barátaikat mentő izgatott életpárti szereplővé igyekeztek válni. És a csak valóban bűnös náci pártosságuk és a haszonleső jellemtelenség álltak be a feljelentők és a végrehajtók táborába. Nem többen, mint az ellenállásáról elhíresült Franciaországban. (Mi jártunk a Saint-Benoit-sur-Loire kolostorban, ahonnan egy Radnóti-fordításban is emlegetett²² nagy francia konvertita költőt, Max Jacobot a környező faluból származó feljelentés alapján hurcolták 1944-ben táborba, halálba.) A kétségbeesés döbbenetében, a védekezés lefagyása idején még a vidéki zsidók deportálását végre tudták hajtani az árulóvá váló puccsisták. Aztán egyre intenzívebben szerveződött a hivatalos mentés is, és hatásossá váltak a végül szükségessé váló titkos akciók. Akik mertek, németbarátságot, radikális szembenállást is félretéve, nem csereüzletben reménykedve – „most én mentelek, majd te is ezt tedd, ha bajba kerülök” alapon, de – emberi meggyőződéstől hivatottan kezdtek akcióba lépni. Férjem egy teljes könyvet írt Szabó Lőrinc ekkori embermentő tevékenységéről²³. Olyanok, akik nem ismerték az illegális szervezkedés szabályait, törvénytisztelő honpolgárok voltak mindaddig, kezdtek beletanulni a mentés

praktikáiba. Kolostorok, rendházak, plébániák lettek az üldözöttek menedékei. A közvetlen az események után (1947-ben!) összeírt számadatos beszámoló megállapításai szerint: akiket az egyház mentett, ők többségükben életben is maradtak, átveszélhették a vézskorszakot (lásd Sándor Dénesnek *A szöttes túloldalán* című könyvében újra leközölt, helyszínekre lebontott számvetését²⁴).

Ellenállás nálunk – szervezetlenség, előkészítetlenség és a trianoni haza földtani adottságai okán – kevésbé lehetett, de az embermentés sokféle esetét annál inkább meg lehetett oldani. Csak egyetlen – mindmáig ismeretlen – példát hadd említsek: A Bajor Gizi-villa történetét. Két szemtanú elbeszéléséből is tudom. Ferenczi Carlo barátunk²⁵ apja műbútorasztalos volt. Ő készített el egy szekrényrel álcázott menedékszobát. Maga Carlo is lakója volt e menedékeknek. Ennek a szobának volt a művésznő előző férjének gyermeke is lakója, a későbbi esszéista, és a Hungarian Quarterly nagyhíró felélesztő szerkesztője, Vajda Miklós (1931–2017). Ő éppen egy lecsapó razzia idején rekedt kint ebből a menedékből, és került szembe a rettegett, a katolikus egyház által a papi hivatás gyakorlásától politikai embertelensége okán eltiltott Kún páterrel. Keresztény-katolikus neveltetése révén a *Mi Atyánk* latin szövegét, a *Pater Nostert* természetes ismeretként előadva menekülhetett csak meg az elhurcolástól.

Az ehhez hasonló, a hivatalos sémától eltérő lényegi embermentő indíttatást a szocializmus évtizedei alatt nem lehetett számba venni. A kisnyilasok, a haszonra lesők befogadtattak az ÁVÓ világában, de az emberség önmarcangoló, a veszélyeket is vállaló humanistáiról írni nem lehetett.

És nem lehetett emlékezni az államilag szervezett mentőakciókról sem. Mint a világháború kezdetét jelentő náci és bolsevik támadást elszenvedő lengyelek befogadásáról. Pedig éppen a lengyelek hivatalos mentése lehetett a példa-modell Magyarország német megszállása idején az üldözöttek mentésére. *„Jó magyarok, barátok, és az akkori magyar belügyminiszter, boldog emlékü Keresztes-Fischer és kollégái, nyíltan vagy burkoltan mellettem álltak, megsegítették munkámat, amelyet – minden emberi szimpátián belül – a Szentlélek illetett.”* – írja emlékező levelében Varga Béla²⁶ (még az emigrációból). És a lengyelek adták a példát, hogyan kell „konspirálni”, mint Henryk Slávik emigráns diplomata, aki vallatói előtt „nem ismerte meg” és ezzel megmentette a lengyelmentő idősebb Antall József szabadságát, ő pedig Mauthausenbe hurcolva lelte halálát. Utóbb a lelkipásztor Varga Bélát a balatonboglári lengyel gimnázium létesítőjét pedig már a kommunisták kényszerítették emigrációba²⁷. A menekültmentés egyik szélsőségnak sem volt a kedvére. Mint ahogy csak az 1956-os forradalmat követően tisztázódott Salkaházi Sára mártíriuma a zuglói nyilas per idején, de boldoggá avatására csak a rendszerváltás után lehetett gondolni. És csak most ismerhettük meg a lengyelek nemzeti hőségét, Witold Pileckinek a nevét, akinek két éve ültettünk Pesten, a Salkaházi Sáráról elnevezett parkban emlékfát.

És amikor mindezzel emlékezem, megjegyezhetem, ha lengyelekről beszéltek akkor, senki – még a hivatalosság sem – tett különbséget származás vagy vallás alapján a menekültek között, még a számukra szervezett iskolákban sem. Pedig akkor már

Magyarországon voltak úgynevezett „zsidótörvények”. És azt se feledjük, hogy az említett földbirtokos lengyel katonatiszt, Witold Pilecki, – akit a háború után otthon a kommunisták végeztek ki – a „honi hadsereg” megbízottjaként hosszú ideig önként Auschwitz foglya lett, hogy elkészíthesse jelentését, a lengyelek és különböző nemzetű zsidók megpróbáltatásának leírását, amely majd Horthy, a deportálásokat is leállító döntésének egyik meghatározója lett.

Mindezekről az egymást váltó megszállások idején egyként nem lehetett beszélni. Miért?

A lengyel Karol Woityla, amikor pápaként először járt Magyarországon, a történelem során történt igazságtalanságokat, embertelenségeket megtapasztalt lengyelként és keresztényként igyekezett békét teremteni, az Egyház nevében bocsánatot kérni embertelen eseményekért. Debrecenben a református gályarabok szobrát ezzel a céllal koszorúzta meg. Közvetítette ország-világnak a televízió. A jelenettől meghatottan férjem a Magyar Nemzetben egyik nagy nemzeti költőnk versét tette a koszorú mellé. Szabó Lőrinc versét idézte, mely hasonlóképpen minden embertelenség ellenében éppen a második világháború, a finn–szovjet háborúk, majd Budapest ostroma és következményeinek ellenében, átélve saját megpróbáltatásait idézi fel a történelem áldozatait, és fejezi ki reményét egy remélt békésebb jövőre²⁸.

Mik vagyunk? Kutyák? Mért? Eretnekek?
Kis szobor állt a Nagytemplom megett:
a Gályarabok! – Hősök! Mennyi gyász!
És mintha az a titkos Nyomozás,
a távoli, az Inkvizíció,
az iszonyúnak hitt központi szó
engem vert volna őseim helyett
vasra, kínpadra, olyan rémület
markolt szívembe. Fűrész gondolat,
ott kezdtem álmodni álmaidat,
ott csatáztam veled (s mily naivan!),
fekete Róma! Gyanú s ami van
emberség bennem, mind abból fakadt,
hogy sirattam áldozataidat;
mert hiszek benned, jóság, türelem,
hiszek benned, isteni értelem, –
hiszek benned, szabadság, szeretet,
s hiszem, hogy győztök, tiszta fegyverek.

És folytatom az azóta a katolikus Egyház által szentté avatott II. János Pál pápa 1998. március 12-én Cassidy bíborosnak, A Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Szentzéki Bizottságának elnökéhez írt levelével:

Frimel Gyula

Szabó Sándor

Főtisztelendő Testvéremnek, Edward Idris Cassidy bíborosnak.

Pápaságom alatt számos alkalommal mély szomorúsággal emlékeztem meg a zsidó nép szenvedéseiről a II. világháború alatt. Az a bűntény, amely Soá néven vált ismertté, eltörölhetetlen szégyenfoltja marad végéhez közeledő századunknak.

Amikor a kereszténység harmadik évezredének kezdetére készülünk, az Egyház tudatában van annak, hogy a Jubileum öröme elsősorban a bűnök megbocsátásán s az Istennel és embertársainkkal való kiengesztelődésünkön alapszik. Ezért biztatja fiait és leányait, hogy tisztítsák meg a szívüket, megbánva a múltban elkövetett hibáikat és hitbéli hűtlenségeiket. Felszólítja őket arra, hogy alázattal járuljanak az Úr elé, és vizsgálják meg, hogy őket mekkora felelősség terheli napjaink gonoszságaiért.

Szívből remélem, hogy az Emlékezünk: megfontolások a Soáról című dokumentum, amelyet vezetéssel A Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Bizottsága készített, valóban segít begyógyítani a múlt félreértései és igazságtalanságai által okozott sebeket. Bárcsak hatékonyan elősegítené ez a megemlékezés azt, hogy olyan jövőt alakítsunk ki, amelyben a Soá kimondhatatlan gonoszága soha többé nem következhet be. A történelem Ura vezesse a katolikusok, a zsidók és minden jóakarátú ember törekvéseit, hogy közösen fáradozzanak egy olyan világ felépítésén, amely minden ember életének és méltóságának igazi tiszteletén alapszik, hiszen Isten mindnyájukat saját képére és hasonlatosságára teremtette.

Vatikán, 1998. március 12.

II. János Pál pápa²⁹

A gondolatsort pedig Ferenczi László professzor szavaival zárom. Ővele, mint férjem barátjával több évtizedes barátság köt össze. Zsidóságában legalább annyira öntudatos, mint én a kereszténységemben. Mindkettőnknek a személyes hite az, ami majdnem félszázados barátságunk alapköve, amivel az előadását kezdte 1998. novemberében a Pannonhalmán megrendezett tudományos konferencián, melynek témája az *Emlékezünk: megfontolások a Soáról* című szentszéki dokumentum alapján a zsidóság második világháborús tragédiájának magyar vonatkozású feltárása volt. Telefonba mondta nekem előadása épp akkor fogalmazott téziseit, én lejegyeztem, a szöveg a fogalmazás melegét örzi jegyzetemben³⁰.

Először: az *Emlékezünk: megfontolások a Soáról* című pápai körlevélnél – ami a tanácskozásunkat ösztönözte – sokkal fontosabbnak tartom – így a professzor –, hogy 1993-ban a Vatikán és Izrael diplomáciai kapcsolatra léptek egymással, ez számomra az elmúlt kétezer év egyik leglényegesebb eseménye: az élő zsidó nép létezésének és egyenrangúságának hivatalos elismerése. Az *Emlékezünk* ennek egyik szellemi következménye, még akkor is, ha közvetlen oksági kapcsolatról talán nem beszélhetünk. Másodsor: XII. Piusz pápa háború alatti tevékenységéről mérvadó értékelésnek a cionizmus két vezető alakja, Moshe Sharett és Golda Meir állásfoglalását tekintem, akik – az előbbi 1945. áprilisában, az utóbbi 1959-ben, a pápa halálát

követően – őszinte és hálás köszönetüket fejezték ki az üldözött zsidóság védelméért. Tudom, hogy különösen 1960-tól kezdve sokan bírálták a pápát, mert nem emelte fel szavát nyíltan a zsidók érdekében, de komparatistaként nem felejtettem, amit olykor, ha nem is mindig, elfelejtenek, hogy a lengyelekért és a szerbekért sem szólt nyíltan. XII. Piusz a csendes és titkos diplomácia mellett döntött, és bár indítékait természetesen nem ismerhetem, azt hiszem, hogy az akkori világhelyzetben, Párizs és Kijev eleste után, másként nem is tehetett. Azok, akik őszintén vagy képmutatásból, gyakran bűnbakkeresésből vagy saját felelősségük leplezése céljából bírálják a pápát, paradox módon irréalisan nagy, szinte földöntúli hatalmat tulajdonítanak neki.

1944-re megváltozott a helyzet. A magyarországi deportálások Róma felszabadítását és a normandiai partraszállást megelőző hetekben kezdődtek, és azt követően is folytatódtak. Angelo Rotta budapesti pápai nuncius felbecsülhetetlen mentőmunkát végzett. Én azt hiszem, hogy ha Baltazár debreceni kálvinista püspök életben marad, és ha Mindszenty József már 1944-ben hercegprímás, a deportálások kevesebb áldozattal jártak volna. Kevesen tudják, hogy az elfelejtett Stern Samu szerint a veszprémi és győri püspökök minden lehetőt és lehetetlent megtettek a zsidóság védelmében. Mint ahogyan Kovács Sándor püspök úr is – tettem hozzá.

Személyes jelenettel kezdtem, személyesen hallott emlékekkel zárom a gondolatmenetet. Ahogyan az az „Erkölcstankönyv” címében is áll, és ahogyan ebből, a Csengeri Imrével készített beszélgetésemből idézek:

„Egy alkalommal néhány lépésre tőlem kínlódott egy ismeretlen bajtársam, megpróbáltam segíteni rajta. Én sem voltam jobb erőben nála, nem sikerült. Földre estében kihullott egy könyv a zsebéből. A halott sorstárs örökségéként vettem magamhoz, már évek óta nem is olvastam. Címe: *A szívek kötelessége*. Erkölcstankönyv... Mindent elnyel a mocsár, de a szívek kötelessége megmarad.”³¹

Ezt választottam én is első izraeli utam tanulságaként készült könyvem címéül. Erre lehetett a költő válasza a már sok nyelvre lefordított keményen balladás előadásmódú, a huszadik század történelmétől meghatározott európai költészet „tragic joy” elégikus hangneméhez is kapcsolódó, a történelmi és személyes múltat minden keservével keményen vállaló, a szembesülés mellett az összekötöttség reményét is átgondoló verse. A kimondás remeke³²:

ANNA-MÁRIA APÁCA – HÁZAM VENDÉGE

Mikor leszállt a gépről,
libbenő palástja templomok harangszavát idézte bennem.
Mikor leszállt, vakító mediterrán nap vonta ragyogásba
s egyszerre fölsajgott bennem a múlt:
hóborította fényők, ünneplő gyermekek kórusa

s egy bizarr mosolyú kereszt, mely fölém tornyosul –
házam vendéglátó szobájába
egykor Ő Makó kereszties lovagjaival érkezett volna.
Szigorú zarándok-lelke házirendbe,
a föld szent titkaiba zárva.
Falakon vándorló ujjá apró lángokat fakaszt.
Maradj csak velünk – biztatom mégis.
Előtted megnyílik minden porszem,
mi szétfénylett Megváltód sarui alatt
– s közben, ahogy reám szálló hálóként szétterülnek a szavak
az agy mély-rejtett zugaiba, hosszan fürkészem:
fészkel-e ruhája alatt s arcában
gyűlölet-madár.
A jeruzsálemi nyárelő napsütésében
Anna-Mária testében vibrál az izgalom,
amint sikátorok városában taposunk vala,
házam vendége, a szerzetes nővér s én, a túlélők sarja,
véget nem érő vergődés anyja emléke.
A Dormició templom felé az ösvény csak közelít
mint visszafelé a tömjénfüst s latin zsolozsmák
a dárdás – lehet, csak képzelt – pillantások erdejében.
S Ő, szemet ütő denevér-öltözékében a reszkető táj karjaiba hull,
letérdepel és keresztet vet sűrű egymásutánban,
tanácstalanul állok –
Ő sír..
és ekkor anyám hangja zokog bennem
menekíteni tűzből kitérés volt a hite,
sorsot sorsért: csillagot kínált arany keresztért cserébe –
hat szögletébe zárva a csillag magát sebzi szüntelen,
a végtelen felé fordult kereszt az örökség átkától szabadít
[ezreket és ezreket.
Anyám, ki gyermekeiért templomtól templomig
görgette a járvány, tűz, éhség súlyos köveit,
hallgató apám előtt
Térdig koptak lábai.
Atyák hite katinthatott néma lakatot,
vagy bölcs ingadozás: vakszerencse vágányaira állítani a jövőt.
Otthonunkban minden évben nyolc Chanuka-gyertya lobogott,
nyolc ujj fényesített matt karácsonyfát
a „Máoz cur jesuati” dal lélegző ütemére pislogva,
papír-ezüsttel díszített fenyőágak,
s a „Menyből az angyal” csendes imája alatt,

míg a pörgettyű apró ördöge táncolt, nyelvelt
a fölnyújtózó lángok erdejében.
Házunk nyolc Chanu-Karácsony gyertyája között
véreink arcát sejtette az elfolyó viasz.
Volt köztük versenyből is hadakozó,
rövid vonaglás után kihunyó
mint Imrus bácsié,
ki hogy bőrét mentse
megkeresztelve szállta át az óceánt,
Chile napja süt reá, vagy talán elhunyt rég,
hogy árkádos sírjában gyermekszív mellett aludjon
a nagy kereszt árnyékos csendjében.
Vagy: Ármin bácsi gyertyája,
ki szintén hasztalan tért ki,
Auschwitzba vitték
mártírként meghalni.
Ez idő tájt otthonunkból
kiégett már régen a karácsonyfa.
Helyén irtózat-fa vert gyökeret a szívében.
Talán, a Dormició templomtól araszoló menet láttán
rémlett:
Élén a püspök ájtatoskodóknak keresztet nyújt csókra
– meghökkenve hátráltam
a kijárat felé,
de a perc visszahozott, ellágyult szégyenkezőt,
felszívódtam a tömegben
a szertartás füstjétől távolabb.
S ekkor, én, anyám hit-elhagyási lelkületének fi a,
marannusnak éreztem magam,
ki önmagát jogtalanul küldi inkvizíció elé,
ártatlanságért fellebbez, badarságokon tépelődik,
a tűzből menekülők tettein
miként írva vagyon:
„Miatán a bebörtönzöttet háromszor kihallgatták és
még mindig tagad,
előfordul, hogy egy évig s azon túl is ott marad,
megfelelően felkészített, kimerült, tökéletesen megtört legyen:
kezdetben – a hurok,
másodfokon – a víz,
harmadfokon – a tűz,
a padlóra helyezik, lábait tűzhöz hozzák,
gyúlékony kenőccsel bekenik s tagjait átjárja a hőség,

a kivégzést fölülmúló eredmény.”
 Nem volt mit letagadnom,
 nem volt mit bevallanom.
 És mégis: a fekete-fehér kámzsás papok körmenetének közeledtével,
 a Dormició templom falai között,
 a jeruzsálemi napsütés hanyatlásának idején
 öntudatlanul motyogni kezdtem,
 ajkaim szavakat duruzsoltak mint ki szomszéd fülébe súgja:
 „Smá Jiszráél”!
 Aztán összeszedve minden bátorságom
 jól hallhatón megismételtem:
 „Smá”!
 S a szó teljes valómmal együtt fénylett.
 A mellettem álló megrökönyödve mért végig,
 hangom a révült imádságok tengerébe fült
 s én, mint akit bekentek gyúlékony kenőccsel,
 mire kibukott számon a szó „Echád”, már minden testrészem égett,
 állig burkolóztam
 a pernyeként szálló szavak halotti köntösébe,
 idegen áldásoktól óvjam magam,
 mik addigra már sziszegve szóródtak szét köröttem.

JEGYZETEK

- 1 *Mártírok és embermentők. Tudományos konferencia a Sophianumban 2020. március 27-én* címmel meghirdetett, majd a corona-vírus járvány miatt elhalasztott tudományos konferenciára készített előadás.
- 2 Itámár Jáoz-Keszt (Keszt Péter Ervin) 1934-ben született Szarvason, orvos-családban. 1944-ben Bergen-Belsenbe deportálták. 1951 óta él Izraelben. A Tel Aviv-i Egyetemen tanult héber nyelvet, irodalmat és bibliaismeretet. Hosszú ideig volt az Éked Könyvkiadó alapító szerkesztője. Három évig az Izraeli Írószövetség elnöki tisztjét is betöltötte.
- 3 *A csodaszarvas. Cvi-Haplaot. A magyar költészet kincsháza*, háromkötetes sorozat, amelynek első könyve *A magyar költészet kincsháza Balassi Bálinttól napjainkig*, a második kötet megismerkedésünk idején készült, a *Mai magyar költők antológiája*, a harmadik pedig a *Zsidó sors a magyar költészetben*, Éked Kiadó, Tel Aviv, 1984., 1987., 1989.
- 4 Mezei András költő (1930–2008), 1949–1950 között Izraelben élt. 1958–1992 között az Élet és Irodalom rovatvezetője, főmunkatársa, 1992-től a Belvárosi Könyvkiadó alapító igazgatója, 1993-ban a CET című folyóirat alapítója, majd főszerkesztője. Életműinterjúját ifjúságáról és pályakezdetéről, izraeli tartózkodásáról és hazatéréséről Kabdebó Lóránt készítette 1983-ban a Petőfi Irodalmi Múzeum számára (száma: K249, K255-256, K258, K265, K267-268.), 1944-es emlékei: *Karácsonyi látomás* = Dobos Marianne, *Akkor is karácsony volt (1944)*, Bibor Kiadó, Miskolc, 2002., 235–247.
- 5 *A csodaszarvas. Cvi-Haplaot 2. Mai magyar költők antológiája 1945–1987*, héberre fordította Itámár Jáoz-Keszt, kétnyelvű kiadás, Éked, Tel-Aviv, 1987, bevezette Kabdebó Lóránt, *Lélektől lélekig* címmel.

- 6 Későbbiekben három kiadást éltek meg könyv alakban: *Világ tenyerén katicabogár. Riportok művészekkel állatokról*, Natura, Bp., 1986; *Isten tenyerén. Interjúk művészekkel – az állatokról*, Literátor, Bp., 1995; „*Csókolj mancsot neki*”. *Interjú művészekkel – az állatokról*, I és É Bt. kiadása, Miskolc, 2006.
- 7 A rendszerváltás után a második kiadás már *Isten tenyerén* címet kapott 1995-ben, majd 2006-ban pedig a Jan Twardowski lengyel papköltő kötetéből (*egy remete skrupulusai. Válogatott versek*, ford. Sajgó Szabolcs, Manréza, Dobogókő, 2001. 61. old.) kölcsönzött *Csókolj mancsot neki* címmel tanítja, hogyan kell Istent és felebarátainkat szeretni.
- 8 Itámár János-Keszt, *Anna-Mária apáca – házam vendége*, Báger Gusztáv fordításában.
- 9 Uo.
- 10 Válogatott versei magyarul 1989-ben jelentek meg első ízben az Európa Kiadó Pegazus sorozatában, Székely Magda szerkesztésében, fordították: Lator László, Lakatos István, Turczy István, Nemes Nagy Ágnes, Gergely Ágnes, Bella István, Csoóri Sándor, Mezei András, Felleg György.
- 11 KISS Károly, *Mondd el fiaidnak. A holokauszt magyar áldozatainak emlékére. „Mondd el fiaidnak” Katolikus-zsidó megemlékezés a holokausztról és Kovács Sándor egykori szombathelyi megyéspüspök életmentő tevékenységéről a vézskorszak idején. 2010. A holokauszt idején is voltak bátor, igaz emberek, akiket Világ népeinek igaza „Righteous Among the Nations” kitüntetésben részesítettek. 2005.* Szülőföld Könyvkiadó, felelős kiadó Farkas Csaba.
- 12 *A szívek kötelessége megmarad*, Kelenföld Kiadó, Bp., 1989.
- 13 Uo., a könyv hátlapján, Itámár János-Keszt fordításában.
- 14 *Akkor is karácsony volt, (1944)*, Bíbor kiadó, Miskolc, 2002; *Akkor is karácsony volt. Bölcsészek 1956-ról, I és É Bt.*, Miskolc, 2004; *Akkor is karácsony volt. Adventure várva. 1989.* Napkút, Bp., 2006; a trilógia rövidített kiadása: Sorsfordító karácsonyok (1944, 1956, 1989), Ráció Bp., 2009.
- 15 *A szöttes túldalán*, Szülőföld Kiadó, Gencsapáti, 2018. A vers maga is, fordításaival együtt ebben a könyvben került magyarországi kiadásra.
- 16 KABDEB Lóránt, *Különvélemény a „Különvélemény” költőjéről. (Simonyi Imre kilencvenedik születésnapjára)*, Forrás, 2010. november, 98–107. = Uő., *Alkalmak, meglepetések. Esszék, tanulmányok*, Orpheusz Kiadó, Bp., 2020. 65–77.
- 17 Uo..
- 18 Külön hír számol be erről: *A hercegprímás felszentelte az új győri püspököt*, Pesti Hírlap, 1941. február 24. 4. „Gyula városa, ahol báró *Apor Vilmos* az új győri püspök huszonhárom éven keresztül végezte a lelkipásztori teendőket, nagy örömmel készült arra az ünnepélyes alkalomra, hogy Szent Mátyás apostol ünnepe, hétfőn falai között szentelik püspökké volt plébánosát. [...] fáklyásmenet indult a plébániához, ahol dr. *Vargha Gyula* polgármester a képviselőtestület és a város egész polgársága nevében üdvözölte a körükből távozó plébánost, akinek átnyújtotta a város díszpolgári oklevelét...” A február 24-i püspökszentelés, amelyen nemcsak a főpapok és előkelőségek, de a szegény galbácskerti és krinolinkerti hívek is részt vettek, évtizedekig emlékezetes maradt Gyula történetében.
- 19 Pesti Hírlap, 1943. június 20. 8.: „**A hercegprímás Győrött és Pannohalmán.** Serédi Jusztinián hercegprímás szombaton báró *Apor Vilmos* győri püspök látogatására Győrbe érkezett. Délután tovább utazott Pannohalmára, ahol a főmonostor kapujában a konvent élén *Kelemen Krizosztom* főapát fogadta. A hercegprímás vasárnap a pannohalmi székesegyházban papokká szenteli a Szent Benedek-rend idején végzett teológusait.” A helyiségek közelsége megemeli a „nem” liturgiailag szűkszerű látogatás különös protokolláris súlyát.
- 20 Otthoni könyvtárunkban megtalálható a könyv nyomtatott dedikációjának a szerző és felesége által szellemesen feloldott kézírásos szövege: „Kabdebó Lóránt ultra-precíz filológiai kérdéssel kérde – mi és Ki eme 'D'? Az, Aki ezt a betűt 4 (négy) másikkal kiegészítve aláírja 1983 III. 19.” Ezután megkérte feleségét, hogy a nyomtatott D betű után írja oda saját kezűleg neve folytató betűit: oly. A könyvben ez olvasható!
- 21 Korzát Erzsébet gyógyepedagógus volt, de a vézskorszakban beteg gyermekek helyett zsidó fiatalokat mentett, majd menekített át Budáról Pestre, és mint utóbb kiderült a mentést József Ferenc

- főherceg felesége, Anna, szász királyi hercegnő is támogatta (*A szeretet összeköti az embereket. Dobos Marianne interjúja Veronika Vilenski-Danossal, Vigilia, 1992/3., 193–196. = Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátí Erzsébet levelezése, Magvető, Bp., 2000. 550–556, ill. 556-557.*)
- 22 APOLLINAIRE, *A megszegett galamb és a szökőkút* című, legjobban sikerült képversében (1914, a Nagy Háború idején elhagyott lányokat és a háborúba vonult barátokat siratja el, keresi emlékezetében) említi költő barátja nevét. Max Jacob 1915-ben katolizált, keresztelkedésének tanúja Pablo Picasso volt. A vers Radnóti Miklós fordításában lett kedvelt a magyar irodalomszeretők körében.
- 23 Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc „pere”*, Argumentum, Bp., 2006.
- 24 *Az emberi jogok védelme (Sándor Dénes beszámoló összegezése) = A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme*, szerkesztette Meszlényi Antal, Szent István Társulat, Bp., 1947. 169–178, ill. Dobos Marianne, *A szöttes-túloldalon, i. m. (Menedék a kolostorban* című fejezetében), 281–290.
- 25 Ferenczy Károly (1925–2007) Ybl díjas építészmérnök, a magyar műemlékvédelem elméleti és gyakorlati mestere, aki a sárospataki római katolikus templomot az 1963–70 évi helyreállítás során emelte ki méltatlan állapotából, rajzai, tervei és művezetése nyomán újultak meg a pécsi török emlékek (a Jakováli Hasszán pasa dzsámi 1957–61-ban, az Idrisz Baba türbéje 1962-ben, az egri és érdi Minaret 1966-70-ben, a diósgyőri vár 1968. augusztus 20-ra elkészült korábbi restaurációjának tervezője és irányítója.
- 26 Varga Béla (1903–1995), 1929-től plébános Balatonbogláron. Részt vett a Független Kisgazdapárt megalapításában, amelynek 1937-től országos alelnöke lett. 1939–1944 között országgyűlési képviselő. A második világháború alatt részt vett a Magyarországra menekült lengyelek, az üldözött francia katonatisztek támogatásában, a német megszállás után pedig segítette a magyarországi zsidók megmentésében is. 1945 áprilisától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, novemberől nemzetgyűlési képviselő. 1946. február 7-én az országgyűlés elnökévé választották. 1947. június 2-án letartóztatása elől elmenekült az országból. Az Egyesült Államokba emigrált, ahol a külföldi magyar emigráció vezetője lett. 1951-ben részt vett a Szabad Európa Rádió elindításában. 1990-ben, a szabadon választott magyar országgyűlés alakuló ülésén már itthon mondott beszédet, egy évvel később pedig végleg hazatelepült.
- 27 1989. szeptemberében jubileumi megemlékező ünnepséget tartottak Balatonbogláron az ott 1939-ben létesült lengyel gimnázium és líceum diákjai. Az ünnepségre meghívták az akkor az Egyesült Államokban emigrációban élő Varga Bélát, aki a háború éveiben lelkipásztoruk és tanítójuk volt. Levelüket július 8-án, Krakkóban keltezték. Varga Béla magnószalagon válaszolt. A meghívóval és a válasz szövegét, exkluzív közzétételre, Lukács János philadelphiai professzor adta át a Gondolat-jel szerkesztőségének. Lásd részletesen *Beszélgetések az imáról* című könyvemben (Miskolc, 2008., 106–122.) az *Édes Jézus légy vendégünk* című beszélgetésemet Bogdan Adamczyk OFM-Conv. plébánossal.
- 28 KABDEBŐ Lóránt, *Vers egy koszorú mellé. [SZABÓ Lőrinc: A gályarabok szobra]* = Magyar Nemzet, 1991. augusztus 26. 6. *A gályarabok szobra* az 1947-ben megjelent *Tücsökzene* kötet egyik kiemelkedő és jól ismert verse.
- 29 A Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Szentszéki Bizottsága által készített *Emlékezzünk: megfontolások a Soáról* Edward Idris CASSIDY bíboros elnök, Pierre DUPREY püspök alelnök és Remi HOECKMAN OP titkár által a pápa elé terjesztett szövegre vonatkozik. Magyarországi visszhangja: Remi HOECKMAN OP a Vigiliában megjelent ismertető írása (*Emlékezzünk: Megfontolások a Soáról. A Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Szentszéki Bizottsága által kiadott okmány bemutatása*, ford. Graff Klára, Vigilia, 1999/4., 269–275.)
- 30 FERENCZI László, *A cionista válasz = Megfontolások a Soáról*, szerk., HAMP Gábor, HORÁNYI Özséb, RÁBAI László, Bp., Balassi; Pannonhalma, Magyar Pax Romana Fórum, Pannonhalmi Főapátság, 1999. 77–82. [Pannonhalma, 1998. nov. 4–5. konferencián].
- 31 *A szívek kötelessége megmarad, i. m., 25.*
- 32 Itámár Jáoz-Keszt versének héber eredetije, Felleg György és Báger Gusztáv magyar fordítása, valamint horvát, orosz, német, angol és szlovák fordítása *A szöttes túloldalon* című könyvem (*i. m.*) 52–82. oldalain található.

*Ζήν ἀνάγκη.
(Plutarkhosz)*

Apai dédapám nyughatatlan természetű ember volt. Életében sajnos nem ismerhettem, ami nagyon bánt, mert akkor legalább tőle személyesen kérdezhettem volna meg, milyen volt az áttörés a Piavénál, vagy amikor Galícia felé menet énekelték, hogy *még a fák is sírnak*, így azonban meg kell elégednem azzal a néhány oldalnyi feljegyzésével, amit véletlenül találtam a minap. Egy fényképet is örököl róla, mokány alakjával feszít az egyenruhában, szemében elszántság vagy kétségbeesés, nem igazán tudom eldönteni. Nyilván a frontra vezénnyelés előtt készítette az ezred fotósa, mert a legtöbb 44-esről hasonló pózban, hasonló díszletek között láttam fényképet. Mondom, kár, hogy nem ismerhettem, biztos jól megértettük volna egymást, mert tudom, hogy szerette a könyveket.

A nyughatatlan természetekre jellemző módon dédapám sosem a megszokott utat választotta. 1918 novemberében a leszerelt ezredtársai közül néhányan már az amerikai kivándorlás esélyeit latolgatták már hazafelé jövet, ő meg csak hümmögött, magában arra gondolt, komolyabban utána kell ennek járni, úgyhogy hazatérve azt mondta az apjának, ő leadott mindent, fegyvert, fölszerelést, és nem is óhajt többé katonaruhába bújni, elmegy szerencsét próbálni. A háború alatt megtapasztalhatta, milyen a hadviselő Európa, ő inkább semleges országot választ, ahonnan nem vágja el maga előtt a továbblépés útját, úgyhogy Barcelonába megy. Azt írja, *nem kaptam meg a spanyol náthát, remélem, ott sem fogom, ha a pergőtűzes időkben megúsztam, talán a fegyverszüneti időkben is elkerül a baj*. A nyelvet nem ismerte, de ez a legkevesbé sem jelentett számára akadályt, szintén háborús tapasztalatából tudhatta, ha az ember igazán meg akarja érteni a másikat, akkor kézzel-lábbal is elmutogatja neki, amit akar, és ha a másikban is megvan a szándék, akkor előbb utóbb meg is értik egymást.

Barcelonát nem találta elég meggyőzőnek. Ő maga úgy írta, *inkább mondhatnánk piszkosnak, mint tisztának, az idő most barátságtalan, folyton esik, minden szürke, de legfőképpen számomra alkalmas munkát nem találni benne*. Egy szó, mint száz, elhátározta, innen is továbbáll, mégiscsak kivándorol, de nem Észak-, hanem Dél-Amerikába. Talán véletlen, hogy éppen Santiagót választotta, talán a többiek hatására a hajón döntötte el, mindenesetre az biztos, hogy Havannáig váltott jegyet. A cukornád ültetvényekre kerül, és a kezdődő amerikai szesztilalom is itt éri majd, de az már egy másik történet lesz.

A Pinillos e Izquierdo társaság üzemeltetette a hajót, amelyen elhagyták Európát. Dédapám nem tudhatta, pedig talán érdekelte volna, és ha tudja, nyakas káломista

lévén nyilván meg is mosolyogja, ha megtudja, hogy hajójuk, a *Valbanera* gőzös La Rioja tartomány védőszentjéről, a valvanerai Szűzanyáról kapta a nevét, aki maga pedig a Valvanera folyóról, melynek mentén a bencések reguláját követő, hasonló nevű kolostor felépült. A hajóstársaság egyik tulajdonosa, Antonio Martínez de Pinillos és családja arról a vidékről származott, és a Szűzanya tiszteletére választotta ezt a nevet a hajójának. Aki ráírta a hajóra, vélhetőleg nem ismerte a helyesírását, hallás után írta, spanyol fülnek mindegy, Valvanera vagy Valbanera, mint a magyarnak a j vagy ly. Nem is ez a nyelvészeti adalék a legfontosabb kérdés, hanem hogy látványnak sem volt utolsó ez a Glasgowban, 1906-ban épített, acélköpeny borítású gőzös. Teljes hossza 131,90 méter volt, és a maga 5099 bruttó tonna súlyával, 12.500 tonna rakással 12 csomó maximális sebességet tudott elérni. Augusztus 10-én futott ki Barcelona kikötőjéből Ramón Martín Cordero kapitány vezetésével, a 88 főnyi személyzettel és a 112 utassal a fedélzetén, közöttük a dédapámmal.

A háború óriási hasznot termelt a spanyol hajóvállalatoknak, csillagászati összegekre rúgott, amit például nyersanyag- vagy személyszállítással szereztek. A semleges spanyolok zászlaja alatt futó hajó egyébként az utasoknak is nagyobb biztonságot adott, nyilván ezért is választották.

Már fél nappal az indulás előtt ott ácsorogtunk páran a kikötőben, néztük, ahogy taligán tolják a hajó gyomrába a Textiles Barna S.A. feliratú bálákat. Ez a név megmaradt bennem, mintha magyarul lenne, csak fordítva, Barna Textiles. Legalább tízszer fordultak, ha nem tizenötösör, kérdeztük, mit visznek, a munkások félvállról odavetették, hogy ruhaanyag mintákat. Mellettem egy sétapálcás úr magyarázta a társának, hogy a kereskedőház küldeménye, a Havannában lesz egy testvérvállalatuk, oda viszik a cég emberei.

Augusztus 10. Végre elindultunk Barcelonából. Még sose utaztam hajón, de nem is furcsa, bár a fekhely nem olyan, mint a szárazföldön, de nekem a lövészárkok után már minden ágy luxus.

Korán reggel értünk Valenciába. Nem sok utas szállt föl, öt-tíz ember talán, áru is alig volt, mindössze egy nagyobb ládát meg tíz-tizenkét zsákot láttam.

Augusztus 13. Málagában harminc-harmincöt rekesznyi bort hoztak föl, amit a spanyol követségeknek küldenek ki. Nem tudom, oda szánják-e azt a rengeteg mazsolaszólót meg olajbogyót is, amit ládaszám hordtak föl. 34 utas szállt föl.

Augusztus 14. Cádizban rengetegen, ötszáznál is többen szálltak föl. Nem mind kívándorlók, a Kanári-szigetekre mennek rokonlátogatóba. Santa Cruz de Tenerife kikötőjében kiszállt a kapitány felesége a három hónapos kislányával, ők Barcelonától jöttek velünk odáig.

Tegnap, augusztus 17-én futottunk be Las Palmas kikötőjébe, ahol 259 ember szállt föl, mind kívándorló. Azt mondják, többeknek már van odaát rokona, azok várják őket Havannában. Ma itt Tenerifén újabb 212 ember jött, férfiak, nők, gyerekek, itt sokkal tovább álltunk, mint máshol, szenet, vizet meg többféle élelmiszert is rakodtak. Délután kettőkor az utasok is fől szállhattak, mindjárt szóba is elegyedtek a többiekkel. Egy velem nagyjából egy korú fiatal ember, Juannak hívják, egyedül jön, azt meséli, hogy már nyár

elején kidobolták a hajó érkezését, a tenerifei újságból vágta ki a hirdetést, rá volt írva a dátum, 1919. június 24., *La Prensa*. Végtelenül kedvező árat és a jónál is jobb körülményeket ígértek benne: «*A Santiago de Cuba és La Habana felé tartó modern és gyors kétcsavaros, nyolcezer tonnás Valbanera július első felében köt ki nálunk. Utasokat és rakományt egyaránt fölvesz, a szabad helyek felől érdeklődni a társaság helyi kirendeltségénél itt helyben, a szerkesztőség címén lehet.*»

Itt Tenerifén egy kisebb incidens késleltette a továbbindulást. Egy édesanya szállt volna föl a három gyerekével, az apjuk már nyilván Kubában lehetett. Elöl ment kézen fogva a két nagyobb, az édesanya pedig ölben hozta föl a hajóra az öt éves forma kislányt, mert hiába húzta, nem akart föl szállni, sírva könyörgött, toporzékolat a parton, hogy ne szálljanak föl erre a hajóra, mert ez el fog süllyedni. Még az anyja ölében is kapálózott. Rossz volt nézni szegényt. Utána sokan sírtak, rossz előjelnek vették, főleg az asszonyok, láttam, hányták magukra a keresztet és imádkoztak.

Ma, augusztus 21-én Santa Cruz de la Palma kikötőjében újabb 106 kivándorló csatlakozott hozzánk. Tele vannak bizakodással. A többiek, akik már a hajón vannak, nem ennyire lelkesek. Magamról nem beszélek, nekem szinte mindegy, én a teljes ismeretlenségbe megyek. Kíváncsinak persze kíváncsi vagyok, mi vár ott rám. Juan egyfolytában beszél, egyelőre nem sokat értek. Mire odaérünk, megtanulok spanyolul.

Reggel kilenc óraker elindultunk, és ahogy hirtelen ráfordult a hajó, elveszett a láncról a horgony. Aki közvetlen közelről látta, azt mondta, szabályosan nyúlt érte egy hatalmas fekete kéz, és visszarántotta a mélybe. Pedig már egészen kint volt, látni lehetett a hajó oldala mellett, de a kéz nem engedte. Ha ez még 13-án, Málágában történik, akkor megértem, de pont most, mikor a tenerifei incidens után végre megnyugodtak a kedélyek!

Dédapám jegyzetei között egy ceruzarajzot is találtam. Beesett arcú, sovány ember, mögötte néhány hullám, alatt pedig, *Juan barátom és az óceán*. Ez a dédapám humora, a fronton is az mentette meg, *lövészárok fenekén, nagyot fíng a közlegény/ babet evett a szegény. /Megszóal a főhadnagy:/ ez aztán az alfárhang*. Ilyen rigmusokkal szórakoztatta a katonatársait.

Jóllehet a Valbanerát mindenki a szegények Titanicjaként emlegeti, azért VIP utasokat is vitt az A és a B kabinban. Lakóikról, a dél-amerikai spanyol követségre kirendelt munkatársakról csak annyit tudtam meg, hogy a fedélzeten ritkán mutatkoztak, idejük legnagyobb részét a kabinjukban töltötték, melyhez kisebb szalon, fürdő és WC is tartozott, és leginkább olyankor merészkedtek ki a fedélzetre, amikor a kivándorlók már elpihentek, olyankor állítólag a kapitányi hídon, a kapitány társaságában nézték, hogyan kel vagy nyugszik a nap. Ők, a leggazdagabb utasok, díszesen megterített asztalnál étkeztek, és pincérek szolgáltak föl nekik. A preferenciális osztály másik négy, C, D, E és F betűjelzésű szeparált kabinjához is tartozott fürdő meg WC, a mezei első osztály kabinjai pedig mindössze négyszemélyesek voltak, szemben a hajó orrában vagy tatjában elhelyezkedő négy-hatszemélyes másod- és a hat-nyolc személyes harmadosztályúakkal. A legolcsóbb kategóriájú, kivándorló osztályt a hajóór fölötti fedélzeten hosszú sorokban elhelyezett, összecsucskható tábori

ágyak jelentették. Csupán az összehasonlítás kedvéért mondom, a luxus osztályon utazók 1250, a kivándorlók pedig 75 pesetát fizettek a jegyüért.

A napi egyszeri étkezést biztosító *kivándorló menü*, ahogy Barcelonában a falragaszokon is hirdették, többnyire babfőzelékszerű egytálételből állt, benne néhány fecni bőrke, hús alig. Hol fehér, hol tarkabab, lencse, vasárnap csicseriborsó, íze pedig leginkább a konzervdoboz ízére emlékeztetett. Az okosabbak nyilván előre sejtették, hogy nem lesz fenséges az ellátmány, és aki tehetette, a Kanári-szigeteken vett szárított halat, fűgét és más gyümölcsöt, mások eleve vittek magukkal diót, olajbogyót, hogy majd azzal kihúzzák Kubáig. A *kivándorlók étterme* a fedélzeten volt. Elképzelem, ahogy ülnek ott sorban, kanalazzák az ebédet, mindenki gondolataiba süppedve mered a csajkájára, vagy talán az ételre koncentrálnak, azért olyan szótlanok.

Mostantól számítva még tizenhét nap vár ránk a tengeren. Végtelen napok a végtelen óceánon, leírhatatlan unalomban, az éhezést már megszoktam. Nem tudok még spanyolul, csak akkor figyelek, ha hozzám beszélnek, különben meg bámulom ezt a nagy vizet, ami körbevesz bennünket. Talán a másvilág is ilyen végtelen kék lehet. Juan mellett néhány cimborá is akad, velem korúak, élvezik, hogy nem értem őket, amikor egymás között hadarva beszélnek, jókat nevetnek rajtam, hogy miket mondok. Azt mondják, úgy beszélek, mint a galegók, és mutogatnak a csoport felé, mert a galegók mindig egy kupacban ülnek.

Szeptember 1., La Palma után végre megint szárazföld. Puerto Rico, San Juan kikötője. Messziről olyan, mintha színes kockákból rakták volna ki a házait. Apróbbak, nagyobbak, mindenféle színűek. Legszívesebben már itt kiszállnék, de Juan lebeszél, meg hát tartom is magamat az elhatározásomhoz. Kubáig elmegyek, Juannak már vannak ott rokonai, jobban járok, Puerto Ricót nem ismeri.

Itt megint hosszabban időztünk, nem is figyeltem, mi történik. Kiszállni kiszálltunk, de hamar vissza is fordultunk, mint amikor hazafelé menet a szerelvényünk sokáig várakozott valahol, és lekecmeregtünk, hogy kinyújtóztassuk a lábunkat, de hamar vissza is szálltunk, nehogy otthagyon bennünket a vonat. A kikötőben utcakölykök vették körül a hajót. Nyilván folyton ott lebzselnek, lesik a hajókat, hátha csurran-cseppen valami, meg legalább mindig új arcokat látnak. Egy-két gazdag utas ki is állt a fedélzetre, akkor láttam őket először, aprópénzt hajigáltak a kölykök felé, élvezték, ahogy lebuknak érte a víz alá. Az egyik subanc föllógott a hajóra, most is itt van, potyautasként jön velünk Santiagóig.

Sokan eldöntöttük már, hogy nem megyünk el Havannáig, kiszállunk Santiagóban. Végso soron mindegy, hová megyünk. Azt mondják, ez itt az El Dorado, annyi a cukornád. Kiirtottak minden erdőt, minden talpalatnyi helyen cukornádat termelnek.

Szeptember 5. Végre megérkezünk a Bahía de Santiago nevű tengeröblbe. Olyan, mint egy félsziget, de negatívban. Repülőgépről nézve kicsit talán még hasonlít is a Tihanyi-félszigetre, persze annál jóval nagyobb, és legalább olyan hosszan benyúlik a szárazföldbe, mint amilyen széles a Balaton.

Juanék szerint időt is nyerünk, ha kiszállunk Santiagóban, úgyhogy semmiképpen nem megyünk el Havannáig. A kislány megint elkezdett rimánkodni, hogy szálljanak ki. Úgy látszik, az anyjának is elege lett a hajózásból, és kötélnek állt.

A Valbanera ma délután elindult Havanna felé, mi meg Juanékkal egy darabig még ott tébláboltunk a kikötőben, néztük, ahogy rakodnak, mintha nem tudnánk elszakadni a hajótól, ami majd három hétig az otthonunk volt.

Egy odavalósi illető, aki szintén potyautasként jött velünk San Josétól, azt tanácsolta, hogy menjünk tovább vonattal. Állította, hogy időt nyerünk, mire a Valbanera Havannában kiköt, mi már réges-régen Santa Clarában leszünk. Rá is álltunk, és vonattal jöttünk el Santa Claráig.

Idáig tart dédapám útinaplója, későbbi feljegyzéseiben már a munkával, cukornádültetvények leírásával foglalkozik, el is felejtí a *Valbanerát*. Jóval a tragédia után tudja meg, hogy mi történt az Öbölben, amikor kitört a hurrikán. Egyedül a kislányt említi, lám, milyen jól tették, hogy kiszálltak, mégiscsak volt némi igazsága, amikor határozottan állította, hogy ez a hajó el fog süllyedni. *Vannak ilyen jövőbelátó képességgel megáldott emberek, én is szeretném tudni, nekem mit hoz a sors, de hiába figyelek erősen, sehogy sem akarok túllátni a saját orromon.*

Dédapámat nem érdekelték a részletek, vagy ha érdekelték is, nem ért rá foglalkozni velük a cukornádültetvényen, ahol végül munkát talált, pedig a *Valbanera* története akkortól igazán érdekes, amikor ők kiszállnak Santiagóban.

Szeptember 9., éjjel, Havannánál a Castillo del Morro-erőd parti őrsége észleli a hajó fényjelzését. Révkalauzt kérnek, pedig az erőd világítótornya már szürkülettől fogva azt jelzi, hogy a kikötő hurrikánveszély miatt zárva van. A parti őrség újabb fényjelet küld, hogy ezt megerősítse, mire a *Valbanera* kapitánya visszajelez, hogy akkor megpróbálja a nyílt tengeren vagy a floridai partszakasz egy kisebb, védettebb öblében átvészelni a vihart. A kapitány kissé furcsa manővert választ, lassan megfordul, északi irányba tart, neki egyenest a ciklon szemének. Egy kivételével az összes ajtót és ablakot becsukják. És attól kezdve, hogy a parti őrség szem elől téveszti őket, semmi hír a hajóról. Nyoma vész a tengeren. A kapitány nyilván nem értesült időben a közelgő hurrikánról, akkoriban még igen kezdetleges volt az időjárás előrejelzés, és a hajók kommunikációs eszközeit is megmosolyognánk ma.

Éjjel 11 óra tájban süllyedhetett el a Valbanera, miután irányítás nélkül sodródott egészen a viszonylag sekély, erősen zátonyos floridai partvidékre. Böven kibírt volna bármekkora vízbetörést, feltehetőleg a meghibásodott gépészeti berendezés miatt vált kormányozhatatlanná a viharban, egy erős hullámverés pedig megsemmisítette a vezetékek nélküli táviró berendezést, így sem segélyhívó jelzést, sem tájékoztatást nem tudott adni arról, hogy szorult helyzetbe került. Azon a sekély vizű szakaszon sűrűn előfordulnak sziklazátonyok, nyilván egy ilyennek csapódhatott neki.

Miután előkerül a roncs, a lapok is csak találgatnak. *Vajon tisztában volt vele Martín Cordero kapitány, hogy hatalmas ciklon tart az öböl felé? Ez a kérdés valószínűleg örökre megválaszolatlan marad. Utolsó előtti alkalommal a Maist-fokról észlelték a*

hajót, amint teljes gőzzel a nyílt tenger felé tart. Az óceán különösen nyugodt volt, ám a háttérben félelmetes felhők gyülekeztek az égbolton.

Dédapám erre vonatkozó feljegyzéseinek utolsó lapján látszik, hogy már a szárazföldön írta, sebtében odavetett gondolatok, utólagos okoskodás, mikor a bizonyosság rávilágít egy-egy apró részletre a történetben. *Most, hetek múltán tudtuk meg, hogyan járt a Valbanera. Juan is, a többiek is rögtön értesítették az otthoniakat. Nekem fölösleges. Otthon úgysem írják meg. Kit érdekel most Magyarországon, hogy egy óceánjáró gőzös elsüllyedt. Az biztos, Santiagóban nekem is feltűnt, hogy a hajó meg van dőlve a bal oldalán, mintha arra húzná a súly. Juanék persze csak legyintettek, nem értek hozzá.*

Még mielőtt tovább mesélném a rejtélyes hajóroncs felkutatásának körülményeit, azt sem árt tudnunk, hogy ebben az időszakban tombol a spanyol nátha Európában, vagy ahogy az amerikaiak nevezik, a *Spanish flea*. Spanyolországban az emberek a sajtóban megjelent tudósításból értesülhettek róla, hogy a *Cádiz* és a *Barcelona* nevű gőzös több fertőzött utassal a fedélzetén kötött ki Santiago de Cubában, és több mint ezer embert visszafordítottak, nehogy a szigetre is átterjedjen a járvány. Július 16-án a spanyol lapok azt írták, hogy a *Valbanera* fedélzetén számos kivándorló lelte halálát. Havannából 1600 utassal indult el visszafelé, pedig legfeljebb 1200 ember szállítására volt alkalmas. A hazaúton százával zsúfolódtak össze az emberek a fedélzeten, tízével pusztultak el a betegek, a holttesteket pedig egyszerűen a tengerbe dobálták, amíg a tizennégy napos átkelést követően el nem érték Las Palmast, ahol visszaútnban először kötött ki a *Valbanera*. Rettenetes körülmények között utaztak azok szerencsétlenek, és nem is maradt el a tiltakozás. Az utasok és hozzátartozóik följelentették a hajó kapitányát és a hajó orvosát, a helyi napilap is írt róla. *Halott nép az a nép, halott ország, ahol szó nélkül eltűrik, hogy otthonaitok gyászba boruljanak, és szeretteiteket járvány ragadja el töletek Pinillos hajóin. Halott nép, és el kell tűnnie a föld színéről.*

A *Valbanera* kapitánya sajtóperrel fenyegetőzött, erre leváltották, de sokak szerint csak azért, hogy legyen egy bűnbak, és ezzel elejét vegyék a további tiltakozáshullámnak. Egy bizonyos, az eset után a *Valbanera* kormányát a harmincnégy esztendőös Ramón Martín Cordero veszi át, aki addig a *Conde Wilfredo* és a *Balmes* nevű gőzös kapitányaként szolgált.

A *La Vanguardia* című, barcelonai megjelenésű lap írja 1919. szeptember 20-án: *folyó hó 19-én 21.55-kor Pinillos és Izquierdo úr és társai az alábbi telegramot továbbították Cádizból: Itt Havanna stop nyolcadikán éjjel Havannánál heves ciklon stop kubai hadihajók és amerikai rombolók hiába keresték stop semmit sem találtak stop. F. hó 5. óta nincs közvetlen hírünk a hajóról stop.*

Szeptember 21-én vasárnap ugyanez a lap *A Valbanera eltűnése* címmel közli olvasóival, *továbbra sincsenek pontos értesüléseink a Valbaneráról, azonban sajnos minden jel arra utal, és a hajót üzemeltető társaságnál szerzett benyomásaink is azt támasztják alá, hogy az óceánjárónak nyoma veszett a tengeren.*

Szeptember 23-án pedig a Las Palmas-i helyi lap így tudósít: *Cádizból jelentik, hogy megalapozatlan hírek terjengenek náluk, miszerint útban Puerto Ricóból Ha-*

vanna felé nyoma veszett a Pinillos társaság Valbanera nevű hajójának. Emlékeztetünk rá, hogy a hajó kapitányát és az orvosát is leváltották, akik a náthával fertőzött utasokat szállították. Imádkozzunk, nehogyan beigazolódjon a hír.

Szeptember 22-én távirat érkezik Tenerifére, amely cáfolja a hajó eltűnését. Aztán Londonból a Lloyd's még lapzárta előtt megerősíti, hogy a Valbanera elsüllyedt, és Cayo Huesótól mintegy 30 mérföldnyire meg is találták a bűvárok, a 400 utasának pedig nyoma veszett. Ezt még hozzászék.

A La Vanguardia írja: a Valbanera augusztus 10-én futott ki városunk kikötőjéből, fedélzetén az alábbi utasokkal. És a cikk felsorolja név és osztályok szerint az összes utast, aki Barcelonában felszállt, majd hozzászék, egy utas az utolsó pillanatban csatlakozott, nevét a család kérésére nem közöljük. A folytatásában azt írja, él még a remény, hogy több utas megmenekülhetett, hiszen sokan már Santiagóban kiszálltak, annak ellenére, hogy Havannáig váltottak a jegyet, mert így kevesebbe került.

A Hajósok Társasága mellett több tengerészeti hivatal és kikötő is félárbcra eresztette zászlaját, és kitűzte rá a fekete szalagot. A Valbanera roncsait L.B. Roberts, a US Army SC-203-as torpedórombolójának kapitánya találta meg szeptember 19-én, kb. 40 mérföldnyire Key Westtől, 5 mérföldnyire keletre a Rebecca Shoal Light világítótornyától.

Az USA Haditengerészetének 7. egysége végezte a mentőakciót Decker admirális vezetésével, velük dolgozott Domingo J. Milord kubai konzul is, és több tucat bűváregység is átvizsgálta a roncsot. A munkálatok során megbizonyosodhattak róla, hogy a hajó sértetlen, a mentőcsónakok a helyükön vannak. Ezt követően merült fel a kérdés, hogy mi történhetett az utasokkal és a legénységgel. Mind a mai napig nem sikerült kideríteni.

Decker admirális az amerikai sajtó számára is megerősítette, és a New York Times szeptember 21-iki számában meg is jelent a hír: kutatásaink során a floridai Key West szigetváros és Havanna közötti szakaszon megállapíthattuk, hogy a négyszáz utassal a fedélzetén eltűnt spanyol Valbanera gőzös is az orkán áldozata lett. Túlélőt nem találunk. Legnagyobb meglepetésükre a mentőcsapatok egyetlen holttestet sem találtak a hajón. A hajó maga kifogástalan állapotban, az összes mentőcsónak a helyén, és a bűvárok is azt mondják, a hajó körül nyoma sincs a rakomány maradványának, pedig egy hajótörés után általában ott vannak körülötte a nyomai a tengerfenéken.

A Karibi-térségben futótűzként terjed a Valbanera katasztrófájának híre. Mindenki mond mindent, hogy az utasok kiszálltak Floridában, és ott új életet kezdtek, elrabolták őket az értékes rakománnyal együtt, szőröstül-bőröstül felfalták őket a cápák, vagy a Bermuda-háromszög nyelte el őket. Egy szó mint száz, mondhattak akármit, a fedélzetén maradt utasok közül senki sem élhetett túl ezt a katasztrófát. A hajó belsejében mindent elborított a vízzel keveredő homok.

Egész Spanyolországot megrendítette a Valbanera katasztrófája. A Pinillos-cég a tönk szélére került, és a vizsgálatok során végre az is napvilágot látott, hogy a zsúfolt hajók milyen borzalmas higiéniai körülmények között szállítják a kivándorló utasokat.

Dédapámról semmi híruk nem volt az otthon maradottaknak. Mindenesetre ha úkapámék az otthoni lapokra hagyatkoztak, akkor bő hónappal a szerencsétlenség után kezdhettek aggódni miatta, már ha olvasták a *Népszava* október 19-i számát, melyben *Egy spanyol hajó katasztrófája* címmel közölték a New York-i tudósítást. Szó szerint ez áll benne: *A Florida déli partján levő Key-West közelében borzalmas leletre akadtak a napokban a tengert kutató búvárok. A tenger fenekén egy hajó roncsait pillantották meg, amelyről megállapították, hogy a „Valbanera” nevű spanyol hajó volt. Ez a hajó szeptember közepe táján tűnt el, amikor óriási vihar dühöngött. A búvárok átkutatták a hajót és 468 holttestet találtak a roncsok között. Ezekből 400 utas volt, a többi pedig a hajó személyzetéhez tartozott.*

Eddig a hír. Nem tudom, milyen késéssel küldhette tudósítását a New York-i tudósító, mindenesetre vagy ő írta el a számokat, vagy otthon olvasták félre, így maradhatott a 88 főnyi személyzetből 68, és persze a halottakat sem találták meg a roncsban, talán mert iszap borította őket, vagy mert őket is láthatatlan kezek ragadták el, mint La Palmában a horgonyát. Annál is inkább, mivel a vihar idején igencsak bent jártak a Bermuda-háromszög területén, és az elsüllyedt Atlantisz lakói valószínűleg úgy érezték, hogy náluk jobb helyen lesznek az utasok, mint Kubában.

Ezzel véget is érhetett volna a *Valbanera* története, azonban mint minden roncs, ez is máig izgatja a kedélyeket. A hatvanas évek derekán egy bűvár, aki kifejezetten a hajóroncsokban föllelhető, elveszettnek hitt tárgyak felkutatására szakosodott, az egyetlen nyitva álló ajtón keresztül behatolt az egyik kabinba, és egy kisgyerek holttestét látta lebegni benne, állítólag még ruha is volt rajta. *Megesküdt, hogy ebbe a roncsba soha többé vissza nem merészkedik. A holttestek bent vannak a kabinokban, de a hajónak minden ajtaja be van zárva, ezért lehetetlen, hogy cápák meg barracudák falták volna föl őket, amiből arrafelé elég sok található.*

Egy spanyol újságíró szerint *ha angol hajóról lett volna szó, akkor most más lenne a helyzet. Apálykor látni a hajó tatját. Anglia nem hagyta volna, hogy mindössze 12 méteres mélységben, kőhajításnyi távolságban a parttól, ott rohadjanak a holttestek. Ez szégyen a nemzetre nézve. Hogy annak idején nem emelték ki, ez sokat elárul arról, hogy Spanyolország akkor mennyit számított a világban. Ha angol hajóról lett volna szó, az utolsó szálig kiemelték volna a holttesteket, és minden évben megemlékeznénk a katasztrófájáról, mint a Titanicról.*

A szegények Titanicjának is nevezett Valbanera hét évvel a gazdagok Titanicja és három évvel a szintén luxusnak számító Príncipe de Asturias után süllyedt el, katasztrófáját pedig azóta is a feledés homálya borítja.

Mondom, dédapám kubai útjáról mindössze ez a néhány oldalas feljegyzés maradt meg, ez is csodával határos módon. A 44-es gyalogezred történetének előszavát akartam megnézni, és ahogy továbblapoztam, a 47. oldalról hullottak ki a vékony, áttetsző WC papírra írt lapok. Ugyanolyanok, mint amilyenre Bajcsy-Zsilinszky 44 tavaszán nagyrészt tintaceruzával a börtönleveleit. El is sírtam magamat most is, mint amikor az OSZK kéziratárában élém hozták a dobozt. Az ezred történetével nem sokat foglalkoztam, így nem is forgattam túl sokat a könyvet, mióta átkötötték nekem a ka-

posvári könyvtárban még könyvtáros koromban, csak a dédapámra vonatkozó szócikket olvastam el, fura volt nyomtatásban látni, hogy *Patak János gazdálkodó, tizedes, Kisbajom, 1889, Kisbajom, 1915-ben vonult be ezredünkhöz háborús szolgálatra. Kiképzése után ment az orosz harctérre, ahol részt vett ezredünk üldöző- és állásharcaiban. Az ezreddel ment a román, majd az olasz frontra is. Az olasz harctéren meg is sebesült. Kitüntetései: Br.vit.é, K.cs.k., Seb.é. Felesége Kovács Katalin, fia Ferenc. A tejszövetkezet igazgatója.*, legfeljebb ennyit. Többnyire csak a fényképeket nézegettem benne, melyek közül hiányzott a dédapámé, mert a nagyapám nem sokkal a megjelenése után pengével ügyesen kivágta, és odatűzte a műtermi felvétel mellé, amelyen egyenruhában feszít a dédapám. Erről a kubai kivándorlásról sose beszéltek előttem, esetleg annyit, hogy a dédapám az első világháború után kivándorolt, valamennyire spanyolul is tudott, és két év után visszajött, mert nem bírta a szigetország klímáját. Nem is csoda, hogy nem beszéltek róla, sokkal súlyosabb dolgok történtek utána, jött a háború, a családból ketten is ott maradtak a Don-kanyarnál, én meg túl kicsi voltam még, amikor mesélhettek volna, akik még emlékeztek rá. Mindenesetre a sors fintora, hogy akik annak idején hallgattak a kubai atyafira, és kiszálltak Santiagóban, azok életben maradtak, mint Juanék meg a dédapám, az a kubai atyafi pedig sohasem érkezett meg Havannába.

A *Valbanera* hivatalos története ezzel azonban még nem ér véget.

Tehát szeptember 19-én az USA Haditengerészetének két hajója, a parti őrség USS Tuscarora nevű hajója, valamint a C 203-as torpedóromboló a Rebecca-zátonytól mintegy öt mérföldnyire észlelte, hogy egy hajó orrárboca és két mentőcsónakjának csörlője a hajó nyugati oldalánál kiemelkedik a vízből.

A Tuscarora hajózási naplójában a következő bejegyzés olvasható:

Szeptember 19. Hajóronccsal találkoztunk. Lemerültünk ott, ahol vélhetőleg a hajóorr található, és meggyőződöttünk róla, hogy a hajó valóban az eltűnt spanyol utasszállító Valbanera gőzös.

A hír nyomban továbbterjed, égne a táviróvonalak. A Lloyd'snál a következő olvasható:

Key West, szeptember 20. Búvárok megtalálták a hajótestet, amely feltehetőleg az Öbölben tíz nappal ezelőtt pusztító hurrikán idején eltűnt Valbanera spanyol gőzös. A búvárok tájékoztatása szerint tökéletesen kiolvasható rajta a Valbanera név. A 300 utasának nincs nyoma. (Négyszáz volt ez a háromszáz, tudjuk.) Semmit sem tudni róla azóta, hogy szeptember 9-én Havannában feltűnt a Castillo del Morro előtt, majd a nyílt tenger felé vette útját, hogy ott vészelve át a vihart. Az USA Haditengerészetének altisztje, Roberts látta meg a Valbanera nevet a Rebecca-zátonyba fűrődő hajó burkolatán. Roberts altiszt holttesteket nem talált.

Az illető altiszt kis híján vízbe fúlt, amikor lemerült, hogy azonosítsa a hajóroncsot. Szkafterét egyetlen kábel kötötte össze a felszíni oxigénpalackkal, és a hullámok nekicsapták az elsüllyedt hajóroncsnak a csónakot, amelyben a palackja volt, így elvágták tőle a levegő utánpótlást. Roberts azonnal levette a szkafterét, gyorsan a felszínre úszott, és elmondta, semmi kétség, a hajóroncs az elveszett spanyol gőzös.

A Tuscarora és a C 203-as torpedóromboló szeptember 21-én újból visszamegy a hajótörés helyszínére, velük tart Decker ellentengernagy, a Key West-i US Navy bázis egyik vezető tisztje is.

A hajózási naplóban ez áll:

5'00-kor érkezünk a Félhold-zátonyhoz. Leengedtünk egy csónakot, hogy Decker ellentengernagy megvizsgálhassa a Valbanera roncsait.

Megvizsgálják, és a Haditengerészet VII. körzete távirón még aznap jelentést küld Washingtonba, a Haditengerészeti Minisztériumba:

A Félhold-zátonymnál 94°-ra a Rebecca-zátontól 6,4 mérföldnyire található roncs azonosítása során kiderítettük, hogy minden kétséget kizárólag a spanyol Pinillos társaság Valbanera nevű gőzöséről van szó. A hajóderék a víz alatt, a csónakfedélzet a vízfelszín fölött van. A csörlőszerkezetek pozíciója arra utal, hogy meg sem kísérelték leereszteni a mentőcsónakokat. A hajótörés helyszínén egy fej kivételével nem láttunk emberi maradványokat vagy lebegő roncsot azokon a napokon, amikor torpedórombolóinkkal a térségben jártunk. A rádión leadott jelzések szerint 12-én 11.15-kor a Valbanera telegráfon érdeklődött, hogy van-e valami teendője. Tíz perccel később állomásunk már nem tudta venni a jelzéseit. Nem érkezett válasz. Az egyik torpedóromboló parancsnokának elmondása szerint a fenti napon 23 óra tájban látta a hajótörést. Valószínűsíthető, hogy a hajó a 9-éről 10-ére virradó éjszaka tomboló hurrikán idején szenvedhetett hajótörést, a rádiójelek ellentmondásosak, még éjjel előtt nyoma vett a hajónak.

Immár családi legendáriumunk részét is képezheti ez a kísértethajó, merthogy a helyiek így nevezik Cayo Huesóban, a legközelebb eső településen. Roncsa mindössze tizenkét méter mélyen fekszik a tengerben, a Félhold-zátony víz alatti futóhomokjába fúródva. A *Világvége* nevet viselő kocsmában pedig langusztahalászok még ma is legendákat mesélnek a hajdani spanyol óceánjáró kincseiről, melyeket állítólag görög szivacsshalászok oroztak el. Egyesek váltig állítják, hogy vihar idején a zátony közelében még ma is hallani a gőzös vészjajlásán vijjogó szirénáját, és tisztán látszik, amint a hatalmas, fekete alak küzd a felbőszült hullámokkal.

Mi tagadás, más szövegekörnyezetbe tartogattam a dédapám történetét, és nem is meséltem volna most el, ha Roberts bűvárral együtt nem kiáltottak volna szóért a Margit-hídnál elsüllyedt Hableány roncsához lemerülő bűvárok, akik életüket kockáztatva kutattak a holttestek után. A Valbanera roncsainál kis híján vízbe fúlt Roberts, a Hableánynál pedig az egyik magyar bűvár is, és el sem tudjuk képzelni, mit éltek át odalenn, száz-százhusz kilós palackkal a hátukon, amiben csak annyi oxigén volt, hogy ha véletlenül leszakadnának a hajóról, akkor se szűnjön meg az oxigén utánpótlásuk. Tudjuk, Roberts leszakadt, és csak a lélekjelenlétén múlt, hogy nem vett oda. A magyar bűvár légzőcsövét pedig el kellett vágni, miután a sodrás következtében elakadt a létrában, és csak utána tudott visszamászni a hajóra.

Πλείν ἀνάγκη, ζῆν οὐκ ἀνάγκη, hajózni kell, élni nem kell, biztatta Plutarkhosz szerint Pompeius a hajóseit, mikor azok Rómába visszatérván a gabonaszerző útjukról, a rossz idő miatt nem akarták fölszedni a horgonyt. Ő maga is elhajózott Szicíliaba, Szar-

díniába és Libüába, és összegyűjtötte a gabonát. Már indulófélben volt, de heves szélvihar támadt a tengeren, és a hajók kapitányai vonakodtak útnak indulni. Pompeius elsőnek szállt fel az egyik hajóra, parancsot adott, hogy húzzák fel a horgonyt, közben pedig harsány hangon így kiáltott: Hajózni kell, élni nem kell!

Lehetséges, hogy Pompeius idejében a gabonaínség miatt a birodalom érdeke többet számított, mint az emberélet, a minden római területnek és tengernek ura Pompeius előbbre is helyezhette, hiszen *őalája tartozott minden kikötő, kereskedelmi központ, a mezőgazdasági termények szétszátása, egyszóval az egész hajózás és földművelés*, továbbá azt is tudjuk, hogy Magyarországon 1919 őszén, az alig egy esztendővel korábban lezárult háborús időszakot követően tomboló erőszakhullám, a vörös-, fekete-, majd fehérterror idején mennyire nem számított egy emberi élet, mára azonban már eljuthattunk volna odáig, hogy a pliniusi állítást megfordítva azt mondjuk, élni kell, hajózni nem kell. Viharban, főleg vilájárvány idején pedig semmiképpen.

Németh János

P É N T E K I M R E

Vidéki alkotók útjai és pályái 1900-tól napjainkig

K O S T Y Á L L Á S Z L Ó - S E R E S P É T E R :

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T Z A L A E G E R S Z E G E N

Zala megye az elmúlt időszakban nem kényeztette el a közönséget képzőművészeti kiadványokkal. A gébárti nemzetközi művésztelepekre sem volt nagyon pénz, pedig a több mint harminc éve szerveződő – nyugodtan mondhatjuk: intézmény – valóban jelentős tevékenységet mondhat magáénak. A Vitrin Egyesület – a helyi képzőművészek társulása – nemrég kiadta a tagjait bemutató albumot, ez sem csekélység, de átfogó, történelmi múltra visszatekintő, alapos kiadvány mindmáig hiányzott a palletáról. Ám az év közepén – némileg meglepetésre – megjelent egy mutatós, nagyméretű album Képzőművészet Zalaegerszegen címmel, a városi önkormányzat kiadásában. A szerkesztést és a szakmai munkát dr. Kostyál László művészettörténész végezte, a fotóanyag összeállítása Seres Péter érdeme.

El lehet töprengeni azon, miért nem az egész megye térsége volt feldolgozva, vagy Nagykanizsa mért maradt ki, de a kötetben is jelzi a kiadó: ilyen volt a pályázati kiírás, amelyen a több mint 5 milliós albumra pályázni lehetett.

A bevezető tanulmány „modern képzőművészet alakulásának zalaegerszegi folyamatát” ígéri, és három részre tagolja a rendelkezésre álló időszakot: 1900–1945-ig, 1945–1990-ig, és 1990-től napjainkig.

A polgárosuló Zalaegerszegen mindenképpen a gimnázium jelentette a bázist, ahonnan a két tanár, Borbély György újságíró és menedzser, valamint Göbel János festőművész kiemelkedett. Erdemüknek tudható be, hogy 1906-ban megrendezték az első kiállítást a városban, és a zalai képzőművészek a húszas években évente kétszer is bemutatkozhattak különböző, méltó kiállítóhelyeken. Az I. világháború emlékműállítás is része volt az alakuló kulturális életnek, valamint az, hogy a Magyar Képzőművészeti Társasága tagjai zalai településeken dolgoztak, és műveiket szintén bemutatták a helyi kiállítóhelyeken. De dolgoztak már itt a főiskolán végzett festők, mint Kássa Gábor, Kaposi Antal és Frimmel Gyula is, akik nagyban növelték a szakmai színvonalat.

Ez a tisztas, szerény gyarapodás akadt meg 1945-ben. A totális államosítás a képzőművészetet sem kímélte, a műkereskedelem megszűnt, gyakorlatba jött a műtermekből való vásárlás. Kialakult a képcsarnoki értékesítés gyakorlata, a kiállítások engedélyeztetése, a Lektorátus mindenható szakmai-politikai ellenőrzése a köztereken.

A helyi változások részét képezte Udvardy Ignác hazatérte, az idős festőművész ide vonult vissza, nagybányai expresszív stílusa megszelídült, itt fejezte be pályáját.

Az új korszakban még helyet kért és kapott magának Kaposi Antal és Frimmel Gyula, a két rajztanár, és időszakosan Göcseji Pataki Ferenc szintén visszatérőként próbálkozott a képzőművészeti élet megszervezésével.

A valódi változást Németh János hazatérése jelentette, aki családjá hagyományait folytatva került az iparművészeti főiskola kerámia szakára, s visszatérése után a kályhagyárban, egykori tulajdonukban kapott munkát. Az első tíz év számára is ipari technológia alkalmazását jelentette, csak utána tudott az érdemi kerámia plasztikával foglalkozni, főként Boros Miklós tanácsait követve. Szabó Sándor szintén a főiskola után a városban folytatta festői munkásságát, két alkotó azonban „elveszett”, Szécsényi László, aki szobrásznak indult és Miklosovits László, aki grafikusként futott be szép pályát, Albertirsán.

A következő kirajzás a főiskolán 1967-ben Dús Lászlót hozta haza, aki nem csak festőként alkotott újat, hanem szervezőként is új formákat teremtett a városban. A Bernáth-tanítvány népszerű képzőművészeti szakkört vezetett, és egyik kezdeményezője és létrehozója volt az egervári művésztelepnek. (Kár, hogy erről nem született kiadvány.) A hét éves időszak, amit Zalaegerszegen töltött, a bernáthi lírai realizmus vonulatának kiteljesedését jelentette, később, már '74-től, az USA-ban letelepedve, az absztrakt expresszionizmus irányzata felé fordult, s a kilencvenes években hazatérve is ezt folytatta. Az egervári művésztelepet Szabolcs Péter szobrászművész vette át, de kevés sikerrel.

1976-ban négy művészlakás épült a városban, a Páterdombon, ami új lehetőségeket teremtett az alkotóknak. Ide költözött Németh János, Dús László, és Szolnokról érkezett Zalaegerszegrre Palicz József és Gácsi Mihály. Mindketten országosan ismert művészként.

A 70-es évektől új generáció jelentkezett a városban. Bedő Sándor és Gábel József, mindketten festők és grafikusok. Szintén művész-tanárként dolgozott mellettük Szényi Zoltán. Ekkor tűnt fel Nagy Kálmán, Németh Klára, mindketten festők, míg Fischer György a szobrászi vonulatot erősítette, akárcsak Horváth László. Autodidakta sorból vált önálló szobrász mesterré Béres János, és Farkas Ferenc mint Somogyi-növendék tért vissza Zalaegerszegrre, s ma is meghatározó egyénisége az itteni művészcsoporthoz.

1990-ben megtörtént a rendszerváltás, megszűnt az állami felügyelet, de megszűntek az addig kialakult megjelenési és támogatási formák is, mint a jól bevált Dunántúli Tárlat. (Megjegyzem, az utolsó tárlaton, 1990-ben, díjat nyert három zalai művész, Fischer György, Frimmel Gyula és Gábel József.)

Zalaegerszegen az Ady Endre iskolában elindult a 6 osztályos gimnáziumi művészeti képzés, a tanári kar a művészetek elsőrangú bázisát jelentette a városban. Ez kiegészült a Romániában tanult Budaházi Tiborral, aki itt vált ismert művésszé, majd a Marosvásárhelyről áttelepült Nemes László festőművésszel. Létrejött a Zala-Art, a városi művészek egyesülete, de 5 év után megszűnt. Később a ZAZEE és Vitrin próbálta felvállalni a helyi érdekképviseletet, rész-sikerekkel. Bővültek a kiállítási lehetőségek: a múzeum mellett a városi hangversenyterem, majd a VMK új kiállítóterme

kínált lehetőségeket, de olykor a Hevesi Sándor Színház is rendezett tárlatokat. A köztéri szobrászat is gyarapodásnak indult, olykor konfliktusokkal, amelynek eredményeképpen Fischer György Szent István szobra magánadományozásból felállításra került. A konfliktusok ellenére is folyt a gyarapodás, Németh János művei mellett felállításra került Fischer György ivókútja, Szabolcs Péter Király és királynéja, és (Pehm) Mindszenty József egész alakos, álló szobra a Mária templom mellett. Farkas Ferenc ebben az időszakban vált meghatározó művésszé, a város évfordulója kapcsán az ő műve került a központi térre, mint identitást jelképező mű. A helyi képzőművészek rangját nagyban emelte, hogy Németh János keramikus művész 2014-ben Kosuth-díjat kapott és elnyerte a Nemzet Művésze címet. A legifjabb generáció tagjai közt meg kell említeni Dienes Gyulát, Monok Balázst, és különösen érdemes figyelni Németh Miklós grafikusművész pályáját, aki egyedi technikájával sok szép sikert aratott. Tánczos György az Ady iskola művésztanára, akinek újabb képeit rangos magángyűjtemények vásárolják. 2015-ben költözött Lendváról Zalaegerszegre Pál Kátja festőművész, aki magán művésztelepi szervezéssel is foglalkozik. Spanyolországból tért haza Müller Imre festőművész, aki az egyik műtermes lakást foglalta el a Páterdombon.

Az Ady művészeti iskolának köszönhetően számos fiatal kapott itt gimnáziumi képzést, akik később különböző főiskolai, egyetemi képzéssel egészítette ki tanulmányait. Bárdosi Katinka, Bóbits Diána, Borbás Helga, Drabik István, Dobribán Fatime, Fischer Judit, Gazdag Ágnes, Horváth László Adrián, Szentgróti Dávid. A megyei támogatás visszahúzódása miatt kialakult a Zalaegerszegi Salon, amely a legutóbb, 2018-ban 23 művészt állított ki. Ugyanebben az évben a ZAZEE-nek 43 művészt sikerült kiállítására hazacsábítania. Kostyál László tanulmánya megbízható ismereteket nyújtva tekinti át ezt az 1900 óta feltárt szakterületet.

Seres Péter fotói jól érvényesülnek, s az egyes alkotóknál lévő fotóreprodukció mind mennyiségileg, mind minőségileg megfelelő szintű. Részletes tájékoztatást kapunk az elszármazottakról is, az 1864-ben született Hány Gyulától az 1916-ban a Képzőművészeti Egyetemen végzett Agg Liliig. Sajnálhatjuk, hogy Árendás József neves grafikus és plakáttervező – aki évtizedekig dolgozott a színház arculatán, s ilyen módon meghatározta annak design-ejét –, kimaradt, pedig az itt alkotók között helyet kaphatott volna.

Elmondható, hogy a meg-megújuló művészkör sikerrel tölti ki a képzőművészet helyét Zalaegerszegen, és megfelelő lehetőségek kínálkoznak a legújabbaknak is. A Képzőművészet Zalaegerszegen című album pedig kivételes szakmai megmutatkozás, a helyi identitást elősegítő példa, más megyék és városok figyelmébe is ajánlható.

(Zalaegerszeg MJ Város Önkormányzata, 2020)

Bíró József: Tizenkettő (+1)

Bíró József hosszú ideje a kortárs magyar irodalom és költészet aktív szereplője. S a körök tágíthatóak, hiszen képzőművészként, performerként, igen gyakran külföldi fesztiválok résztvevőjeként is ismert. Az esszé sem áll távol tőle, legismertebbek azonban vizuális verseskötetei és versei, amelyek az első pillanatban fölismerhetőek, mivel oly sajátos a tipográfiájuk, hogy más szerzőre nem is gondolhat az olvasó.

1973 óta van jelen kultúránkban, 1982 óta folytat képzőművészeti tevékenységet, és első kötete, a *Térérzés* 1986-ban jelent meg. Későbbi kötetei közül különösen fontos a 2014-es válogatott, a *Stromatolite*, benne a 2003 és 2013 között keletkezett művekkel. Ehhez némiképp hasonlítható a *TIZENKETTŐ (+1)* is, hiszen ez is válogatás, az 1975 és 2020 között született „hosszabb versek”-ből. Ez azért is fontos, mert Bíró Józseftől gyakran kapunk „rövid verseket” is. Nem, mintha a terjedelem lenne a döntő, bár az is kétségtelen, hogy a nagyobb tér más lehetőségeket biztosít a költő számára (is). És így van ezzel költőnk is.

Mindenképpen jelzi válogatott verseinek a világot is a „közösségi beszédmód”, a gyakori ironikus látásmód, ami mögött persze ott húzódik meg a személyesség hitele. És természetesen mindig a már emlegetett sajátos íráskép, tipográfia. Nem öncélúan, hiszen a vizuális élmény mellett jelentőségük is van a kiemeléseknek, írásjeleknek, a szövegek egészének. Érezzük az indulatot, a szenvedélyt, a költő eltökéltségét bennük. Ismervén hovatarozását és gondolatvilágát, valóban valamiféle „nemzeti neoavantgárd” hitelét láthatjuk benne. Persze jobb, ha óvakodunk mindenféle skatulyától! Az természetesen nincs semmiféle skatulyához közel, hogy lássuk: a pontos magyarságtudat is ott van a szellemi háttérben, s ez azért is hangsúlyozandó, mert nem minden posztmodern vagy neoavantgárd szerzőnél ilyen egyértelmű ez a minőség.

Jó tehát túllépni időnként a formai meghatározottságon, és érdemes fölfedni a mögöttes tartalmakat. Az új kötet hangütését a *Monológ* adja meg. Egyfajta nemzedéki vallomás is ez a mű, hiszen „patkolt – / rendőrcsizmák – verte / szikrák fényében” és fullasztó levegőben született meg a verscsíra, és nem lehet nem észrevennünk az 1990 előtti állapotokra utalást. A „NEMZEDÉKED” különben is vissza-visszatérő elem, egyfajta gondolatritmust is élénk tárul elemként. Ünneplőessé is válik a hang, egészen a „Hazádnak rendületlenül” tisztaságáig. Nem túlzás, hogy ezáltal egyfajta nemes folytonosság is ott izzik a verssorokban, ráadásul az „elvétezt FORRADALOM” fájó idézésével. Történelmi és irodalmi folytonosságot is említhetünk ezzel kapcsolatban. Drámai monológot mond és kiált a költő, igen szuggesztíven és érvényesen. Persze nem marad el a nyelvi és formai játék sem, ám ezáltal még keserűbbé válik a versvilága. Ilyen a végkifejlet is: „...a megrendezett mosoly maszkját / lemossuk arcunkról tiszta vízzel”. A leghagyományosabb értelmű szépség ötvöződik ebben a műben a sajátos modernséggel. Az igazmondás jegyében.

Ez az értékrend végigvonul az egész köteten. Az *Imában* épp úgy, mint a *Halálaim – halálaink* vagy a *Karácsony* szövegében. Az *Ima* esetében beszélhetünk szakralitásról, mint ahogy szép decemberi ünnepünkkel kapcsolatban is. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a cím számai sem lehetnek a véletlen művei. A tizenkettőnek (és persze a plusz egynek!) különös a jelentősége, legfőképpen a kétezer esztendő szent történet miatt. És valóban imádságot ír, tulajdonképpen formabontás nélkül. Kérő imádságot, hiszen itt az „add” a kulcsszó, sokszoros ismétlődéssel. Az esendő ember és költő kérései fogalmazódnak meg a szokott formában, drámai feszültséggel. A kérések keretet és sajátos ritmust adnak a szövegnek, és nem marad el a katarzis sem.

A *Karácsony* – alcíme szerint – az 1950-es éveket idézi, az 1951-ben született költő gyermekkorát. A tördelt, nagy szóközökkel megírt szövegben elrejt néhány „klasszikus” elemet, sőt, vendégszöveget is. (A betlehemi jászolra utalás mellett József Attila *Betlehemi királyok*jából is idézi a híres részletet: „HULLÓ KÖNNYE ZÁPORÁN ÁT / ALIG LÁTJA JÉZUSKÁJÁT”.) A „petróleumlámpás” világ bemutatása egyben frappáns korrajz is, miközben felsorolja az ünnepi környezet „díszleteit”. S a felsorolás, a mondatokká nem szerkesztett szöveg a kisgyermek nyelvtanulásának, az anyanyelv elsajátításának mozzanatait is illusztrálja. A „gágyé *karácsony*” ismétlődése és kurziválása egyfajta korrajz-miniatúra is egyben. (A „gágyé” a korszak szerény játéka volt: egy deszkára rászereltek egy fatengelyt, és így született meg egy nagyon egyszerű, primitív, négykerekű „járgány”, amin száguldozhattak a gyerekek.) A jelző akusztikája sem utolsó, remek hangfestés is egyben. Mindamellett a játékoság és a feszültség (feszült játékoság?) együtt van jelen benne.

A játék, a nyelv lehetőségeinek kitágítása egyébként is a kötet értékei közé tartozik. Ezzel jól belesimul a hasonló felfogású kötetek és életművek nagy családjába. Olyan versekkel is, mint a *Dada / az esztendő 345 napjára*. (A vers megjelent a felvidéki Szörös Kő című folyóirat 2016/3. számában is. Ez a tematikus szám egy dadaista blokkot tartalmaz.) Természetesen gondolnunk kell ily módon a huszadik század elején létrejött dadaista mozgalomra, Tristan Tzara „találmányára”, az irodalomban és a képzőművészetben is fontos értékeket létrehozó avantgárd egyik stílusirányzatára. Az ő és társainak kései utóda lenne Bíró József? Ennél bonyolultabbak a dolgok, és hiba lenne újfent a korábban már emlegetett skatulyázás... A dada mellett itt is alapérték a szabadság, ebben az asszociációkban gazdag szövegben. Ezáltal – mint oly sok más, jelentős alkotás esetében – ez a dinamikus és ömlő szöveg sem zárja ki a többféle értelmezés lehetőségét, egy-egy, gyakran meghökkenítő részlet alkalmat ad az elmélkedésre is. És ez így van a kötet többi versét illetően is. A szerkesztettség tudatos, a tartalom igencsak gazdag.

Kétségtelen tény, hogy – nem túlzás – Kassák Lajos óta nem volt és nincs még egy olyan magyar költő, aki ennyire következetesen és kitartóan ragaszkodott volna az avantgárdhoz, annak eleven lehetőségeihez. Eme kötet borzongatóan szép befejezése pedig a Mester „nikkelszamováros” végkifejletét juttatta eszembe.

(*Napkút Kiadó Kft, 2020.*)

TEFNER ZOLTÁN

Borsi-Kálmán Béla:

Az Aranycsapat és ami utána következik.

ADALÉKOK A RÁKOSI-KORSZAK ÉS A
KÁDÁR-RENDSZER TÖRTÉNETÉHEZ A FUTBALL
TÜKRÉBEN. KORTÁRS KIADÓ, BUDAPEST, 2019.

A futball, az örök, megunhatatlan téma, mágnesként vonzza a különféle területekről becsatlakozó szakértők és álszakértők, kompetensek és tudálékoskodók, illetékesek és illetéktelenek seregét, akik írásai el kívánják mondani véleményüket erről a nem akármilyen vonzerővel megáldott játékról. Főleg sportújságírók, maguk a futballisták emlékiratok formájában, dilettánsok magánkiadású írásaikban, s az utóbbi két évtizedben nagyon sokan a társadalomtudományok avatott képviselői közül. Mert a futball társadalmi jelenség, *értékes dolog*, sokkal inkább, mint nagyon sok bármi más. Még akkor is, ha e sportág művelői nem *ezért* csinálják azt, amit csinálnak. Eszükbe sem jut, hogy milyen bonyolult szövődék szerves részeként cselekszenek. De nemcsak nekik, hanem azoknak is, akik a TV-készülékek előtt és a stadionok lelátóin ülnek. A társadalmi létben minden összefügg mindennel; ez adja ki – kimódolt tudományos zsargonnal szólva – a *társadalmi lét totalitását*. A jelenségek hogyan kapcsolódnak össze egymással, és a rendszer, mint egész, milyen viszonyban van külső környezetével.

De még mielőtt összezavarnánk a kedves olvasót ezekkel a nem idevaló magyarázatokkal, hangsúlyoznunk kell, hogy a könyv szerzője két irányból szemlélve is *profi*. Mint a Ferencváros második csapatának egykori játékosa, akkor, az 1960-as évek végén szép remények előtt álló futballista (az Alberték generációjának váltására kiszemelt garnitúrából a hetvenes évek elején heten jutottak el a nagyválogatottságig!), másrészt mint történész, az ELTE nyugalmazott egyetemi tanára. S azt is előre kell bocsátanunk, hogy a szerzőnek nem ez az egyetlen aranycsapatról írt könyve. 2008-ban már egyszer nagy sikert aratott ugyanezzel a témával, ugyanennél a kiadónál (*Az ARANYCSAPAT és a KAPITÁNYA. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából.*). Jelen hatalmas terjedelmű munka, amely mind külső megjelenésében mind súlyában (2,30 kg) lenyűgözi az olvasót, végül is *folytatás*. De a folytatás nem a kronológiai folytatást jelenti, hogy hidat teremtsen az 50-es évek hőskorszaka és a sanyarú jelen között, hanem a témában való elmélyülés eredménye, írásban rögzített változata. Műfajilag éppen ebből következően meghatározhatatlan.

A műfaji bizonytalanság abból adódik, hogy a társadalmi lét és a politika hatalmas paradigmájában próbálja elhelyezni a magyar futball sorsát. Van benne tehát minden: futballmenedzserek, politikai csúcsszereplők döntései a futball-ügyek intézéséről, legendás lebukások, még legendásabb disszidálások, vagy az egyszerű „sztorizás”, amely olyannyira színessé, fordulatossá, olvasmányossá teszi az olvasó számára a hatalmas terjedelmű holt szöveget. De mi az, ami a fő vonala a munkának? A recenzens helyzete egy ilyen sokat markoló munka esetében majdnem reménytelen. Tartalmilag összefoglalhatatlan mindaz a részlet, konfliktus és probléma, amit könyv felvet. A recenzens nézőpontja ebből következően nem lehet más, mint szubjektív. Akkor is, amikor úgy ítéli meg, hogy – a könyv előző változatával összehasonlítva – itt már nem is a futball, hanem a magyar titkosszolgálatok és a magyar labdarúgás viszonya áll a tárgyalás középpontjában. Tulajdonképpen tehát egy jókora adalék a titkosszolgálatok, – s egy szinttel feljebb – a politikai vezetés történetéhez. A történelmi folyamatokat hagyományos történettudományos módszerekkel elemző kutatás, s a kutatás során összeállt anyagokból maga a modellalkotás. Van-e valami, ami egy irányba mutat, volt-e annak, ami a magyar futballal legyengülésében történt 1956 óta valami rendszerszerűség?

A szerző válasza egyértelműen az, hogy *igen*. A magyar futball legyengülése előre eltervezett, kidolgozott politikai eljárások következményeként történt. A szerző azt állítja (s nemcsak ő, hanem számos, a kérdéssel foglalkozó szerző is), hogy a magyar futballt, miután megszüntetni nem lehetett, közepszerűvé kellett tenni. A munka oroszlanrészét a Kádár-rendszer már közvetlenül az 1956-ot követő években a titkosszolgálatokra bízta. A destrukció elsődlegesen a Ferencváros ellen irányult, amelynek vezetése, s főleg a szurkolótábora valóban szemben állt az 1956 utáni kádári restaurációval. A Ferencváros valóban a nemzeti gondolkodás szimbóluma maradt a szurkolói megközelítés szerint, még akkor is, amikor a klubvezetést a rendszert támogatókra cserélték le több alkalommal. Az „elszürkítésnek” egyik célra vezető eszközét a belügyi szervek a vezetésben, s a csapatban kívülről, titkosszolgálati eszközökkel szított ellentétekben találták meg. A klubot és a csapatot a BM III./III.-as és III./I.-as osztályai telis-tele rakták ügynökökkel, akik a legtöbb esetben nem is tudtak egymásról, sokszor azért, hogy az egyiküktől nyert értesüléseket a másiktól nyert értesülésekkel ellenőrizzék. Ügynök lehetett bárki, mindenkit megkörményeztek: a játékoskeretből számosan, szertáros, neves sportriporter, a ferencvárosi „B-közép” hangadói közül is sokan (ők voltak a legjobb források a közönség nézeteinek feltérképezéséhez).

Az istenáldotta tehetségekkel nem lehetett mit kezdeni. Albert és Varga Zoltán tehetségét semmilyen titkosszolgálat nem tudta elvenni. Itt két módszer kínálkozott, a „bedarálás”, a másik pedig imidzs-romboló elszürkítés. Idézet a 272. oldalról Alberttel kapcsolatosan: „Ez [ti. – Bocsák Miklós kifejezésével – a „császártalanítás”], saját munkahipotézisem szerint, nagy vonalakban így nézhetett ki: meg kell próbálni őt magát is bedarálni! Vagy beszervezni! Vagy ha nem megy, akkor megtörni! Tanulja meg ő is, hol lakik a magyarok Istene. Ismétlem ez csupán feltételezés, konkrét, írásos

adataim egyelőre sajnos nincsenek [...]” – így a szerző. Albert 1967. januárjában a Flamengo meghívására Brazíliában töltött két hetet, meghódította Brazíliát, a keresett pénzért vett egy értékes Opel, vámfizetés nélkül behozta, amiért a törvény előtt felelősségre vonták. Volt tehát ürügy, miért. A Rákosi-rendszerben a csencselést illetően tudni lehetett hol a határ, a Kádár-rendszerben nem. A szerző Dlusztus Imre tanulmányára hivatkozva kijelenti: a „[...] két rendszer között, főleg az 1963-as amnesztiáig, csupán annyi volt a különbség, hogy Rákosi táborokat épített, és teletömte a börtönöket, Kádár pedig kiszélesítette a táborát az országhatárig, és mindenkire ráküldte a besúgókat.” Flóri, aki alkalmazkodóbb természet volt, mint Varga, beállt a sorba. Varga, tüskés természetű, hiperérzékenységgű és ezzel együtt öntörvényű lévén, képtelen volt erre az alkalmazkodásra. Mennie kellett. Pontosabban: lehetővé tették számára az „egérutat”... majd, minden jel szerint (baráti körben ezt maga is gyakran hangoztatta) „utána nyúltak” – hiszen a közben ’konszolidálódott’ Kádár-rendszernek nagyon rosszul jött volna egy Újabb Kubala vagy Puskás-léptékű napnyugati karrier ... s épp egy ’esküszegő disszidens részéről...

A magyar labdarúgás szándékos elszürkítése nemcsak a Fradira, hanem mindenre kiterjedt, ami a társadalom „nacionalista”, értsd valójában *identitást védő reflexeit* erősítette. Elszánt támadás volt ez a rendszer részéről a „Fradi-probléma” ellen, de a valóságban a Bibó István által leírt „zsákutcás magyar fejlődés” korrekciójára. A megrekedt polgári és nemzetállami fejlődést nem lehetett eljuttatni a végső sikerig a bolsevik eszmék talajáról, helyette a szőnyeg alá söprés jött, mint kényszermegoldás. Le kellett törni minden olyan próbálkozást, amely ennek a fejlődési tendenciának az irányában hatott. Mindenütt, ahol a futball a sikerek révén a más nemzetek feletti fölényt érzékeltette, s a nemzetközi osztályszolidaritás helyett a nemzeti lét előnyeit, fensőbbiségét domborította, a megtépázott nemzeti önbecsülést erősítette. Ilyen volt a címeres mez kultusza: a válogatott sikerei Chilében 1962-ben és Londonban 1966-ban. Ne legyünk már olyan jók, mert az – úgymond – „felkorbácsolja a nacionalista érzelmeket” s aláássa szocialista rendszerünk alapjait. A válogatottban az ügynökhálózat ugyanúgy ki volt építve, mint akár az NB III. berkeiben, a kocsmákban, a lelátókon, de legfőképp az öltözőkben. Az 1990-es rendszerváltás után, amikor a titkosszolgálati anyagokat kutathatóvá tették, jól hangzó és kevésbé jól hangzó ügynök- és dossziénevek kerültek a témát feldolgozó sporttörténeti szakmunkák lapjaira: Kőműves, Nemere, Sztojanovics Péter, Vándor, Bakos, Vezénylő, Kétkulacos, Jászsági, Galambos, Szécsi ésatöbbi. A nevek mögött híres futballisták, trénerek és közszereplők tucatjaival. A futball közben a rothadás állapotában tengődött. A szerző szerint ez a folyamat az 1974-től 1978-ig terjedő Kutas-időszakban érte el a mélypontot, ahonnan végeredményben azóta se tudott elmozdulni. Idézetként az ötvenes évek elejéről származó de még mindig közszájon forgó szlogen: „Nem minden Fradi-drukker reakciós (fasiszta), de minden reakciós (fasiszta) Fradi-drukker!”

A szerző egyik érdekes kísérlete a téma tárgyalása során, hogy – partiumi származása révén – a magyar labdarúgás legyengítésének eddig homályban maradt háttermozzásaiba beiktat egy romániai szálat is. A román titkosszolgálatok 1956-os

nemtelen szerepvállalásával kapcsolatban felmerül a nagyváradi magyar származású magasrangú román politikus Valter Roman (*alias* Neuländer Ernő, a román szolgálatok szovjet mintára való átszervezője 1944 után) – a rendszerváltás utáni első román miniszterelnök Petre Roman apja – többszöri felbukkanása Budapesten. Majd az is, hogy '56 novemberében a Securitate egy különleges akciócsoportot is átdobott Magyarországra az 1956-os forradalom következményeinek „kezelésére”, közelebbről a szétzilálódott hazai szolgálatok ideiglenes tehermentesítésére. Erre is csupán közvetett bizonyítékai vannak a szerzőnek, de ennek alapján – ez már a recenzens feltételezése – még az is elképzelhető, hogy ez a szervezet a magyar labdarúgás nemzettudatot építő s 'karbantartó' szerepéből kiindulva továbbra is aktív maradt, s esetleg a magyar szolgálatokkal együtt, vagy önállóan, később is „rátapadt” a magyar futballistákra. A Spanyolországban élő Puskásra, valamint Albertre és a disszidens Vargára. (Ne feledjük: Varga annak a nagybányai eredetű Gergely Lászlónak volt a játéktársa, aki 1970-ben szintén a „szabadságot választotta” s utólag is feltűnő, hogy az 1971-es Hertha-botrányban épp kettejükre húzták rá örökre a vizeslepedőt, pedig a csapat összes tagja „sáros” volt...)

A kötet képanyaga rendkívül gazdag, sokoldalú és informatív. A szerző által leírtaknak jelentős része saját levéltári kutatásain alapszik, de felhasználja a bőséges szakirodalom eredményeit. Majd minden, a témában kutató sporttörténész és újságíró szerepel a nagy számú hivatkozásokban.

Gácsi Mihály

FENYVESI OTTÓ Topolyai foci-anziks

1.

Nem sokat tudtam még a világban elfoglalt helyünkről, a dolgok állásáról. Oktondi gyerek lehettem, aki még meg volt fosztva attól a tudattól, hogy bármit is megértsen abból az egyetemes sodrásból, ami keresztüláramlott rajtunk és a dolgokon.

Talán kilenc vagy tíz éves lehettem? Utána kellene nézni: 1964 környékén volt egy barátságos mérkőzés Belgrádban a magyar és jugoszláv labdarúgó válogatottak között? Azt hiszem, 2:1-re győztek a jugók. Már Topolyán laktunk, a Széles utcai házukban. Együtt ünnepelt valamit a család, a rokonság. Névnap vagy születésnap lehetett. Vasárnap délután volt. Focimeccset közvetített a Kossuth Rádió, Szepesi György. Mi, gyerekek, szüleink nagy megrökönyödésére, a jugoszlávoknak szurkolunk. Akkor először és utoljára. Mindenesetre az első focihoz kapcsolódó halovány élmény pozitív volt. Győztek a jugók. Soha többé nem szurkoltam Jugoszláviának.

A későbbi nagy futballcsaták általában mind kudarccal végződtek. 1966-ban a angliai vébén a magyar válogatott 3:1-re legyőzte ugyan a brazilokat, de kikaptunk a portugáloktól és a szovjetektől. Sőt a németek is elvesztették, hosszabbítás után, a döntőt.

Abban az időben kapus, két hátvéd, három fedezet, öt csatár (két szélső, két összekötő és egy középcsatár) volt a felállítás.

A Ferencvárosnak szurkoltam, meg az OFK Beogradnak. Minden héten megvettem a Képes Sportot, benne voltak a magyar bajnokság eredményei, az összeállítások, a táblázatok. A Fradiban akkor Albert, dr. Fenyvesi, Mátrai, Novák, Szűcs, Rákosi, Varga Zoltán, Szőke, Géczy stb játszott. A nagy vetélytársak a Vasas, az Újpesti Dózsa és a Honvéd voltak. Az OFK (Omladinski Fudbalski Klub – „ifjúsági futball klub”) egy belgrádi kiscsapat, a Karaburbán, ebben a régi városrészben, közel a Duna partjához van a stadionja. Skoblar, Samardžić, Gugleta, Santrač, Turudija és mások játszottak benne.

Lukrécia nővér és a többi topolyai apáca, azt mondták, hogy a vasárnapi szentáldozás után kívánjunk valamit, az majd beteljesül. Néhányszor azt kívántam, hogy a délutáni meccsen majd győzzön az OFK Beograd. De általában kikapott, úgyhogy egy idő után mást kívántam.

2.

A hatvanas évek nagy élménye volt még a Manchester United is. A Chalton-fivérek és George Best. Az ördögösen cselező észak-ír balszélső.

Mi, topolyai magyar gyerekek lépten-nyomon fociztunk, naponta két-három órát. Általában minden valamirevaló utcában, városrészben volt egy nagyobbacska füves rész, ahol pillanatok alatt focipályát alakítottunk ki. Ledobtuk az iskolatáskákat és már játszottunk is. Rohantunk a bőr- vagy gumilabdák után. A mi csapatunk törzs-

helye az Epres nevű hely volt. A Bajsára és Moravicára (Bácskossuthfalvára) vezető betonutak között elterülő Kálvária-domb mögötti térség nagylombú eperfákkal volt beültetve. Ott kergettük a labdát látástól vakulásig. A Széles utcán is volt egy szép nagydarab füves pálya, azonban néhány év múlva fatelepet építettek a helyére.

Abban az időben az igaz bőrfoci valóságos kincs volt. A tulajdonost különös dicsőség, kiváltságok öveztek – megszabhatta az összeállítást, hogy ki kivel legyen egy csapatban, mikor, hol lesz a mérkőzés.

Negyedikes vagy ötödikes általánosba jártam, amikor apámtól kaptam egy igazi focit. Egy fehér bőrlabdát, fekete csíkokkal. Majdnem olyan volt, mint a Képes Sport fényképein. Ettől fogva mindig fociztam. Állandóan, délelőtt, délután, este a hold fényénél. Esőben, melegben, hidegben, kánikulában. Ál munkában is rúgtuk a gólokat, csináltuk a szebbnél szebb biciklicseleket. Ment a triblizés. Néha hittan órán is fociztunk. A plébános úrnak volt egy igazi labdája, néha elővette, és ő is beállt közénk a labdát kergetni. A lányok addig az apácákkal imádkoztak a sekrestyében. Abban az időben nem volt ildomos hittanra járni, de a magyar gyerekek nagy része mégis rendszeresen járt. Hittanra és templomba is. Nagyon sok volt akkor még a gyerek. Negyvenen is voltunk egy osztályban. Topolyán három általános iskola működött: a Csáki Lajos, az Április 20 és a Július 7. Abban az időben minden a győzedelmes partizánokról szólt: Csáki magyar partizánharcos volt, az áprilisi dátum jelezte a Jugoszláv Kommunista Párt megalakulását, július 7-én, pedig talán a szerbiai harcosok vagy a partizánfelkelés napját ünnepelték. Iskolánként 3-4 magyar osztály volt évfolyamonként, imitt-amott létezett 1-1 szerb osztály is, de akkor még jóval többen voltak a magyarok. Bár a városi felnőtt csapatban a játékosok fele már szerb volt. Bakos és Turcsányi voltak a kapusok. Lösch-nek hívták a jobb hátvédünket, Havernak (Kovácsnak) a középcsatárt, Lőrincz Lacika volt az ország leggyorsabb balszélsője. Később az újvidéki Vojvodinába szerződött, majd a belgrádi Crvena Zvezdába került. Birinyi volt a csúfneve. Az apját hívták így, nem tudom miért. Az öreg szaxofonon játszott, kocsmákban muzsikált, meg lakodalmakban. Később nagybátyám (Balassa Mihály) Napsugár nevű zenekarában is felbukkant. Abban az időben mindenkit csúfnevével illettek. Egy kicsit irigyek voltak az emberek. Rám például a Manchestermezem miatt. Anyám varrta. Majdnem olyan volt, mint az igazi. Aztán jöttek a környékbeli asszonyok anyámhoz, hogy varrjon az ő fiúknak is manchesteres mezt. Nagy örömmel olvastam, Joó Jóska győri barátom egyik írásában, hogy abban az évben feléjük, Vas megyében, még a kecskéjüket is Manchesternek hívták.

3.

Az Epres még mindig ott van a Kálvária-domb mögött, egy kicsit elvadult ugyan, de a régi kapufák még megvannak, viszont a régi sebek, ahová a keresztfát szögeztük már behegedtek. Eper is terem bőségesen minden évben, a levelek egy részét, pedig a hernyók megeszik. Számomra ezek az eperfák, amelynek terméséből a legfinomabb bácskai pálinka készül, örökérvényűek, halhatatlanok. Mint ahogy halhatatlan (legalábbis emberi nézőszögünkben) általában a természet is. Hiszen minden-

képpen a természet ültette el bennünk ezt az oly kedves, felemelő és nélkülözhetetlen eszménket (rögöszménket): a halhatatlanságról.

A természet és a játék halhatatlan, s halhatatlanok, kétségtelenül, a belőle fakadó csodálatos, bájos mítoszok, képzelgések és mesék, melyeket az évtizedek és századok során, újra meg újra, hasztalan dönt meg és szed ízeire értelmünk, mérlegelő szellemünk.

A játék természeti jelenség, amely kezdettől irányította a világ folyását: az anyag kialakulását, élő struktúrákká szerveződését, valamint az ember társadalmi magatartását. A Véletlen és a Szabály a játék elemei. Ami valaha az elemi részecskék, atomok és molekulák szintjén kezdődött el, az most agysejtjeinkben folytatódik. A játék nem az ember alkotása, mégis „az ember valamennyi állapota közül épp a játék és csak a játék az, ami teljessé teszi őt” – írja Friedrich Schiller.

Vajon nem a játékból ered-e minden képességünk? Először izmaink és végtagjaink játéka válik céltalan kapálódzásból pontosan koordinált mozgásfolyamatokká. Majd az érzékszervek játéka alakul játszi kíváncsiságból mélyreható tudássá, a színekkel, formákkal, hangokkal való játék halhatatlan műremekké. Játékkal indul a szerelem: a szemek játékával, a tánccal, a gondolatokkal és érzelmekkel folytatott kölcsönös játékkal.

Természetesen minden játéknak megvannak a szabályai. Ezekkel határolja el magát a külvilágtól, a valóságtól, és állítja fel saját értékrendjét. Aki részt akar venni benne, annak el kell fogadnia a szabályokat – különben játékrontóvá válik. A társasjátékokban előzetesen megállapított formák irányítják a játék menetét és szabják meg értékrendszerét. Öntevékeny játékmenetre ösztönözhet az is, hogy egy véletlen esemény következménye visszahat forrására. Így kezdte a maga játékát az élet is, és így játszanak gondolataink és képzeleteink is: „Az erők félelmetes birodalma és a törvények szent birodalmán belül az esztétikai alkotóösztön észrevétlenül dolgozik egy harmadiknak, a játék és a látszat vidám birodalmának felépítésén, ebben leoldja az emberről a bilincseket, amelyek minden viszonyában feszélyezik, s megszabadítja mindattól, aminek kényszer a neve, mind a fizikai, mind a morális életben.” (F. Schiller)

4.

A topolyai Népkert stadionjában (most új, korszerű stadiont építenek a helyére) a kölyökcsapat edzéseire kb. félszázán jártunk. 11-12 éves topolyai gyerekek. Magyar volt az edzőnk, de mégis a kisebbségben lévő szerb gyerekeket részesítette előnyben. Inkább velük foglalkozott, és szerbül vezette az edzéseket. Ez egy kicsit szíven ütött bennünket, úgyhogy a hatvanas évek végére fokozatosan leereszkedtünk a földre.

De azokban az elvárásolt gyerekkori években a foci annyira hatalmába kerített, hogy 4-7. osztályos koromban „képzelt focibajnokságokat” játszottam. Külön füzetekbe vezettem és írtam az eredményeket. Különböző imaginárius focicsapatok versengtek egymással. Főleg amerikai csapatok. New Orleans-i, chicagói, San Fran-

ciscó-i, New York-i, Kansas City-i, St. Louis-i és egyéb csapatok. Volt első liga, második, harmadik.

Vébét is bonyolítottam, selejtezőket, döntőt. Némileg hasonlított a gombfocira, de egy kicsit mégis más volt. egy-két meccset lejátszottam, a többit sorsoltam, vagy kedvem szerint írtam. Voltak összeállítások, góllövők, nézőszámok, stadionok, bírók és mindenféle szertartás, ami egy mérkőzéssel kapcsolatban van.

5.

A valódi focipályákon azonban sorra jöttek a kudarcok: a magyar válogatott botladozott, a Vasas lett a bajnok, és a Vojvodina is kikapott a Celtictől a BEK elődöntőjében. 1970-ben Mexikóban még villant egyet Pelé, a brazilok 4:1-re leiskolázták az olaszokat a döntőben. Viszont 74-ben a Cruyff-féle holland csapat elbukta a müncheni vébédöntőt. Pedig micsoda nevek vonultak fel a hollandoknál: Cruyff, Neeskens, Krol, Haan, Rep, Rensenbrink, Van Hanegem. Négy évvel később újabb nagy kiábrándulás, magyar kudarc és a „totális futball” vagyis a hollandok (Cruyff nélkül) megint elbukták a vébé-döntőt, a házigazda argentinok ellen. Volt abban a holland csapatban egy testvérpár, Willi és Rudi van der Kerkhof. Az egyik, nem tudom melyik, topolyai lányt vett feleségül. Különben itt jegyzem meg halkán, hogy Mezey György, a nagy edző is topolyai származású.

Az én kedvencem, a holland csapatból, Hullshoff volt. Egy nyakigláb, nyurga, szakállas középhátvéd. Szinte verhetetlen volt, beton. Távolról, pedig életveszélyesek voltak a lövései. De csak az Ajaxban csillogott, a válogatottból sérülés miatt kimaradt. Azt írták az újságok: meniszkusz miatt kimaradt a válogatott keretből. Aztán egyre gyakrabban mondogattuk mi is: meniszkuszunk van. Ez volt a varázsszó. Ha nem ment a játék, ha nem ment a gólgyártás, ha lazálni vagy szimulálni szottyant kedvünk.

A hetvenes években még javában fociztunk, de később megritkultak az alkalmak.

6.

Hetvennyolcban berukkoltam. Irány Macedónia. A vajdasági magyar gyerekeket általában a két legmesszebbi jugoszláv tagköztársaságba, Szlovéniába vagy Macedóniába vitték katonának. Én (Titov) Veleszbe kerültem. Öt hónap kiképzés, aztán a Debár melletti Dešhar-hegység lankáin teljesítettünk határőrszolgálatot. Hébe-hóba ott is fociztunk. Két csapatra voltunk osztva: Partizán és Crvena Zvezda. Amikor a hadnagy megkérdezte, melyiket választom, azt mondtam egyiket sem.

Az nem lehet.

Hát akkor kinek szurkolsz? – kérdezte.

A Vojvodinának és a Dinamonak – mondtam. Az OFK Beogradot szégyelltem megemlíteni.

Itt olyanok nincsenek – válaszolta.

Valamelyikbe berakott, nem tudom melyikbe. Mindkettőt utáltam, soha nem szurkoltam egyiknek sem. A Vojvodinának is csak néha. Főleg a nyolcvanas évek de-

rekán, amikor megérkezett Újvidékre Dárdai Pál. Állítólag azért igazolták, hogy mi, újvidéki, vajdasági magyarok is magunkénak érezzük a csapatot, hogy kimenjünk a meccsre. Mert, bennünket, magyarokat, különösebben nem nagyon érdekelt a focival kapcsolatos események. Nem voltunk érintettek, akárhogy is erőltettük, nem tudtunk szívvel-lélekkel azonosulni, például a Nišből igazolt Beganović-tyal. Engem például sohasem tudott meghatni a jugoszláv himnusz.

Nem tartoztunk se oda, se ide. 1990 előtt nem nagyon kíváncsoztam Magyarországra (talán az orosz megszállás miatt), de Jugoszláviát sem éreztem hazámnak. Csak szülőföldem volt: Mohol-Gunaras. Különben a valósággal amúgy nem volt semmi baj. Én kifejezetten szeretem a valóságot, csak néha elvágódok belőle, mert az is nagyon jó. Elvágódni. Vagy inkább szélesre húzni, egészen hártásra, belesóvárogni volt, valós és valótlan dolgokat. Egyszerre lenni valamiben meg nem is.

Dárdai Pál idejében volt néhány jó szezonja a Vojvodinának. Tíz, tizenötezer ember szorongott a lelátókon. A nagy csapatok (Crvena Zvezda, Partizan, Dinamo, Hajduk) ellen meg húsz-huszonötezer.

Persze a délvidéki magyar csapatok (Topolya, Zenta, Ada, Becse) nem vihették semmire. Maximum a vajdasági ligáig. A szabadkai Spartacus is csak vergődött a második vonalban. A gunarasi Olimpia meg pláne. A legalacsonyabb osztályban, a topolyai községi ligában szerepeltek. 10-14 csapat vetélkedett, de a gunarasiak mindig tők utolsók voltak. Soha nem tudtak elmozdulni a béka segge alól, ahonnan sehova nem lehetett kiesni. Évente talán nyernek egy-két meccset, a többit meg nyugodt lelkiismerettel elvesztették. A környező szerb, telepes falvak csapatai mindig megelőzték, legyőzték őket, merthogy „meg voltak félemlítve!”. A szóbeszéd szerint negyvenötben, amikor Titoék kiírták a népszavazást, hogy akkor tessék választani: mi legyen Jugoszlávia, királyság vagy kommunista köztársaság, a gunarasiak száz százalékból a királyságra szavaztak. A községi elöljárók azonban meghamisították az eredményt, nehogy meggorroljon szülőfalum lakosaira az új kommunista hatalom.

7.

A nyolcvanas években, amikor még vissza-visszajártam Újvidékről Topolyára vasárnap délutánonként focizni a vásártérre, a szomszédommal, Fábrik Zoltánnal összeállítottuk a vajdasági magyar válogatottat. Az ő tiszteletére (a kilencvenes évek legelején meghalt) hadd álljon itt ez a képzeletbeli vajdasági magyar csapat, amely ebben az összeállításban soha nem lépett és nem is léphetett pályára:

Özvegy – Mókus, Szalma – Raffai, Kovács, Lukács – Rekeczki, Nyári, Fábri, Ország, Puhálák. A fiúk különböző vajdasági csapatokban (Spartacus, AIK Topola, Palics, Proleter, Vojvodina stb.) kergették a labdát. Vajdasági magyar válogatott? Soha, sehol. Elképzelhetetlen volt, szóba se jöhetett. Nemzeti alapon nem lehetett semmit se szervezni! Az akkori, baromi szinten tartott közállapotok és viszonyok („testvériség–egység”) kapcsán kicsit kifacsarva idézhetném Wittgensteint: „amiről nem lehetett beszélni, arról hallgatni kellett”. Igen fájdalmas volt elviselni mindazt, amivel mi, délvidéki magyarok nap-nap után szembenézni kényszerültünk. Ott áll-

tunk kifosztva, kisémmizve, nem volt semmink, még egy magyar tánccsoportunk se, sőt ünnepeinket is betiltották (karácsonyt csak titokban lehetett megtartani). Csak besúgók, nemzetiségüket megtagadó pártkatonák és talpnyaló buzgómócsingok voltak. És maszatolás.

8.

Számomra 1982-ben is emlékezetes maradt a vébé. Bruno Conti vezérletével, a le-sipuskás Paolo Rossinak köszönhetően, Olaszország lett a világbajnok, de volt azon a spanyolországi tornán egy csodálatos brazil csapat, amelyben Falcao, Zico, Socrates, Junior, Eder, Cerezo játszott. Nekem az volt a 74-es hollandok mellett, a másik álomcsapat, de ők is elvéreztek, kikaptak az olaszoktól. Pocsék volt a kapusuk, meg a középcsatáruk.

Aztán lassan véget ért a foci iránti határtalan vonzalom. Persze volt még egy-két fellángolás. A Gullit, Rijkaard, Van Basten és a Ronald Koeman-féle holland csapat, amely Európa bajnokságot nyert. Időközben a magyar foci nagyon pocsék lett, seholy se vagyunk már. És valami nagyon megváltozott, mert egyre inkább azon kapom magam, hogy elszunnyadok a tévéközvetítések alatt. Elhamvadna a tűz? Játshat nekem már a világsztárokkal teletűzdelt Real Madrid, meg ez az új Manchester United, a Barcelona, a Bayern München. Nem tud igazán érdekelni. Csak a Ferencváros, és a magyar válogatott. De amikor látom azt a mérhetetlen szenvedést, kishitűséget a pályán, akkor inkább amondó vagyok, hogy kapjuk be mielőbb az első gólt és legyen mielőbb vége a szenvedésünknek.

Nem járok már focimeccsre se, legutóbb egy Békés megyei körzeti szuperrangadón voltam Pusztaföldváron. A helybéli csapat Szabadkígyós ellen játszott. A vendégek középcsatárát Gurigának hívták, és mintha egy kicsit túlsúlyos lett volna focistának, mint annakidején Klinkó, a topolyai csapat középcsatára, aki később atomtudós lett Belgrádban. Tóth Ákos barátommal vastag szivarokat pöfékelve szemléljük a pusztaföldvári rangadót, a helyi szurkolók sanda pillantásai közepette. Lehet, hogy fővárosi játékos-ügynököknek, vagy szerb olajkereskedőknek néztek bennünket?

9.

Egyszóval – akkor és ott – nagy élet volt körülöttünk. A hatvanas, hetvenes évek vérpezsdítő légköre, sodrása, a bajok ellenére, mindent áthatott. Kétségbeejtő nagy dolgok történtek a slágerekben és a fociban. Lázadások, fellángolások, szexuális forradalmak, miniszoknyák, holdraszállás, rock and roll, szerelem, kudarcok, csalódások, öngyilkosságok, halálok, ilyesmik. Mára már a kőkemény nosztalgiák is porladozni kezdenek. Mindenki másképp emlékszik a beadásokra, a csukafejésekre, a labda ívére, a vetődő kapusra. A Vásárvárosok Kupája és a Közép-európai Kupa is megszűnt, George Best pocakot növesztett, levágatta a haját és meghalt. Hullshoff a szakállát vágatta le és ő is meghalt. A munkásosztály elhúzott a hajléktalan szállóra, a vállalkozók meg a Balatonon vitorláznak.

Kezdetben voltak a focival telt, archaikusan pompás nyarak, melyek idővel egy régi szép, kerek nyárrá sűrűsödtek. Ennek az idilli nyárnak a közepében egy csillogó fehér-fekete (csíkos!!!) focilabda van. Mai szemszögből szemlélve szépen és átfogóan rothadt szét minden ebben a ragyogásban: a foci, a fiatalságunk, Albert Flórián, George Best, Hullshoff, Gullit és Amokachi. S a mámorító, forró játékszenvedélyek eredetét sem kutatja már senki.

A nyár fáradt tompasága azonban tovább ragyog. Mert minden a nyárról, a tengerről, a nőkről és a fociról (a játékról) szól. A játékról, mert a játék túl van az észszerűségen. Csak önmagában van értelme. Samuel Beckett egyik szereplője mondja a *Végjáték* című színdarabban: „Mivel így megy a játék, hát mi is játszunk így.”

Hát játszunk. Nincs les, viszont van henc és három kornerért egy tizenegyes jár.

Fenyvesi Ottó, Ugrai Zoltán és Holló László – Topolya, 1968

DEBRECZENY GYÖRGY

A tolatások éjszakája

Csak éjszakája van a tolatásnak,
csak nyöszörgése. A ceremóniák
cérnaszálai elszakadnak.
Csak az éjszaka tolat,
csak az éjszaka visít a vakvágányokon.

Félelem

A félelem nemlététől félek,
a megtagadott vasalatlan
óljajtóktól és vasalatlan ingeimtől,
az ijedt párhuzamoktól és a
magabiztos párnahuzatoktól.

Hivatkozás

A cérnaszálakra kell hivatkozni
és a spulnira, ami a látszat
ellenére sem főnévi igenév.
A gyermekláncfűre kell hivatkozni,
aminek a másik neve pongyola pitypang,
vagy a pongyolára, amelyen
fellelhetők a hivatkozott cérnaszálak.

Üzenet

Távíró-drótok, amiken
nem üzen senki senkinek.
A felismerés, hogy éjszaka
nem harangoznak delet.
Delete.

Lék

A lékszereplők, a mellékszereplők
körüállták a léket. Soha senki nem
hívta azt a melléket. Itt süllyedt le
az íróasztal és az irodai szék az alsó világba.

PELLE JÁNOS

„Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban

Márai Sándor, az összetéveszthetetlenül egyéni hangú, nagy író 1945-ben és 1946-ban írt naplójegyzetei közül azok többségét, melyek a „zsidókérdésben” nyilvánítanak véleményt, csak 1989 februári öngyilkossága után adták ki. Reflexiói tükrözik azt a folyamatot, melynek során magyarság többsége néhány hónap leforgása alatt a holokauszt túlélői ellen fordult, és az együttérzést rövid időn belül heves gyűlölet váltotta fel. A feltámadó antiszemitizmusnak számos oka volt a különböző társadalmi csoportokon belül, és a megnyilvánulásai is különböztek.

Márai, aki a Dunakanyarban, Leányfalun vészelté át a főváros ostromát, a „polgári értelmiség” reprezentánsának tartotta magát. Kezdetből fogva nyomasztotta a súlyos veszteségeket szenvedett Magyarország jövőjének bizonytalansága, melyet az idézett elő, hogy a szovjet megszálló csapatokra, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra támaszkodó Magyar Kommunista Párt kezébe vette a végrehajtó hatalmat, és főtítkárá, Rákosi Mátvás politikai befolyásának csak a Kreml ura, Sztálin szabhatott háttért. A hónapok alatt több százezres tagságúra bővülő MKP olyan félelmetes „tömegpárt” volt, mely titkolta a szándékait és a terveit. Kezdetből fogva titkosszolgálati eszközöket használt a koalíciós partnerei ellen, vezetőségükbe „beépítette” a saját embereit. Ehhez hasonló, totalitáriánus szervezettel még soha nem találkozott a magyar középosztály, illetve értelmiség.

A felvidéki német származású, Hitlert gyűlölő Márai felesége, Matzner Ilona, (Lola) zsidó származású volt, és az író már csak ezért is érzékeny volt az antiszemitizmus minden megnyilvánulására. A sikeres író a Pesti Hírlap szerkesztőségén keresztül kötődött az angolszászokkal kapcsolatot kereső, szervezkedő ellenállási mozgalomhoz. Röpirat a nemzetnevelés ügyében című 1942-ben megjelent munkája miatt, melyben a magyar társadalom szolidaritását, lelki egységét szorgalmazta a háború barbárságával szemben, a nyilas sajtó kíméletlenül támadta, megbélyegezte.

Márai 1945 novemberében publikált 1944-es naplójában élesen bírálta a „csodafegyverben” reménykedő, és a zsidók javaira ácsingózó romlott, műveletlen „keresztény-nemzeti” középosztályt. Kiderül belőle, hogy tudott Auschwitzról és sikertelenül bár, de megpróbálta kimenteni a felesége, Lola 76 éves orvos édesapját a kassai gettóból. Több zsidónak is segített Budapesten rejtékhelyet találni, tartotta bennük a lelket, ételmezt vitt nekik.

1944-es naplójában írta: „Az emberekkel nincs mit beszélni. Mint ahogy részegekkel, vagy örültekkel nem lehet vitatkozni, a magyar középosztály megőrült és berúgott a zsidókérdéstől. Az oroszok Körösmezőnél, az angolok és az amerikaiak Pest

fölött, s ez a társadalom eszelősen és tajtékozva nem akar és tud másról beszélni, csak a zsidókról.”¹

Beke Albert, Márai monográfusa azonban ennek kapcsán joggal jegyzi meg: „Ha Márainak kapcsolata lett volna a társadalom más rétegeivel is, akkor tapasztalhatta volna, hogy az antiszemitizmus nem korlátozódik csak a középosztályra.”²

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy 1944-es naplójának egyik decemberi bejegyzésében ezt írta: „...minden tisztességes ember őszintén és forró reménykedéssel várja az oroszokat, a bolsevistákat, akik valóságosan mint felszabadítók érkeznek. Én is így várom az oroszokat.”³

ZSIDÓMENTŐBŐL ANTISZEMITA

De Márai hamar csalódott az új rendszerben, melynek képviselői sorra megtámadták mindazokat, akik a Horthy rendszerben így vagy úgy népszerűvé váltak, közbizalmat élveztek. Ha Kaposváry György polgármestert vagy Nagy János tanítót népbíróság elé állították és meghurcolták, miért tettek volna kivételt a népszerű, akadémiassá választott íróval? A Szabad Nép decemberi 2-i számában jelent meg Horváth Márton kritikája Márai 1943-ban és 1944-ben írt Naplójáról, melyet a Révai testvérek adták ki. Az egyértelműen náciellenes és a zsidósággal együtt érző kötetről az MKP napilapjában megjelent, sanda és inszINUÁLÓ cikket teljes terjedelmében idézem.

Márai naplója

jelent meg, 500 oldalas hatalmas mű a november végi napokban, amikor leállnak a papírgyárak, az újságok és tankönyvek napi harcot vívnak a megjelenésért. Könyv félezer oldalon: hatalmas tett ez ma és örömmel üdvözlénné, még ha nem is mai életünkhöz szól, hanem csak távoli szépségek mákonyát hozza, ahogy azt Máraitól megszoktuk... De nem, Márai új könyvének témája éppen 1943 és 1944: ezeréves történelmünk két legsötétebb éve. Ezek a heteken és hónapokon mutatja meg, hogy méltó tud lenni – önmagához. Utazások emlékét és szépségét, a könyvek csendjét állítja maga és a világ közé, amely végpusztulással fenyegette a nemzetet. Legalább ebben akar Goethehez hasonlítani, aki a medencében cikázó halak piros pikkelyében gyönyörködött, miközben a francia forradalom csatazaja odahallatszott Verdun felől.

Ha azt akarta bizonyítani Márai, hogy a nemzet élet-halál harcától előkelően távol tartotta magát, ez nem túlságosan érdekes, és nem tartozik sem ránk, sem az irodalomra: mondhatnánk író és olvasó magánügye, a „mindenkinek gusztusa szerint” elv alapján. Persze, ha ismerjük 1943-ból a Mesternek azokat az írásait, amelyeket nem írásztala rejtektfőjka számára, hanem a Pesti Hírlap százazres példányaiiba írt, akkor mind a távolságtartás, mind az írói előkelőség kevésbé meggyőzővé válik. Vigyázzunk, hogy min-

den golyó az ellenség szívébe találjon! – így üvöltött egy vasárnapi Pesti Hírlap cikkében, úgy, hogy a Magyarország is megirigyelhette volna.

Mindez nem nagyon érdekes és még talán a Petőfit sértegető sorokra is csak úgy válaszolna az ember, hogy mint valami tisztátalan tárgyat tolná arrébb a könyvet, bár ez kétségtelenül már vérmérséklet dolga. Húsz vagy harminc sorban folyamatos csevegő nyelven gyávának, krakélernek és – homoszexuálisnak nevezi Petőfit. S teszi ezt 1943-ban, amikor a szabadságáért és az életéért reszkető nemzet szeme úgy függött a költőn, mint 1849 óta soha. Legnagyobb költőnk és szabadsághősünk az egyetlen, aki túlnőtt az ország határán – s ezentúl, mint magyar politikus és forradalmár is az egész kevesek közül való. Ez az oka annak, hogy száz év után és „a Szabad sajtó jogán” – melyet neki köszönhetünk – még mindig sárba próbálják rántani.

Mindez nem indokolná, hogy szót emeljünk az ügyben. Márai – most is Márai, s ezen nincsen csodálni való. A meglepőbb az, hogy a kritikák most sem kritikák, hanem félnék és hódoló tömjénezések azzal a virtuóz bűvészmutatvánnyal szemben, ami Márai stílusa. Kritikák dicsőítik Márai legújabb könyvét, mit sem törődve azzal, hogy egy röpké ravennai hangulaton, avagy Petőfiről írt ocsmányságokon át rendülnek fel a virtuóz szófutamok. A kritika meghajtja zászlaját, a könyv szerzőjének polgárjoga van demokráciánkban és irodalmunkban Hiszen nem volt fasiszta, nem volt politikus: általában személyiségét, súlyát és jelentőségét nehéz mással jellemezni, mint negatívumokkal.

De végtére mi is volt hát Márai? Egyfajta késői polgári öntudat hordozója, Krúdy vörös postakocsijának utolsó utasa, avagy inkább a nyugat eltévedt gyermeke, aki mindig kissé zszémbesen néz körül ezen a keleti tájon? Főleg azért nem rokonszenvezik Hitlerrel, mert Chamberlain Angliája miatta semmisült meg. Nem, fasiszta nem volt. Egyik regénye egy álom-Kassán játszódik, amelyet a nem létező shakespeare-i tenger partjára helyez. Acélsisakos hódítók jelennek meg a városban. Az ódon patricius ház ura zsakettet ölt és a város főterén kimért, kulturált és európai hangon tiltakozik az agresszió ellen.

Az elmúlt években a fasiszta áradat közepette, volt írásaiban valami politikai időszerezetlenség, amely majdnem időszerűvé, itt-ott szinte harcossá tette. A polgári gondolatnak a fasizmus alatt időszerezetlen kiadását képviselte, amit finom (nagyon finom) füllel „fasizmus elleni hangnak” lehetett hallani, – vagy képzelni. Mindezt magára hagyva és szépen csinálta nálunk: megvolt a létjogosultsága. Akkor, amikor a fasiszta hadak, az acélsisakosok képviselték nálunk a polgári gondolatot, az ő hangszerelése és értelmezése erről a gondolatról majdnem vonzó lehetett.

Közben azonban a tömegek megütköztek a fasiszta hadakkal. Az acélsisakosokat elnyelte a pokol – s ma ismét találkozunk a finom íróval, akiről most bizonyosodik be, hogy inkább szövetségese, mint ellensége a hadaknak, amelyektől úgy látszik, csak a művészi forrna választotta el, de nem maga a gondolat. Gerince ma megkeményedik, öntudata megnő. A polgári magabiztosság most látszik hőst csinálni belőle, most történik először, hogy a simulékonyosság lehull róla, zsakettben és széttárt karokkal szembefordul a „közhangulattal”, úgy beszél Petőfiről, ahogy soha nem mert sem Windischgrätz és Tisza, sem Horthy és Veessenmayer szólani. Derék kritikussaink – úgy látszik, – nem

hisznek szemüknek, Márai úgy viselkedik, mint Molnár Ferenc finom zsúrfúja, aki csevegésébe trágár szavakat vegyít: senki sem hisz a füleinek, ilyen nem lehet kimondani. Megkérdézzük: efféle dicsőségre és feltűnésre áhítozik Márai?

H. M.

Az „acélszakosok szövetségésének” minősített, „lefaszított” Márai számára világossá vált, hogy a kommunisták mint polgárt, „osztályellenségnek” tekintik, ki akarják iktatni a magyar irodalomból, illetve a közéletből. A kaposvári népügyész, Frank László, ugyanazon a hangon bírálta a volt polgármestert, mint a műveltebb, de ideológiailag elvakult, szintén zsidó származású politikus, Horváth Márton az író.

Továbbra is vezetett naplójában, mely teljességében csak 1992-ben jelent meg nyomtatásban, Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946 címmel, kiolvasható, hogy ekkortól kezdve érzékenyen és kritikusan reagált a „zsidókérdésre”, melyet kortársai többségéhez hasonlóan összekötött az MKP és a politikai rendőrség politikai kampányokba burkolt, gátlástalan manipulációival. Először is felmérte: a kommunisták nem néznek szembe az 1944-es nemzeti tragédiával, nem érdekük az okok feltárása és a pártatlan felelősségre vonás. Ezt mindenekelőtt a holokausz túlélői érzékelték.

„A zsidókban mérhetetlen csalódás; jóvátételt vártak, igazságot. Mindennek nyoma sincs. Mindenki csalódott... de mit reméltek?”⁴

Már ezt megelőzően, 1945 szeptemberében észlelte, hogy a magyar társadalomban feltámadt az antiszemitizmus, melyben az 1944-es lélekmérgezés és az MKP feketézők elleni kampánya egyaránt szerepet játszott.

„Egy kocsmában egy al-ember zsidózni kezd: minden bajnak a deportáltak az okai stb. Elragadtatom magam, leintem. Ez nagy hiba; a zsidókkal éppen elég bajom van, de nem bírom hallgatni, amikor azok, akik e tömeggyilkosságokat elkövették, a megmaradt zsidóság kiirtására uszítanak, de nem szabad kocsmáznom, bort csak odahaza szabad inni, egyáltalán, nem szabad emberek közé menni, olyan helyre, ahol bort isznak. Otromba tanulság, de mindig újra meg kell szívlelni.

Más: mit lehet kezdeni ezzel az égő antiszemitizmussal, mely vadabb, lobogóbb ma, mint volt valaha is? Magamban is érzek dühöket, és csak nagy erővel tudom magam csillapítani. A zsidóknak tudnék-e valamilyen tanácsot adni? Semmiféle tanács nem segít. Végzet ez, el kell viselni.”⁵

Ugyanakkor a már emigrációra készülő Máraira hatott a magyar közvéleményben újra felerősödő zsidógyűlölet. A túlélők iránti együttérzés összefért az előítéletekkel, melyekkel, melyek azt sugallták, hogy a zsidókat bosszúvágy fűti és „üzletet csinálnak a mártíromságból”.

„A szomszédban lakik egy zsidó nő, most házfelügyelőnő; mint egy örült keresi három éves gyermekét, mindenfelé; a gyermeket a nyilasok elhurcolták, s azóta nem került elő... Ha ilyesmit hallok, sok mindent megértek; nem is tudom, hogyan felelnék én ilyesmire? Lehet, hogy gyilkolnék. Amit kevésbé értek, hogy a zsidóság egy része a bosszút korruptséggel kompenzálja. Az a bosszú, melynek értelme, hogy a fe-

Szabolcs Péter

leségem megölték, tehát most elmegyek zsidó alispánnak, vagy külföldi diplomatának, vagy cukrot s íbólok Csehszlovákiába; kevésbé érthető és nem is hat meg.”⁶

„Ma az a közszellem, hogy akit nem süttöttek meg Auschwitzban, annak nincs joga élni, utazni, nincs joga semmihez; ezek helyeslik a B-listát, mert ’a zsidókkal is ugyanez történt’, s ha megmondod nekik, hogy amit a zsidókkal csináltak, az aljasság volt, de aljasságot nem lehet igazságtalansággal kiegyenlíteni, akkor reakciós vagy; ezek elárulják meggyilkolt rokonaik és családtagjaik mártíriumát állásért, sápert és koncert; s az egész ország kezd nagyon fáradt lenni ettől a hangtól és ettől a magatartástól.”⁷

„A trauma, a rettenetes ütés, amely a zsidóságot érte, mintha kitaszította volna a zsidókat mindenféle közösségből. Már nem a jóvátétel, nem az igazságtéves, nem is a bosszú az, ami elsőrendűen mozgatja őket, hanem a kiszakadás, elszakadás, különállás. Semmivel nem vállalni közösséget, ami nem zsidó; s ez a belső végső válasz arra, ami történt.”⁸

Bibó István Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című tanulmányában hangsúlyozza, hogy „az antiszemitizmus megmagyarázásának két döntő mozzanata van: a modern arculatot öltő előítélet; és a sorozatos, egymásra halmozódó, megoldatlan társadalmi válságok vagy társadalomfejlődési zavarok.” Mindez azonban kevés az antiszemitizmus megértéséhez. „Mert aki egy kicsit ismeri az antiszemitákat, az tudja, hogy a zsidókról szóló tételeiket az indulat őszinte lobogásában előadott legszemélyesebb tapasztalataikra alapítják, s hiába mondjuk, hogy ezeket előítéletek, érdekek és ködös ideológiák alapján alakítják ki, mert sok jel mutat arra, hogy a helyzet pontosan a fordítottja: éppen bizonyos tapasztalatainknak az indulati intenzitása az, amelyik értelmetlen előítéleteket és ködös ideológiákat elhíttet és”⁹

Ez a szemlélet Márai 1946-os reakcióira is jellemző.

Tanulságos, és emberileg érthető a többi reagálás is az 1946-os eseményekre Márai Naplójában.

„A zsidókat szidják. Minden hivatal tele van velük, mondják, tisztességtelenek a kereskedelemben, erőszakosak, izléstelenek, hangosak és igazságtalanok a sajtóban, a közéletben, a politikában stb... Azt hiszem, nem az a baj, hogy zsidók vannak a hivatalokban, a tőzsdén, a szerkesztőségekben. Az a baj, hogy afféle alzsidók vannak túlságos számban mindenütt, alantas, értéktelen, selejtes emberek. A nagy tragédia a zsidóságot is értékeiben dézsmálta meg – nemcsak a zsidó értékek pusztultak, hanem az értékes zsidók. Az irodalomban elpusztult Szerb Antal, Szomory, Sárközy, Halász Gábor, Hevesi András, s jött helyettük néhány buzgó moszkovita alkalmazott. S mindenfelé ez történt: alzsidók tűntek föl, a letűnt, fasiszta keresztények helyébe. Ezért a sok selejtesség, tisztességtelenség, néhol aljasság.”¹⁰

„A kultuszminisztériumban járok a svájci utazás ügyében... Először életemben járok a kultuszminisztérium épületében. Útlevelet nagyjából csak zsidók kaphatnak, vagy azok sem... Gyanús alakok mászkálnak a szobákban, mindenki miniszteri tanácsos és majdnem mindenki zsidó. Felek és hivatalnokok, mindenki koncot les... Magyarországon a teljes szétesés állapotában van. A szakadék a zsidóság és a magyarság

között teljes, mindkét részről. A svábok, akiket kitelepítettek innen, végül talán jól járnak.”¹¹

„Sok arca van mindannak, ami Magyarországon történik mostanában. Történik az, hogy a pánszláv imperializmus az előre küldött zsidó ressentiment élcsapatának segítségével birtokba veszi az országot torzan, kapzsian, de ténylegesen. Ez is igaz. Csak az nem igaz, hogy valamilyen új eszmei áramlat van kialakulóban; a magyar tömegek lelkében nem történik semmi.”¹²

„A zsidók a bolsevizmusban egyféle büntető expedíciót látnak mindennel és mindenkivel szemben, ami és aki nem zsidó. Akkor is annak látják, ha meggyőződésük, hogy a bolsevizmus ellenkezik egyéni érdekeikkel.”¹³

„A zsidóság – tragikus tévedéssel – a bolsevizmuson át vesz elégtételt magának az elszenvedett sérelmekért. Ennél esztelenebb kárpótlási módot nem választhattak. De amikor senki nem tanult semmit, miért tanultak volna a zsidók?”¹⁴

Erős Ferenc pszichológus rávilágított arra, hogy miért reagált sorozatosan antiszemita megjegyzésekkel egy 1944-ben a zsidókkal együtt érző, náciellenes, de meggyőződéses antikommunista író mindarra, amit 1946 folyamán tapasztalt.

Ami „az előítéletek és a megismerés viszonyát illeti, közhelyként hangzik, hogy mindenkinek vannak előítéletei, hogy az előítéletek hozzátartoznak az emberi természethez, s hogy éppen ezért egy előítéletmentes világ ábrándja a legnaivabb utópiák közé tartozik. Való igaz: az emberi megismerés sajátosságaiból fakad, hogy általánosításaink kiindulópontjai gyakran hamisak, a világ, s különösképpen a társas világ jelenségeit, eseményeit, folyamatait hajlamosak vagyunk egysíkúan, sztereotip módon, igazi ismeretek, valóságos tapasztalatok nélkül megítélni. Hajlamosak vagyunk különféle szándékokat tulajdonítani másoknak – s különösképpen így van ez, ha azok az egyének és csoportok, akiktől véleményt nyilvánítunk, nagyon ’mások’, más nyelvet beszélnek, más szokásaik vannak, más kultúrához tartoznak, a mieinktől eltérő értéket vallanak, vagy egyszerűen csak viselkedésük vagy külső megjelenésük, testi jegyeik okán különböznek saját csoportunktól. A szociálpszichológia sok ismeretet halmozott fel azzal kapcsolatban, hogy miképpen rendezzük kategóriákba a társas világot, hogyan teszünk kategorikus különbséget ’mi’ és ’ők’ közé.”¹⁵

KÉT LEFOGLALT RÖPIRAT

Milyen indulatok fűtötték 1946 nyarán a „spekuláns, feketéző zsidók” ellen tüntető miskolci munkásokat, milyen követeléseket fogalmaztak volna meg a nevükben? Milyen álláspontra helyezkedtek volna a képviselőletükben fellépő politikusok? Mint a miskolci lincselésekre reagáló nemzetgyűlési vitából kitűnik, az ellenzék visszafogottan reagált. Képviselői ugyan 1946 augusztus elsején felvetették, hogy a belügyminiszternek, Rajk Lászlónak le kellene mondania, ami a koalíciós időkben példátlanul merész követelés volt, sem addig, sem azután nem fordult elő. De sem a Magyar Szabadság Párt, sem pedig a Független Kisgazdapárt nem merészkedett odáig, hogy fel-

tárja és elítélje a Magyar Kommunista Párt 1944. december vége óta folytatott, Moszkvából irányított politikáját. Ez a többpárti demokrácia kulisszái mögött kezdettől fogva a diktatúra megalapozására irányult, amihez a kommunisták gátlástalanul igénybe vették az irányításuk alatt álló Belügyminisztérium, a népbíróságok és a politikai rendőrség közreműködését. Ezeknek a szervezeteknek a működtetésében a munkaszolgálatból megszökött és a deportálásból visszatért magyar zsidók részt vettek, a terrorért felelősséget viseltek.

Érthető, hogy a tömegek jelentős része, még az MKP szimpatizánsai is azonosították a zsidósággal a Rákosi Máttyás vezette pártot és a Péter Gábor irányítása alatt álló politikai rendőrséget. A magyar társadalom a második világháborút lezáró békekötés, és a szovjet megszálló csapatok kivonása, Magyarország függetlenségének visszanyerése és a Sztálinnak való teljes kiszolgáltatottság felszámolása után minimális célnak tekintette a pártvezetés lecserélését, felváltását egy „nemzeti kommunista” garnitúrával, melynek a reprezentánsa 1953 után Nagy Imre lett. A kommunizmushoz kötődő illúziók és a holokauszt után feltámadt antiszemitizmus egyaránt tükröződnek azokban a sokszorosított felhívásokban, melyeket 1946 júliusában, a kunmadarasi pogrom után, de még miskolci lincselések előtt fogalmaztak a Rákosival szembenálló „nemzeti kommunisták”, a „reakciós kiscgazdák” segítségével és támogatásával. A röpiratokat nem Miskolcon, hanem Budapesten írták, de sok tekintetben kifejezik nemcsak a borsodi vasmunkások és bányászok, de széles tömegek felfogását a „zsidó kommunizmusról”. Csak szűk körben hatottak, kevesen olvasták őket. A politikai rendőrség 1946. augusztus 16-án foglalta le a röplapokat, azok soha nem jutottak a címzettekhez.

A két, hosszabb röplap szerzője, illetve előállítói részt vettek az antifasiszta ellenállásban. 1944-45-ben tagjai voltak az illegális kommunista párt Weissshaus Aladár-féle frakciójának, illetve a Magyar Közösségnek és Bajcsy-Zsilinszky Endréhez kötődtek. A szövegeket a „frakciós” kommunista Benke Miklós fogalmazta és a Magyar Közösség vezérkarához tartozó Péter Endre intézte el, hogy a Parasztszövetség gépein sokszorosítsák őket. A terjesztők közé tartozott dr. Csomóss Miklós, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Bibó István barátja, előállításához pedig pénzt adott Dudás József, aki az 1944 októberében a Sztálintól fegyverszünetet kérő delegáció tagja, majd 1956-ban az egyik felkelő csoport parancsnoka volt. Weissshaus „nemzeti kommunista” mozgalomával Arany Bálint és a Magyar Közösség több vezetője is kapcsolatban állt. Donáth György személyes barátja volt Weissshausnak. „A weissshausisták azt hitték, hogy Rajk László körül magyar érzelmű Rákosi-ellenfelek csoportosulnak, és az 1946-os pártkongresszus előtt, annak befolyásolása kívánták terjeszteni a röplapokat.”¹⁶

A néhány száz példányban készült két röplap közül az elsőt a zsidó vezetőkhez, mindenekelőtt Stöckler Lajoshoz, Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnökéhez akarták eljuttatni. A második címzettjei a Társadalmi Megbékélési Tanács nevű szer-

vezet, a nemzetgyűlési képviselők, valamint a kormány miniszterei voltak. Az írások szerzője a „harmadik út” megvalósítását szorgalmazta Magyarországon a politikai döntéshozók számára. Javasolta, hogy a kommunisták a szovjet csapatok kivonulása után azon nyomban szakítsanak a Rákosi-féle vezetéssel, és szervezzenek „nemzeti alapon álló”, zsidómentes pártot. Erre utal, hogy a második röpiratot a formálisan soha meg nem alakult „Kommunista Magyarok Szövetsége” jegyezte.

A kordokumentumnak számító szövegeket Ungváry Krisztián közölte a 2000 című folyóirat 2002/5-ös számában. A Magyar Közösség 1947-es perében nem használták fel őket. Kitérnek belőlük, hogy a kunmadarasi pogrom után, de még a miskolci lincselések előtt születtek. Tragikus társadalmi hangulatot tükröznek, utalnak a nemrég lezajlott eseményekre. Jelzik, hogy az 1944-45-ös tragédia tanulságait még sem a kisgazdák, sem pedig a „nemzeti kommunisták” nem tudták levonni, s számos tekintetben foglyai maradtak a két világháború között kialakult zsidóellenes nézeteiknek. Mind a két röpirat súlyosan előítéletes, „kollektív áldozatiságot” és beszűkült tudatállapotot tükröz. Érződik szerzőjük szándéka, hogy a frusztrált tömegek elfojtott agresszív késztetéseit felszabadítsa és a zsidók ellen fordítsa.

I.

Őszinte magyar szó a zsidósághoz!

Az igazi demokrácia fokmérője a szabaddá tett gondolatmozgás, a demokráciának álcázott önkényuralom, amely a Ti mindenhatóságokat testesíti meg, nem bírja a szabad kritika napfényét, s ez a körülmény kényszerít arra, hogy egyelőre a „hátatok mögül” intézzük a néhány őszinte magyar szót hozzátok.

Béke, stabil pénz, mindezek megrázó erejű problémái a magyar népnek, de van egy olyan kérdés is, amely már-már általános néplázadás kirobbanásáig feszíti a közhangulatot, ez pedig: a zsidókérdés. Ostobaság volna kendőzni a rideg tényállást, antiszemitizmus van az országban, lecsillapíthatatlan, napról napra dagadó antiszemitizmus.

És Ti, akik úgy néztek fel ötezer éves bölcseségekre, mint Napóleon a piramisokra, csodálatos érzéketlenséggel nem akarjátok észrevenni ennek az antiszemitizmusnak önmagatokban rejlő okait. Bámulatosan kerülitek az önmagatokkal való szembenézést, a legszerényebb önvizsgálatra sem vagytok hajlamosak, helyette azt mondjátok, hogy elvadult, állatias faj vagyunk, gyógyíthatatlan barbárok, akik még nem értünk meg a demokrácia áldásaira. Ha körülnéztek a világon, azt kell látnotok, hogy mindenütt baj van veletek, de az önismeret bátorsága nem tartozik erényeitek közé.

Mert mi történt? Amikor megtértetek rettenetes sorsotok völgyeiből, legkisebb jelét sem mutattátok, hogy kálváriátok egyben a magába szállás iskolája lett volna. Szenvedések pokla belső újjászületések forrása kellett volna legyen, új szövetségekötés annak a népnek fájdalmas sorsával, amelynek közösségébe elni visszatértetek.

És mit tettetek? Ahelyett hogy megkerestétek volna annak a magyarságnak a kezét, amelyet a fasiszta bestializmus szintén a szakadékba taszított, megrohantátok s hallatlan politikai korlátoltsággal úgyszólván kizárólagos birtokotokba vettétek az országot. A zsarnokság történetében egyedülálló színjátékot varázsoltatok elő: Ti, alig 200 ezernyi

jövevény kisebbség uralmatok alá törtétek a kilencmilliónyi magyar őslakosságot! Megszálltátok az egész államhatalmat, s ahonnan a legláztóbb visszaélést gyakoroltátok, mindenekelőtt a politikai rendészetet vettétek birtokotokba. Az itt összesereglett s rendőrtisztekké transzformálódott derék borügynökök, bárzongoristák s hasonszőrűek tartják rettegésben a magyarságot. Botor hatalomvágy és uniformisláz ejtett rabságba benneteket és nemcsak a sarki fűszeres kötött sarkantyút, de még bölcs rabbitok is szerzett egy tábornoki uniformist. Csodálkoztok hát, hogy antiszemitizmus van?

S akiknek rendőr ezredesi gúnya nem jutott, azok rávetették magukat e szerencsétlen ország gazdasági életére. Bámulatos gyorsan újjáépítettétek magatokat. Ördögös gyorsasággal kisajátítottátok a legjobb lakásokat, ami jobb falat akad még az országban, az a ti asztalotokra varázsolódik, ami arany, valuta, érték maradt még az országban, az mind a Ti kezetekben halmozódik fel. Kihívó cinizmussal mentek el a magyar nép végtelen nyomora mellett, s azt mondjátok, hogy sokat szenvedtetek és jussotok van a farsanghoz, egy kis jóvátételhez. Arra nem gondoltok, hogy a harcterekre hurcolt magyarok százezrei pusztultak el, s arra sem gondoltok, hogy hány magyar hazafit gyötörtek halálra a nyilasok, akik közül nem egy éppen a Ti védelmekben áldozta életét. És arra sem emlékeztek már, hogy alig volt valamirevaló magyar család, aki halálos veszedelmek árán ne dugdosott, vagy valamiképp ne segített volna benneteket. És nézzétek az utcán kolduló hadifoglyainkat, rokkantjainkat, és nézzétek éhes rongyos egész népünket – ők viselik, és nem Ti e háború minden idegtépő bójtját. De mi nem panaszkodhatunk, mert ma csak a Ti fájdalomtok divat. És csodálkoztok, hogy van antiszemitizmus?

Azt mondjátok, hogy a demokráciát véditek. De ez is csak áltató képmutatás, mert valójában a demokrácia s a velejáró szociális fejlődés nem a Ti ügyetek. Ti az elmúlt liberális világban mérhetetlenül meggyarapodtatok. Ez a demokrácia a magyar proletármilliók ügye, bízzátok csak ennek védelmét a múlt rendszerekben általatos is csak kihasznált munkás- és paraszttömegekre.

A magyarság józan többsége nem akar több Orgoványt és Kunmadarast. Keressük veletek a békés együttélés, vagy ha ez nem megy, a békés elválás útjait. Nemes haragtokban azt mondjátok, hogy nem vesztek részt az újjáépítésben, hanem kivándoroltok. Sajnos ezt az ijesztgetést nem tudjuk komolyan venni, mert még egyetlen ország sem jelentkezett befogadásotokra. Kitelepülésetek nehéz nemzetközi probléma, amelynek megoldására ki tudja mikor fog sor kerülni. Egyetlen realitás, hogy egyelőre itt kell élnetek. De oly iszonytatóan provokatív a magatartásotok, ha gyorsan és önként nem csináltok egy alapos visszavonulást, megfékezhetetlen tömegfelkelésbe kergetitek az országot.

És mit kell tennetek? Szültetek ugyan valami megbékélési tanácsot, összefogdoszatok néhány Parragi-féle műmagyart, akiknek eszüik ágában sincs, hogy megmondják Nektek az igazat, aztán oldalatosok felől ott vannak a Zsolt Béla-féle szofisták, akiknek inyüik szintén nem szokott a becsületes önismeret és tárgyilagosság sós kenyerehez. E jól táplált farizeus zsidók és állbumánus lakájmagyarok sohse fognak itt semmiféle megbékélést valóssággá tenni. Mi ezek helyett a reális ítéletű, a termelő munkában becsületes kenyeret kereső zsidósághoz fordulunk azzal a kéréssel, hogy az elrugaszkodott zsidók észre téri-

tésére haladéktalanul a legszélesebb körű propagandamunkába fogjon. Alakítsátok meg mondjuk a „Józan eszű Zsidók Szövetségét” és szólítsátok fel minden exponált közállásban levő zsidót, hogy a magyarsággal való megbékélés szent ügyéért állását önként és azonnal hagyja el. Magatok bélyegezzétek meg a tekerdő, siber, munkakerülő fajtabelikeket. Ti hirdessétek szüntelenül, hogy a ragadozás, az élőködés becstelen és hazaáruló dolog, amely méltán váltja ki a magyarság felháborodását. Ha itt akartok élni, végre számolnotok kell azzal, hogy az újjáépítés nem a kávéházakban s a mulatókban, hanem a gyárakban, a bányákban s a mezőkön folyik. Nektek kell rámutatnotok, hogy amíg messze elkerülitek a nehezebb munkafajokat, addig mindig izzani fog az antiszemitizmus. Flancos, hivalkodó nőiteket intsetek szerénységre, s bárgyú, denunciáns hitsorsosaitoknak, akik hatalmi örületükben minduntalan az Andrássy út 60-nal fenyegetődznek, magatok tapasszátok be a száját. Dúsan élő zsidók sem restellik nap mint nap elhalászni a külföld adományait, s vajon ebelyett nem volna-e okosabb, ha versenyeznétek abban, hogy bő falatjaitokat megosztanátok az éhségtől szédelő magyar munkáscsaládokkal?

A politikai élet irányításában túlméretezett igényeiteket is le kell építenetek, mert több mint gyermeki naivitás, azt hinni, hogy sokáig fenntartható oly helyzet, amelyben a magyarság politikai irányításának jogát Ti bitorolhatjátok. A magyar munkásság magyar vezetőket akar és a Ti feladatotok, hogy e tekintetben a pártzsidókat is józanabb belátásra eszméltessétek. Hát ezek volnának a megbékélés útjai.

Értelmes, Becsületes, Magyar Zsidók! Bármily kevesen vagytok, Nektek kell elindítanotok a tisztulás folyamatát! Hatalmas, az egész zsidó magatartást átformáló munkához kell fognotok. Bármily nehéz feladat ez, vállalnotok kell, ha békés nyugalomban akartok élni, ha azt akarjátok, hogy végképp lecsillapodjék a magatartásotok által kiváltott vészes indulatok.

Ezt izeni nektek a magyar nép.

Az Őszinte szó a magyar zsidósághoz! című, illegális terjesztésre szánt röpiratban szó esik az 1946 júliusában ülésező „Társadalmi Megbékélési Tanácsról” melynek első üléséről Márai Sándor is beszámolt naplójában. (A szövegben szereplő H. főrabbi Hevesi Ferenc volt, Hevesi Simon fia, akit Tildy Zoltán köztársasági elnök tábori főrabbinak nevezett ki, majd 1946 végén elhagyta Magyarországot.)

„A parlamentben gyülekeztünk. A tanácsteremben öreg úr elnököl – állítólag Apponyi gróf természetes fia – rokonszenves, sima, ravasz öreg magyar, diplomata képességekkel, kicsit filozófalgató magyar úr-típus. H. főrabbi, tábornoki egyenruhában, egy tábori püspök s mások, civilek gyűltek itt össze; sok zsidó, néhány keresztény, aki akarja a társadalmi megbékélést, a békét keresztények és zsidók között... A magyar hadsereg most már jórészt csak ilyen lovasított, egyenruhás rabbikból, karpaszományos, gépesített plébánosokból áll; s ez nem is a legrosszabb, ami a magyar hadsereggel történhetett.

Az ülés azzal kezdődik, hogy a zsidók hevesen összevesznek; az orthodoxok és a cionisták keserűen szidják H. főrabbit – a tábornokot – s egyáltalán minden zsidót,

aki asszimiláns, tehát békét akar, nem akar kivándorolni stb. A rabbi tábornok keserű méltósággal felel és fogadkozik, hogy 'lesznek még egyszer választások'. Mikor a zsidók kivesszekedtek magukat, egy katolikus pap beszámol vidéki útján szerzett tapasztalatairól, az antiszemitizmus okairól... Egy orthodox öreg – bibliai alak, ótestamentumi zsidó, fehér szakállal, olyan szemet-szemért zsidó – közbemordul, hogy nem az antiszemitizmus okait kell kutatni, hanem egyszerűen fel kell akasztani az antiszemitákat – tehát az ország lakosságának négyötödét – s akkor rend lesz. A református püspök, Ravasz csendesen megjegyzi, hogy az akasztófa propagálása talán mégsem lehet a Társadalmi Megbékélés Tanácsának főadata. A zsidók morognak... Az ülés során újabb szelíd vihar tör ki a zsidók és a keresztények között; mikor a mártír-temetők, a nyilasok által meggyilkolt emberek tömegsírjának kegyeletéről esik szó. A zsidó tábornok-rabbi bejelenti, hogy a zsidó vallás magáénak tekinti a zsidót akkor is, ha megkeresztelkedett; a keresztény papok tiltakoznak, mert aki keresztény, az keresztény... Az ótestamentumi öreg zsidó felháborodottan mondja, hogy aki kényszer hatására keresztelkedett meg, annak a kereszténysége nem számít. Így telt el a társadalmi megbékélés céljából egybehívott tanács első délutánja.”¹⁷

A politikai rendőrség által lefoglalt másik röpirat szerzője a megújítható kommunista párttól várta az 1946 júliusában annyira égető „zsidókérdés” megoldását.

II.

Magyarok! Kommunisták! Elvtársak!

Hazánk válságos sorsa, kátyúba jutott demokráciánk s mindenekelőtt a letaszított bűnös rendszer felelédésének veszélye új szabadságharcra hív Benneteket. A szövetségesek és elsősorban a szovjetnépek dicsőséges harcai elsöpörték a Horthy-rendszer s a nyilas hibbantak betyárvilágát, de a magyar élet szabadabb lélegzetvétele mégis illúzióvá vált, mert a felszámolt népnéző múlt nyomában új zsarnokság született.

Kiosztottuk a földet, a nép kezébe adtuk a törvényhozó hatalmat, megvalósítottuk az állami élet legfejlettebb formáját: a köztársaságot, de a magyarság lelkét a demokrácia nagy ajándékai mellett mégsem a szabadság fölött érzett természetes öröm, hanem a keserű kiábrándulás s a szorongó bizonytalanság érzetei töltik el. A végzetes hiba akkor történt, amikor a felszabadulás pillanatában a magyarság letargiája lehetővé tette, hogy a bosszúra szomjas zsidóság a maga mindenható politikai és gazdasági hatalmát beleépíthesse a demokrácia épületébe.

Kizárólagos monopóliumként kezükbe vették a rendőri hatalmat, fasisztának bélyegeznek és elhurcolnak mindenkit, aki a legenyhébb formában is tiltakozik üzelmeik ellen. Úgy megszállták a közhatalom minden pozícióját, annyira úrrá lettek az egész államgépezeten, mintha nekünk magyaroknak többé már semmi közünk sem volna ehhez az országhoz.

Kommunisták! Magyarok! Elvtársak! A zsidóság minden józan ész és minden demokratikus elvet megcsúfoló hatalmi örülete végveszéllyel fenyegeti a keserves áldozatokkal megszerzett demokráciánkat! Ahelyett, hogy a megértést, megegyezést útját keresték

Bedő Sándor

volna a túlnyomó többségében nemcsak demokratikus, de a mélyebb szociális átalakulás után is vágódó magyarsággal, amely éppen úgy megszenvedette a fasiszta gazemberek rémuralmának, miként ők, nekiestek hogy bosszújukat töltsék és sérelmeikre jóvátételként önmagukat felülmúló szenvedéllyel fogtak a harácsoláshoz. Nem elég, hogy egész gazdasági életünk prédájukká lett, de elvakult mohóságukban még a külföldi ajándékokat sem átallják elhalászni a meztelen s fakírrá aszott munkáscsaládok előtt.

Ezzel nemcsak azt idézték elő, hogy az antiszemitizmus általános közhangulat lett, hanem lerombolták a hitelét a demokráciának is, amelyben a magyarság a zsidóuralom táptalaját látja. A reakció éppen a zsidók politikai és gazdasági terrorjából meríti leghatásosabb érveit. Így a zsidó magatartás által kiváltott közhangulat döntő jelentőségű a munkásság jövője szempontjából is. A közelgő békével kivonuló szovjet csapatok már nem lehetnek a magyar demokrácia közvetlen védelmezői, s ez a fordulat azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a az antiszemitizmus álarcában előlopakodnak a régi munkásságú rendszer urai, s akkor befellegzett itt minden demokratikus és szociális fejlődésnek.

Mi kommunisták és magyarok nem nézhetjük tétlenül a szükségszerűen elkövetkező fejleményeket. A zsidóság a maga uralmát a magyar munkásszervezetekre támaszkodva gyakorolja. A zsidókérdés tehát a magyar demokrácia, a magyar munkásosztály jövőjének kérdése is. E kérdés megoldásában nemcsak távol tartjuk magunktól minden terrorisztikus lépést, hanem ellene is szegülnünk minden ilyen kísérletnek, ami csak a magyar munkásság becsületét és demokratikus gondolkodását bélyegezné meg. A kérdés megoldásának reális útjai vannak: minden élősdiséget kizáró drákói gazdasági rendszabályok, vagy ha a zsidóságnak jobban tetszik, az Egyesült Nemzeteken keresztül megoldott kitelepítésük saját hazájukba. Tudjuk, vannak a dolgozó magyarsághoz hasonló életsorsú, becsületes termelő munkából élő zsidók is, ezekkel szívesen dolgozunk együtt.

Ami pedig politikai egyeduralmukat illeti, itt a tisztulást nekünk, kommunista magyaroknak kell elindítanunk, mert nem minden ok nélkül bennünket tart az ország közvéleménye a zsidóuralom első számú kiszolgálóinak. S az a fordulat, amely véget vet zsarnokságainak, egyszerre fog bennünket is sújtani. El kell tehát választanunk a Kommunista Pártot a zsidóságtól, hogy megmenthessük a dolgozók hatalmas politikai szervezetét a felbomlástól.

Kommunista Magyarok! Elvtársak! A kommunista magyarok pártjának hazánk szociális építése terén történelmi hivatása van! Fennmaradásától függ, hogy ne süllyedhessünk vissza a múltba, hogy továbbhaladjunk a szociális fejlődés útján. A megtisztult és megújított párt nem lesz többé idegen a magyar nép előtt, mert az ország elsőprő többsége az igaz demokrácia s a gyökeres szociális haladás mellett van. De a haladás vezetésében történelmi hivatását a párt csak úgy teljesítheti, ha magyar talajba gyökereztetik, ha nemzeti érdekeink bátor harcosává tesszük, ha keresztülvisszük, hogy a mostani vezetők helyét a párt legfelső és legalsó szervezeteiben mindenütt a magyar kommunista munkásság és értelmiség elitje foglalja el.

Ránk, magyar kommunistákra felmérhetetlen jelentőségű küldetés vár. Nekünk kell visszaadni az ország lelki egyensúlyát, nekünk kell az állatian elfajult ragadozó ösztönök helyébe tennünk az egymásért való becsületes munka akarátát. Bosszú, gyűlölet, terror

nélküli társadalom eléréséért kell harcolnunk, mert csak ez lehet a mi eszméink hódító útja. Csak így remélhetjük, hogy soraink megsűrűsödnek, csak így biztosíthatjuk, hogy a munkásság szava, egybeforrva a milliós paraszti szegénységgel és progresszív értelmiséggel, döntő és megbecsült lesz szerencsétlen hazánk jövő sorsának alakításában.

Kommunista Magyarok! Elérkezett a cselekvés Órája! Követeljétek, hogy magyar kommunisták vegyék át a szervezet vezetését! Rajtatok áll, hogy megsemmisül-e a kommunista párt, avagy az egész magyar élet áldásos fejlődésének világító tornya lesz.

Éljen a Megújbodott Magyar Kommunista Párt!

Éljen a munkások, parasztok, értelmiségiek közös, vállvetett munkájával újjászülető szociális Magyarország!

Szabadság!

Kommunista Magyarok Szövetsége

ZSIDÓ VISSZHANG

Az 1946-os miskolci lincselés, és a „felvezető” antiszemita kampányok hatására félelem vett erőt a kisebb településeken élő zsidókon. Ezt tükrözi egy Jánoshalmáról érkezett, 1946. augusztus ötödikén kelt levél, melyet a Magyar Izraeliták Országos Irodájába, Stöckler Lajos elnöknek címeztek. Szövegét a miskolci lincselések „zsidó visszhangjaként” közlöm.¹⁸

Elnök úr!

Ön vezette a küldöttségeket – a miskolci tragikus ügyben – a Miniszterelnök elé. Önt tartom tehát a magyar zsidóság mai vezérének. Ezért intézem a soraimat Önhöz, Elnök úr!

Sajnos, úgy a miskolci, mind a számos azt megelőző esetek bizonyítják, hogy a zsidókat úgy a kiszáradt, mint a munkáspártok egyaránt gyűlölik. Az egyik félnél azt hangoztatják és plakatirozzák: „Halál a kommunistákra, halál a zsidókra!”. A másik félnél meg: „Halál a kiszáradtakra, halál a zsidókra!”

A zsidókat mind, mind gyűlöli, s kész azokat mind egy szálalig kiirtani, akár bűnös, akár ártatlan az. Már most a kérdés az: van-e aki a zsidókat megvédi? Ugyebár – mint már sajnos tapasztalatból tudjuk – nincs. A nagy kérdés tehát: mitévők legyünk? Hagyjuk magunkat bármilyen módra leöletni, legyilkolni, agyonveretni? Ugyebár nem! Tehát mit?! Erre akarok felelni.

Nézetem szerint nincs más lehetőség, mint hogy a megszálló csapatok védelmébe helyezzük magunkat. Ezt kérni kell tőlük. Itt már – vagyis Magyarországon – zsidónak élni nem lehet. Evvel remélem tisztában vannak a zsidók. Tehát innen el! Ki kell vándorolnunk. Engedje ki az orosz katonai hatóság a zsidókat az országból. Ne kelljen azoknak illegálisan innen kijutniuk. S míg a kivándorlás tart – s az, tekintve a palesztinai helyzetet, elhúzódhat 1-2 évig is –, addigra tartsa a Vörös Hadsereg megszállva az or-

szágot a mi megvédésünk szempontjából. Ezt a lépésünket előzőleg a magyar kormány tudomására kell hozni azzal a hozzáállással: ők vagy nem akarnak, vagy nem tudnak minket megvédeni. Elnök úr, ne hagyja magát ezen akciótól senkitől sem eltántorítani. De a magyar kormánytól sem. Ígéretükben bízni nem szabad, mivel hatalmuk nincs. Karhatalmuk – amint tapasztalhattuk – megbízhatatlan. Sőt, féltő, ha az oroszok elhagyják az országot, a karhatalom is ellenünk, zsidók ellen fordítja a fegyverét. S akkor az a kis maradék zsidóság is elpusztul mind egy szálig.

Ezt összetett kézzel, birka türelemmel bevárunk nem szabad.

Sokat, sokat gondolkozom tragikus zsidó helyzetünkön, de más megoldást, mint kérni a megszálló csapatok védelmét – nem tudok.

Hittestvéri üdvözléssel, kész híve

*Reinhardt Mór
Jánosbalma*

Az 1946 folyamán országszerte érezhető, vérvádas gyökerű zsidógyűlölet, mely tragikus módon robbant ki Kunmadarason, majd Miskolcon, csak az egyik, de távolról sem jelentéktelen ok volt a számos közül, mely felerősítette a holokausztot túlélő magyar zsidóság kivándorlását. A túlélők számát 1945 végén 195 ezerre becsülték, ebből 144 ezer tartózkodott Budapesten. Arányait tekintve a fővárosi zsidó lakosság 50, míg a vidéki 75 százaléka esett áldozatul a népirtásnak. Egy 1945 végén végzett felmérés szerint a magyar zsidók harmada úgy vélte, hogy el kell hagynia az országot. 32 000 fő készült Palesztinába, de sokan vágytak a tengerentúlra is.

A magyarországi zsidó szervezetek vezetői a londoni zsidó konferenciára készülődve 1946. február 6-án megbeszélést tartottak. Általánosságban úgy vélték, hogy „a zsidóság döntő többsége a kivándorlás mellett fog dönteni, ha nem politikai, akkor lelki okok miatt. A fiatalok nem akarnak a halottak árnyékában élni.” Az események azonban rácafoltak a vezetők borúlátó jövőképre. A többi közép-kelet-európai országhoz viszonyítva a magyarországi zsidóság közel sem mutatott akkora elszántságot a kivándorlásra, mint ahogy azt várták.

A felszabadulás után a visszatért zsidók közül viszonylag kevesen hagyták el azonnal az országot. Végül 1945-ben és 1946-ban csak 15-17 ezer fő indult Palesztinába. A zsidók többsége azonban ekkor még Magyarországon maradt. 1945 nyarán az ország területén összesen 84 kongresszusi/neológ hitközség működött, vagy alakult meg újra. A koncentrációs táborokból hazatért vidéki zsidók 1946-ra további mintegy 120 hitközséget állítottak fel, még ha nem is korábbi lélekszámmal: közülük alig 25-nek a tagsága haladta meg a 250 főt.

Elsősorban ez a vidéki, a deportálásból és a munkaszolgálatból visszatért zsidóság találkozott a politikai válság, a nyomor és az infláció viszonyai között a számára felfoghatatlanul intenzív zsidógyűlölettel. Ennek okai között a megtaláljuk a visszakövetelt javak körüli konfliktusokat, a kommunisták által indított, spekulánsok és feketézők ellen indított antiszemita kampányt és a felszín alatt lappangó, még a nyi-

lasok által felszított vérvadás hiedelmeket is. Egy volt rendőr, korabeli tanúként így emlékezett vissza a helyzetre: „Rejtély marad előttem a szabolcsi, jórészt szegényparasztnak akkori gyűlölethulláma a falujukba visszaszivárgó, sokat szenvedett zsidók ellen.... Itt már 1946 első hónapjaiban elszabadult a pokol. Megindultak a népitételek, amelyek elsősorban a baloldali elemek, a kommunisták, az elhurcolásból alig visszatért zsidók és a rendőrség ellen irányultak. Tömeggyűléseken a felizgatott parasztnak népitéletszerűen kiűzték az egyes falvakból a nemkívánatosnak bélyegzett, szerencsétlen embereket.’ Magyarországon az elbutított, a létminimum határán tengődő falusi és városi szegénység nem volt érett a demokrácia gyakorlására. Ezért volt különleges felelőssége annak a pártnak, mely a tömegindulatokat politikai céljai szolgálataiba kívánta állítani.”¹⁹

A vallásos, vidéki zsidók túlnyomó többsége szembesült azzal, hogy az anyagi kárpótlás elmaradása és az új viszonyok miatt képtelenek folytatni a deportálás előtt végzett mesterségüket, ugyanakkor érezték, hogy a kisebb településeken ellenségesen fogadják őket. Ebben a helyzetben szánta rá magát egy részük, hogy kivándorol, másik részük pedig, hogy az asszimiláció központjába, Budapestre költözik. A fővárosban a hagyományos, vérvadás zsidógyűlöletnek sohasem voltak olyan mély gyökerei, mint vidéken, különösen az Alföldön. 1945 és 1948 között mintegy ötvenezer döntöttek úgy, hogy elhagyják Magyarországot. „A falusi zsidóság létszáma különösen drámai módon csökkent: az 1949. évi népszámlálás szerint a zsidó népességnek már csak kevesebb, mint 15 százaléka élt falun. A következő években az orthodox falusi zsidóság fogyott el a leggyorsabban. Kiterjedt családok, csoportok, egész közösségek alijáztak. A kisebb-nagyobb vidéki városokban sem sokan maradtak. A magyarországi zsidó népesség a holokauszt után nagyjából már véglegesen városi lett, nagyjából neológ háttérrel, és nagy volt benne a szekularizáltak aránya.”²⁰

FORRADALMI EPILÓGUS

Az, ami 1956. október 26-án történt Miskolcon, a Zsolcai kapunál, az 1946. július 30-i és augusztus elsejei, lincselésbe torkolló tüntetések tragikus epilógusának tekinthető. A események azt bizonyították, hogy a lincselések, bár nem beszéltek róluk, elevenen éltek a tömeg tudatalattijában. Pedig a világ időközben teljesen átalakult. Rákosi Mátyás vezetésével kiépült az egypártrendszer, a „népi demokrácia”. A rendszer „feszített tervgazdálkodást” és kíméletlen terrort hozott Miskolcra is, majd mikor az utóbbi meggyengült, kirobbant a forradalom. Ez Miskolcon, mint ismeretes, az 1949-ben alapított, Rákosi Mátyás nevét viselő Nehézipari Egyetemen kezdődött, a diákok október 22-i gyűlésével, és egészen a második szovjet intervencióig, november 4-ig tartott.

A városközpontban végbement spontán lincselésnek kevés közük volt az egyetemisták forradalmához. Inkább azt a pszichológiai megállapítást igazolta, hogy „az elfojtott visszatér”.

Mind az 1946. július 30-i és augusztus elsejei, mind az 1956. október 26-i eseményekben kulcsfontosságú szerepet játszott a hatóságok, illetve a rendfenntartó erők elbizonytalanodása, feltűnő határozatlansága. Ezzel mintegy azt üzenték a tömegnek, hogy nem kell tartania a megtorlástól, kockázat nélkül kiélheti agresszív hajlamait. 1956. október 23-a után az állampárt, az MDP felbomlása, a rendfenntartó erők dezorganizálódása tette lehetővé, hogy a miskolci tömeg újra „népítéletet” hajtson végre.

Természetesen nem szabad elfeledkezni a tágabb összefüggésekről. Mindenekelőtt arról, hogy az 1956-os forradalom nem lokális jellegű esemény, hanem az egész országra kiterjedő, spontán indított tömegmozgalom volt, melyet a kommunista egypártrendszer alatt végbement életszínvonal romlás, a brutális terror és a nemzeti érzéseken esett sérelem együttesen váltott ki. 1956-ban a tömeg elkeseredése, indulatai erősebbek voltak, mint tíz évvel azelőtt, és az egész megmozdulás az elnyomó kommunista rendszer, illetve annak erőszakos szervezete ellen irányult.

Az 1956-os lincselések kiváltó oka hasonlított a tíz évvel azelőttihez, és a helyszín is ugyanaz volt: a Zsolcai kapunál lévő megyei rendőrfőkapitányság. Előtte, a téren, a fővárosból érkező hírek hatására, és érzékelve a rendfenntartó erők elbizonytalanodását, emberek, zömmel gyári munkások gyülekeztek. Elterjedt közöttük, hogy az épületben forradalmárokat tartanak fogva, úgy, ahogy 1946-ban „forintvédő” munkásokat. A főkapitányságra újra beengedték a tüntetők küldöttségét, tagjai jelen voltak ott, még őrizetben lévő felkelő szabadon bocsátásánál. Ez azonban, éppen úgy, mint tíz éve, csak fokozta a tömeg haragját. A tüntetők erős nyomást gyakoroltak az épületre, főként a kapura. Ekkor az események rossz irányba fordultak. Az őrség egyik tagja, Antal Zoltán törzsőrmester sorozatot lőtt a kapu mennyezetébe, hogy megállítsa az embereket. Amire az épületben tartózkodó, pánikba esett állmvédelmiek tüzet nyitottak a téren összegyűltekre és kézigránátot dobtak a tömegbe. Három halott maradt a kövezeten, köztük két fiatal lány és egy idős ember. Az egyik lelőtt lány, „az alig 18 éves Grómsz Mária holttestét teherautón hordták körbe a városban, magasra szítva a gyűlölet hevét”.²¹

Az epizód egyszerre idézi fel mind az 1945 májusi, létrástetői exhumálást, mind az 1946 nyári lincselőknek azt a tervét, hogy áldozatuk tetemét kocsira rakják, és körbeviszik a városban. Megjegyzendő, hogy az 1946-os, majd az 1956-os eseményekben egyaránt fontos szerepet játszottak a szállítójárművek: az elsőben a Búza téren fuvarra várakozó társzekerek, a másodikban pedig a teherautók.

„A lövés nemcsak az épület előtt, hanem a főkapitányságon belül is óriási pánikot keltett, mindenki azonnal a tíz évvel korábban történetekre gondolt”, írja az események krónikása, Szokolai Attila. Ő jegyzi meg azt is, hogy a pártvezetőség már előző nap, október 25-én tartott az 1946-os események megismétlődésétől, ezért is vitték ki az aznapi tüntetést az Egyetemvárosba. Vagyis a „mintakövető” lincselés benne volt a levegőben, és a baljós előérzet valóra vált.

A rendőrség vezetői kétségbeesetten keresték a kapcsolatot az újonnan létrejött forradalmi szervvel, a megyei munkástanáccsal. Azt remélték, így le tudják csillapítani a főkapitányság ostromára készülődő tömeget. A főkapitány bűnügyi helyettese, Gáti Gyula rendőr alezredes egy Miklós Zoltán nevű nemzetőr kíséretében kiment a kapun, át akart vágni a tömegen. A zsidó származású, egyenruhájára kabátot terítő rendőrtiszt állítólag a munkástanács valamelyik vezetőjét akarta odahívni, hogy vegye át a rendőrség és az államvédelem vezetését, és tárgyaljon a felizgatott tömeggel. De Gáti Gyulát a tömeg felismerte, úgy, ahogy a malmosokat a diósgyőri villamos megállójában. Bár az őt kísérő nemzetőr megpróbálta elrejteni Gátit egy közeli ház pincéjében, üldözői megtalálták, előráncigálták és eszméletlenülre verték. Testét a gránátzilánkoktól megsebesült, majd agyonlőtt ló teteme mellé húzták. Gáti ekkor még élt, és arccal a ló vérébe fordulva fújta ki és szívta be a vért. A földön fekvő, haldokló férfit 30-40 ember vette körül: bűdös zsidózás közben köpdösték, vallotta az egyik szemtanú. Egy másik tanú szerint sokkal ennél többen voltak. Ordították, hogy ez nem magyar ember, zsidó, hazaáruló, tömeggyilkos, népgyilkos. Ezután Gátit nyakánál fogva egy teherautó mögé kötötték, hasonlóan, mint Jungreis Ernőt a társzerkérhez. A zenepalotához vonszolták, és ott a megrongált szovjet emlékműre akasztották. Volt, aki ezt kiabálta: „Itt hozzuk a magyarok gyilkosát!”

Nem állíthatjuk, hogy a tömeg, mely a leadott lövésektől és a rájuk dobott és felrobant kézigránáttól felbőszült, eleve a „kommunista zsidókkal” akart végezni. De amikor Gáti Gyula kilépett az épületből, és szembe találta magát a tömeggel, a miskolciakon erőt vett az azonnali igazságtétel indulata. Ez volt a pillanat, amikor az 1946-os, addig elhallgatott lincselés mintája előkerült a tudatalattiból, a kollektív emlékezetből. Feltámadt az 1944 előtti nyilas propaganda hírhedt toposza, a „zsidó bosszú”. A tömeg ezt fordította a visszájára: „bosszuljuk meg a kommunizmust a zsidókon!” A bűnbakot Gáti Gyula személyében találta meg. Elterjesztették róla, hogy a revolveréből az ablakon át a gyülekező tömegre lőtt, de ezt semmiféle bizonyíték nem támasztja alá.

A tragikus történetben számos kérdés máig megválaszolatlan. Többek között az is, miért vállalkozott Gáti Gyula a reménytelen küldetésre? Miért hagyta el a rendőr főkapitányság átmenetileg még biztonságot nyújtó épületét, és vonta magára a tömeg haragját? Nem lehet kizárni a lehetőséget, hogy rendőrtársai áldozatként kínálták fel a zsidó alezredest, és rákényszerítették, hogy hagyja el a főkapitányságot. Figye-

lemre méltó, hogy az első 1956-os lincselésre még a „miskolci Bastille” elfoglalása előtt került sor. Elképzelhető, hogy a rendőrség és az államvédelem pánikba esett vezetői ugyanazt a sorsot szánták Gátinak, mint Fogarasi Artúrnak, a másik zsidó származású rendőrtisztnek, 1946 augusztus elsején.

Gáti meglincselése, majd tetemének felakasztása után a tüntetők megostromolták főkapitányságot, annak ellenére, hogy a védők kitűzték a fehér zászlót. A benyomuló bányászok, bár felforgatták az épületet, és két volt ÁVH-s rendőrt (Ráduly József századost és Streleczy János hadnagyot) agyonverték, nem találták meg az időközben elmenekült parancsnokot, Kucsera László alezredest. Máig sem tudjuk, ki adott arra parancsot, hogy lőjenek a főkapitányság előtt gyülekező tömegre. Másnap, október 27-én kihozták a börtönből Antal Gyula rendőr törzsőrmestert, aki a kapuban először sütötte el a fegyverét. A megyei tanács ablakából az utcára dobták, majd agyonverték, és az ő testét is felakasztották a szovjet emlékmű talapzatára.

A Gáti Gyula meglincselésekor feltámadt, 1944-ből és 1946-ból ismert antiszemita indulatok vezettek rövidesen újabb személy, Freimann Lajos meggyilkolásához. Ő egy Nemes nevű társával együtt nem csupán látta Gáti meglincselését és felakasztását, hanem felháborodottan el is ítélte azt. Hangoosan kijelentette, hogy „ez borzalmas, amit tettek; ez állati, amit csináltak. Ezek nem emberek, ez vandalizmus”. Szavaival felhívta magára a figyelmet. Erre a társával együtt lezsídózták, mire visszamentek a szállodába, ahol laktak. De a tömegben ekkorra elterjedt, hogy ő a felakasztott Gáti bátyja. Freimann a szállodában fogták el, a személyzet segítségével. A szovjet emlékműhöz hurcolták, majd a már halott Gáti mellé akasztották. Alsótestét lemeztelenítették: hogy lássák, körül van-e metélve, azaz zsidó-e. Az volt.

Függetlenül attól, hogy Freimann valóban gombkereskedő volt-e, ahogy az irataiban szerepelt vagy sem, halálának körülményei egyértelműen a tömeg „antiszemita fertőzöttségére” utalnak. És arra is, hogy a lincselő tömeg képtelen volt szembenézni Gáti Gyula meglincselésével. Az emberek „eltették láb alól” a nemrég elkövetett gyilkosság tanúját, bosszút álltak azon, aki az örjögésüket szembesítette az erkölcsi törvénnyel. Jellemző, hogy az október 26-án végrehajtott második lincselés miatt őrizetbe vett egyik elkövető 1957-ben, a rendőrségi kihallgatás során ezt a kijelentést tulajdonította Freimann Lajosnak: „Megálljatok, piszkos magyarok, majd még sor kerül rátok!”. Egy másik szerint azt kiáltotta, amikor a felakasztott Gátit meglátta: „Egyszer ezért még megszenvednek a magyarok!”

Az 1956-os lincselésekről a forradalom elfojtása után évtizedeken át nem lehetett nyilvánosan beszélni. Ugyanúgy, mint az 1946-os népipéletekről.²²

És persze némaság övezte a miskolci zsidók deportálását, illetve a Létrástetőn, Hejőcsabán és másutt, a máig sem azonosított helybeliek részvételével elkövetett gyilkosságokat is. Ezek a szörnyű történetek egy másik, nagyobb eseménysorozat „mellékszálaként” éltek csak a köztudatban, szerepeltek a visszaemlékezésekben. Mintha ezek az események nem is gyakoroltak volna befolyást arra, ami később tör-

tént a városban. A deportálás „a háború velejárója” volt, az 1946-os lincselések az inflációs nyomorból és a vérvádból fakadtak, és a miskolciak máig összekeverik őket az 1956-os „forradalmi kilengésekkel”. Az pedig, hogy ennek a három történetnek köze lehet egymáshoz, senkiben sem merült fel. Pedig a tragikus események nyilvánvalóan összefüggtek. 1944-ben az európai zsidóságot elpusztító vulkán tört ki Miskolcon. Az 1946-os, majd 1956-os lincselések kisebb krátereiből ugyanaz a láva, a tömegek lelkének mélyén izzó anyag ömlött ki, és pusztított.

BIBÓ ISTVÁN REFLEXIÓJA

Végül még kitérek Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című terjedelmes munkájára, mely az 1945 utáni magyarországi antiszemitizmus úttörő szociálpszichológiai elemzése. Bibó szinte az eseményekkel azonos időben írta bonyolult okfejtésű, az egyes problémákra többször is visszatérő, híres tanulmányát. Mindezekelőtt arra felelősségre fókuszált, amit „keresztény magyar középosztály”, és a történelmi egyházak viseltek azért, hogy a holokauszt során kifosztották a magyar zsidókat, majd közülük több, mint félmilliót meggyilkoltak. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyta a vérvádas hiedelmekben gyökerező „népi antiszemitizmus” jelenségét, és csak elnagyoltan és röviden foglalkozott mindazzal, ami 1946-ban, szinte a „szeme láttára” történt.

A tisztességes, magas erkölcsi mércét állító, és mélységesen önkritikus szellemű tanulmány anyagát Bibó már a főváros ostroma alatt gyűjteni kezdte, és bár csak 1948 novemberében, a Válasz című folyóirat utolsó számában jelent meg először, írásához 1946 augusztusában fogott hozzá. Ezt jelzi, hogy a bevezetőben utalt az Országos Református Szabad Tanács Nyíregyházán augusztus 14-e és 17-e között tartott tanácskozására. Ekkor az egyház bocsánatot kért a magyar zsidóságtól a holokauszt miatt, amit egyes református körök „túlzott megalázkodásnak” tekintettek, ingerülten és értetlenkedve fogadtak.

Bibó ekkoriban, eltérően Márai Sándortól, még illúziókat táplált a Szovjetunióról, illetve a Magyar Kommunista Párt politikájáról, amit garanciának tekintett arra nézve, hogy a „reakciós múlt” soha többé nem tér vissza. El sem tudta képzelni, hogy az MKP, illetve a „megrendelésére” dolgozó politikai rendőrség kétszínű, kettős jártékot folytat az antiszemitizmussal, közvetlenül vagy közvetve előidézhethetett pogromot és lincselést.

Ezekről csak röviden, elfogultan ír: „Az 1944 után történt három helyi zsidóellenes kirobbanás társadalmi hátterének az elemzése is azt mutatja, hogy itt nem egyszerűen csak a régi antiszemita újból való jelentkezéséről van szó. Az elsőnél világosan kirajzolódik a paraszti akcióval kapcsolatban a nacionalista és a nemzetet zsidó elnyomás alatt tudó középosztály szerepe. A második viszont tiszta kapitalistaellenes proletárügy volt, s pogrommá és antiszemita fertőzöttségűvé nem az tette, hogy az a két tőkés, aki ellen a népharag fordult, zsidó volt, hanem az, hogy a har-

madikat, aki nem volt zsidó, erre való tekintettel néhány rúgás árán futni hagyták. Végül a harmadik ügy érdemi legkevésbé a pogrom nevet, mert itt a népharagot felkeltett úriemberek ablakait felekezeti különbség nélkül verték be, s egyáltalán világos volt, hogy ez a tömeg mindenféle úri vezetéstől vagy félrevezetéstől független, radikálisan forradalmi paraszti tömeg volt.”²³

Az első esetben, a kunmadarasi pogrom során, ahogy erről szó volt, komoly szerepet játszott a helyi kommunisták és a rendőrök provokációja. A helyi értelmiség kivonta magát a konfliktusból, nem fékezte meg a felingerelt szegényparasztokat, ezért nem sikerült a népbíróságnak megtalálnia a pogrom „felbújtóit”. A két, egymást követő, lincselésbe torkolló, „antiszemita fertőzöttségű” tüntetést pedig egyenesen a kommunista vezetők szervezték meg. A harmadik „tőkés”, akit a tömeg futni hagyott, a politikai rendőrség beépített embere volt. A harmadik esetet Bibó összegyűjtött írásainak kiadója, Dénes Iván Zoltán sem tudta azonosítani.

Bibó tanulmányában hosszasan, de kevés konkrétumra hivatkozva tárgyalja a háborús bűnök és a zsidóüldözés számonkérésének problémáit, a zsidógyűlölet lelki tényezőit, a kivándorlást, illetve az asszimiláció és a disszimiláció kérdéseit. Végig abból az optimista hipotézisből indul ki, hogy a többpártrendszer fennmarad, és az MKP, mint demokratikus párt, nem akar diktatúrát létrehozni Magyarországon. Figyelemre méltó azonban, hogy Bibó, akinek felfogása 1945 után a hetvenes-nyolcvanas évek nyugat-európai „eurokommunizmusával” mutat rokonságot, cáfolta az „úri középosztály” várakozását, vagyis hogy Rákosi Mátyást és zsidó származású vezetőkől álló garnitúráját a párt „nemzeti kommunista” szárnya rövidesen békésen eltávolíthatja.

A teoretikus alkatú Bibó nem látott, nem láthatott tisztán a zsidókérdésben 1944 után. Erről nemcsak saját politikai illúziói, és a holokauszt miatt támadt lelkiismeret-furdalása tehetett, de a korabeli sajtó is, mely eltitkolt, illetve átpolitizált és jelentéktelenként tálalt minden, a korabeli magyar zsidósággal kapcsolatos információt. Saját korának dilemmáit magán viselő, morális adósságot törlesztő tanulmányából nehéz részletet kiemelni. Mégis, e könyv befejezéséül találtam egyet. Ez, ha számadataiban nem is, mondanivalóját tekintve ma is aktuális:

„Erkölcsi okból pedig azért nem vallhatjuk mi a kivándorlást ’megoldásnak’ azok számára, kik ezzel a nemzettel meghasonlottak, mert rossz tréfa volna, ha mi, akiknek van okunk a magunkba szállásra félmillió zsidó borzalmas pusztulása felett, most a maradékra nézve kijelentenénk, hogy a bennük ennek folytán kialakult lelkiállapot következtében problémájuk egyetlen ’megoldása’ a kivándorlás. Nekünk a történelem azt a leckét adta fel, hogy háromnegyed millió zsidóval együtt rendezzünk be ebben az országban emberséges világot; miután ebben megbuktunk, most ne mondjuk azt, hogy a maradék kétszázezerrel sem tudjuk megcsinálni azt, amit a háromnegyed millióval is meg kellett és meg lehetett volna csinálni.”²⁴

JEGYZETEK

- 1 Márai Sándor *Napló (1943-1944)* Budapest, Révai 1945, 226. old.
- 2 Beke Albert: *Márai Sándor a magyarságról és a zsidóságról.* Szenci Molnár Társaság kiadása, Budapest, 2002, 71-72 old.
- 3 Márai *Napló (1943-1944)*, 1945 418-419 old.
- 4 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946.* Vörösváry kiadó, Toronto, 1992 690 old.
- 5 U. o. 166 old.
- 6 U. o. 297 old.
- 7 U. o. 320-321 old.
- 8 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt, Vörösváry, Toronto 1998, 35 old.*
- 9 Bibó István, *Válogatott tanulmányok. 1-3. kötet Magvető, Budapest, 1986., 2. kötet 1945-1948 683-684 old.*
- 10 Márai, *Ami a Naplóból kimaradt, 1992, 217 old*
- 11 U.o. 290-291 old.
- 12 Márai Sándor: *Palackposta Közzéteszi Szigeti Jenő, Miskolc, 2001 107 old.*
- 13 Márai Sándor: *Napló (1968–1975) 2001 Helikon 78 old.*
- 14 U. o. 125 old.
- 15 Erős Ferenc: *Kik hallják meg az antiszemitizmus üzenetét? – Adalékok az előítéletek szociálpszichológiájához Vigília, 1999/4., 259-260. old.*
- 16 Ungváry Krisztián: *Két röpirat – politikai hangulat Magyarországon 1945–1946-ban, 2000 folyóirat 2002 május*
- 17 Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt, (1945–1946) Vörösváry kiadó, 1992, 253-254 old.*
- 18 ÚMKL XXXII-7-a d
- 19 Idézi: *Standeisky Éva: Antiszemitizmusok, Argumentum kiadó, 2007, 133 old.*
- 20 *Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon Kalligram, 2012, II. kötet. 922 old.*
- 21 *Lásd: A vidék forradalma 1956, szerkesztette Szokolczai Attila, I-II. 1956-os Intézet – Budapest Főváros levéltára 2006 I. kötet 141-144 old.*
- 22 *A korabeli sajtó töredékesen és torzítva írt az 1946-os lincselésekről. A miskolci eseményekről csak 1986-tól kezdve jelentek meg feldolgozások. Az eseményekről készült dokumentumfilm címe: Kő a sírra, MTV produkció, 1997. Rendezte Vitézy László.*
- 23 *Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Összegyűjtött írásai. Kalligram, 2016, I. kötet 1066 old.*
- 24 *Bibó István: i.m. 1053 old.*

Nemes László: A szerelem átélése (2010)

(R É S Z L E T)

– Hagyd a vérbe, Simi, annyi értelme van az egésznek, mint törött bokára szemüveget felíratni – Bugeznyác arcán magabiztos, dörzsölt mosoly jelent meg, legyintett, a mozdulattól a mutató és középső ujjá között tartott arasznyi hosszú, vaskos szivar végéről függőlegesen felszálló kékes füstcsík kajlán kötött masnira emlékeztető alakzattá hajlott, aztán újra kiegyenesedett és belevegyült a feje fölött felhőként kavargó kifújtba, majd lassan gomolyogva terjedt szét a koradélutáni napsütésben fürdő, a parázsló fa illatára emlékeztető, nehéz szaggal megtelő helyiségben. – Az a helyzet, hogy akibe szorult egy kis gögyi, az nem a seggét verdesi a földhöz, hanem szétnéz a pályán és megkeresi a lóvét, amit lehet. Nekem elhiheted, apukám, végül csak az számít. Ha della van, minden van.

Egy minden erőfeszítésén kifogó Akai tévét hozott Váradi Simon Gazdagrétről, a Törökugrató utcából, egy tízemeletes panelház egyik harmadik emeleti, másfél szobás lakásából. Megígérte a tulajdonosának, egy vele nagyjából egykorú, szőke kopaszodó férfinak, akinek az öléből otléte alatt anyjuk többszöri korholó felszólítása ellenére a világ minden kincséért le nem szakadt volna két apró, óvodáskorú, lenhajjú, vizeskék szemű, madárcsontú, egymásra megszólalásig hasonlító leánykája, még este előtt visszatér egy működővel, amit használhat a cserekészülék megérkezéséig. Bugeznyácot a Teleki téri üzletben találta, s miután a javíthatatlannak bizonyult tévét bevitte a nádszövettel takart Salgó-polccal elválasztott, raktárként funkcionáló hátsó részbe és kihozott egyet az ilyen esetekre fenntartottak közül, leült szembe vele az asztalhoz megbeszélni, mikorra ígérje a kuncsaftnak az újat. Szó szót követett, Váradi egy idő után azon kapta magát, hogy a felmondása másnapján a Balbeknééknél tartott óta rendszeresen látogatott összejövetelekről, az azokon elhangzottakról beszél barátjának, meg a március 15-i tüntetésről, ahol ott volt ő is a Petőfi-szobortól induló, az Apáczai Csere János utcán át a Batthyány-örökmécses és Kossuth tér érintésével a Bem-szoborhoz vonuló, egyre növő, végül elképzelhetetlen nagyságúra duzzadó tömegben, lépkedett a fehér lepedőből készült „VALÓDI REFORMOKAT!!!” feliratú transzparens mögötti második sorban, Balbekné jobbján – balján a férje ment –, a találkozókra ismerős emberek között, büszkén, a belsejét feszítő, őt magát is meglepő lelkesedéssel. Úgy érezte, valami nagyon fontos dolognak a részese éppen. A hamuszínű ég, az enyészet koszolta-fakította házak sora, a lezárt utca kátyúk lyuggadta, repedések hálózta flasztere sem a múlhatatlan reménytelenséget árasztotta, mint máskor, hanem épp annak a helynek és állapotnak szolgáltak illusztrációjául, ami zártságával, beletörődő, fásult hanyatlásával megérett a változásra. A fel-feltámadó hűvös szél víz és a kiengedő, ázott föld szagát hozta, a közeledő tavasz érkezésének bizonyágát. Nézte a kinyíló ablakokban megjelenő embereket, a legtöbbjük arcáról szim-

pátiát olvasott le, olyan is akadt, aki integetett, és lassan elevenné vált benne a történelem, az iskolából tudott papírízű tényeken túl életében először át tudta érezni, mi munkálhatott a hajdan a Landerer nyomdába meg Táncsics kiszabadítására a várba vonulóknban, a Nemzeti Múzeum előtt zuhogó esőben összegyűlő és Petőfivel együtt esküdőkben. Magával ragadó, részegítő volt a szembefeszülés az egész álszent, puny nyadt hóbelevanccal, ha lehet, még inkább annak nyílt felvállalása, szabadjára engedte hát a hangját, teli torokból fújolt, amikor bemondták a hírt a korareggeli letartóztatásokról, eljenzett a beszédekben elhangzó követelések után, amelyek Kádár János távozásáról, szabad választásokról, többpártrendszerrel, új alkotmányról, március 15. és október 23. pirosbetűs ünneppé nyilvánításáról szóltak. Ott és akkor azt gondolta, ekkora erőnek már semmi sem képes gátat vetni, s ez a véleménye este otthon, elalvás előtt, visszaemlékezve a történetekre – feleségének nem beszélt róla, nem akarta feléleszteni a jelek szerint kihunyóban lévő tüzet –, felidézve a Kossuth téren szónokló szakállas filozófus szavait – „Egyenesítsétek ki a gerinceteket! Merjetek! Követeljétek!” – a meggyőződésévé vált.

– Tudod, mennyibe kerül ez a szar? – Bugeznyác az égő szivart tartó kezét felé nyújtva kérdezte, miután az arcán ottragadt fennsőbbesnek is mondható mosollyal, tekintetében a barátja szavait kísérő, ritkán tapasztalt emóció okozta némi csodálkozással hallgatta végig a felvetésére válaszoló Váradi újabb hosszú monológját.

Nem sokkal előbb, amikor Váradi leült az asztalhoz, Bugeznyác egy téglalap alakú, tüdőszínű dobozt vett elő a fiókból. Olyan volt, mintha a fát, amelyből készült, vörösbőrben vagy céklalében áztatták volna vagy bíbortetűvel színezték volna meg, ahogy a parizert. Közepét fekete vonalakkal rajzolt, ovális címer foglalta el, egyik sarkára, két oldalát haránt összekötő, aranyszélű vörös betűs feliratot tartalmazó, vele átellenben, a tetejét, az elejét és az alját is átfogó, papírpénzekre emlékeztető mintázatú halványzöld címkét ragasztottak. Ezt átvágta egy réz papírvágó késsel, majd egy mozdulattal felfeszítette két gombostűvel lezárt tetejét, azt mondta, kubai, felé fordítva megkínálta, de miután ő nemet intett a fejével és inkább a meggyűrtödött Symphoniás dobozt szedte elő a zsebéből, kivett egy szálat a piros-arany gallérú szivarok közül, leharapta a végét és meggyújtotta.

– Nem – mondta Váradi, aki nem értette, mit akar ezzel.

– Kétezerért szokta árulni dobozát egy lengyel főszer a rákospalotai piacon. Lealkudtam ezernyolcra. Tizenháromat kifizettem, egyet ajándékba tett rá. Egy szál nagyjából hetven ruppó, de az osztrákoknál megadnak száljáért nyolcvan-kilencven, ha szerencsénk van száz schillinget is. Ne kérdezd mi a pihéért, lövésem sincs. Kurva erős és kurva szar. Olyan az íze, mintha dohányba csavart nyárfalevelet szívnál, amibe még félmarék macskaszőrt is becsomagoltak volna. Állandóan csuklani kell tőle az embernek. Mindegy is, vannak, akik ezt szeretik, vagy nem szeretik, de kubai szivarral a kezükben akarnak hercigeskedni, egykutyá, a lényeg, hogy kiperkálják érte a zsozsót. Szóval kiviszem az Andreasnak, ő elpasszolja, riszteljük a hasznót, és hopp, kerestem negyven-ötven-hatvanezret tisztán. Érted?

– Érteni értem, Jancsi, de nem erről van szó – válaszolta Váradi, aki képes volt újra és újra rácsodálkozni, hogy emberek miféle dolgokkal képesek üzletelni, és számára elképzelhetetlen nagyságú összegeket keresni, most is miközben hallgatta Bugeznyácot, az járt fejében, akkor sem jutna ilyen az eszébe, ha újra megszületne.

– Hanem miről?

– Arról, hogy vége lesz ennek az egész tré világnak. Nem bírják már sokáig fenn tartani, hidd el nekem, más következik.

– Te tényleg azt hiszed, bazki, hogy jön majd egy olyan világ, ahol nem ez lesz a lényeg? Ne legyél már ekkora balfasz! Tök mindegy, miről szónokolnak a szakállas haverjaid, közben, aki teheti, kajakra lenyúlja, amit lehet, aztán mire felnézel majd, róluk is ki fog derülni, hogy nekik is egyedül csak ez számít.

Nyílt az ajtó, egy velük egykorú forma, jó vágású, napszemüveges férfi lépett be. Sötétkék-világoskék vastagszikkos vászonöltönyt viselt, hozzá illő, kigombolt nyakú, égszínkék-fehér hajszálcsíkos, tintaszín gallérú inget, elhegyesedő orrú, kitaposott, porlepte fekete lakkbőrcipőt. Oldalra fésült, dús, hullámos, sötétszöke haját mintha összezilálta volna a szél, néhány tincs esett magas homlokára, amelyet a nagy napszemüveg fölött mély ráncok árkoltak. Krumplira emlékeztető, tömzsi orra alatt vastag, cakkos felső ajka kissé előretüremlett, amitől az alsó szinte elveszett, egy vékony csíknak tűnt, alatta az álla laposnak és szögletesnek, s a nagypórusú bőrön látható himlőhelyekkel, két félborsónyi szemölcsrel úgy hatott, akárha éppcsak hántolt felszínű fából faragták volna. Ahogy egyik kezét zsebre dugva, kihúzva magát, felszegett fejével, hangosan kopogva megtette az ajtó és az asztal közötti távolságot, járásában a magabiztosság mellett jó adag színpadiasság is vegyült, mintha a természetesnél helyenként erőteljesebb mozdulatai hosszas gyakorlás eredményei lennének, hasonlóan az artistákhoz vagy a táncosokhoz, csak míg azoknak a produkciójukhoz, neki a megjelenéséhez tartoztak. Strici volt, lányokat futtatott a környéken, ismerték mindketten. Köszönt és kezét fogott velük.

– Tarzan, a Simi azt mondja, nemsokára bekreplál a kommunizmus – Bugeznyác beszéd közben Váradira kacintott. – Szerinted?

– Bugszikám, ismersz, tudod, hogy engem nem érdekel a politika, én csak a pínában hiszek – válaszolta, hangja mély volt és rekedtes.

– Jó válasz – nevette el magát Bugeznyác. – Rég láttalak.

– Bevartak hét hónapra. Három hete jöttem ki.

– Mi a helyzet?

Tarzan egy órát meg egy kisujjnyi vastag arany karlancot vett elő a zsebéből és letette az asztalra.

– Délelőtt újítottam a téren – mondta, közben cigarettát vett elő és rágyújtott. – A Párduc hozott egy citerahúr csávót, aki zsugázni akart. Csórikám seperc alatt elbukta az összes pénzt, utána persze vissza akarta nyerni, ezeket adta el.

Váradi figyelte a két férfit, a fesztelen szituáció alatt elkezdődő duellumot, ami szigorú koreográfia szerint zajlott, akár egy színházi előadás, minden szó, csöndben töltött másodperc, gesztus jelentőséggel bírt benne. Magában tisztelettel is adózott

nekik, azzal fajtával, amit azok iránt érez az ember, akik számára teljesen idegen dologban mozognak otthonosan.

– Mennyit kérsz értük? – Bugeznyác úgy kérdezett, hogy meg sem érintette az asztalon heverő tárgyakat.

– Hús lepedőt adtam a kettőért, együtt biztosan megérik a dupláját is. Az óra Omega.

Bugeznyác egy meglepődést mímelő grimasszal az arcán kihúzta az asztal fiókját, kivett belőle egy óras nagyítót, a szemére illesztette, felvette az asztról a karláncot, nyitott tenyerén a hüvelykujjával mozgatva egészen közelről vizsgálta, lassan, mintha minden szemére, minden négyzetmilliméterére kíváncsi lenne, utána az órát mustárta végig hasonló alapossággal, majd egy kicsi csavarhúzóval, amit az asztalon lévő, golyóstollakat és mindenféle egyéb apró tárgyat tartalmazó sárga műanyag tolltartóból kotozott ki, lepattintotta a hátlapját, és tüzetesen szemügyre vette.

– A lánc tizenégy karátos. Az óra rendben van, de ráfér egy alapos ganézás, lassan megáll a sok szutyoktól – elhallgatott, homlokán ráncokba gyűrődött a bőr, maga elé meredt, mintha erősen töprengene, hosszú másodpercek múlva emelte csak fel a tekintetét. – Huszonötöt adok a kettőért.

– Ne szórakozz velem, apukám! – Tarzan úgy csattant fel, mintha legalábbis valamelyik felmenőjét emlegették volna egyetlen szavakkal. – Ezt te se gondold komolyan. Ha kiviszem a Tangóra, baszod, tuti kapok darabjéért ennyit.

– Vidd ki! – mondta Bugeznyác határozottan, hangjában szikráját sem lehetett felfedezni semmiféle érzelmnek.

Tarzan felmarkolta az asztról a tárgyakat, zsebre vágta őket, és nagy rössel indult az ajtó felé. Kinyitotta, de mielőtt kilépett volna rajta, megállt és visszazétt.

– Adjál harmincötöt és itthagynom őket – mondta a kilincset fogva.

– Nem érnek annyit – Bugeznyác arcát az unalom ilyen alkalmakra rendszeresített maszkjába igazította, az látszott rajta, elege van az egészből; Váradin átsuhant, ha nem ismerné, talán el is hinné, ám így, látva a tekintetét, ami az összpontosító, feszülten várakozó ragadozó volt, tudta, nem több egy nagyon életszerű alakításnál. Magában meg is jegyezte, barátja simán beférne vele bármelyik színjászó csoportba. – Mind a kettőre költenem kell, bazki, ha el akarom adni. Ki a picca vesz meg tőlem egy láncot, amibe az van belevázolva, hogy Janika? Szerinted? – elhallgatott, majd két levegővételnél csend után szólalt meg újra. – Harminc. És ez a vége.

Tarzan egyik kezét zsebre dugva, másikkal a kilincsel állt a félig nyitott ajtóban, a cipőjét nézte. Időnként felemelte a tekintetét, megmozdult a feje, mint a fák levelei, ha a semmiből kelő majd el is ülő fuvallat fut végig a kerten. Úgy tűnt, őrlődik a megajánlott biztos és az utánajárással esetlegesen megszerezhető több pénz között. Bugeznyác közben felvette a hamutartóban égő szivart, beleszívott, vastag karikává formázva fújta ki a füstöt, amely lassan mozgott előre, aztán megállt, mint szélcsendben a léghajó, oszladozni kezdett, végül amorf felhővé változva indult el felfelé. Mintha gumiból lennének, megnyúltak pillanatok, a füstöt és a csendet egyként vágni

lehetett, aztán Tarzan feléjük lépett egyet, húzta magával az ajtót, Váradit hitte, kimegy rajta, ám a következő mozdulattal becsukta, és visszakopogott az asztalhoz.

– Rendben van, cseszd meg – morogta, majd a láncot meg az órát úgy dobta az asztalra, hogy landoláskor nagyot koppantak a kopott, itt-ott lakkjavesztett, különböző formájú és értelmű ábrák és feliratok véseteivel sebzett falapon; nem lehetett eldönteni, igazából dühös-e vagy pusztán a szerepét játssza az elvárhatónál kicsit nagyobb vehemenciával, mert Bugeznyác felhúzott szemöldökkel, kérdően ráemelt tekintetére válaszul kényszeredetten elnevette magát.

– Most mi van? – szabadkozás hallatszott a hangjában, a két kezét is felemelte megadólag.

Bugeznyác szó nélkül felállt, kétrét hajtott, vastag pénzköteget vett elő a zsebéből, bal keze mutató és középső ujjá közé fogta, megnyálazta a jobbon a hüvelyk- és mutatóujját, gyorsan pörgetve a zöld ezres bankjegyeket megszámolta, majd lehúzta a köteg tetejéről és átnyújtotta Tarzannak a pénzt, aztán kezét adott neki. Miután visszatette a zsebébe a megvékonyult köteget, leült, felnyitotta a szivaros dobozt, felé fordította, biccentett neki, hogy vegyen belőle. A férfi két ujjá közé fogott egy szálat, végighúzta az orra alatt, arcát a mennyezetre emelve nagy levegőt vett, mintha valamiféle szakértő lenne, aki pusztán szagból képes fontos és pontos információkat szerezni egy szivarról, utána a szájához vitte, kiegyenesedve, fejét felszegve és kissé oldalra fordítva, mellét kidüllesztve, hasát behúzva olyan testtartást vett fel, mintha egy késülő portréhoz állna modell.

– Köszö – mondta néhány pillanatnyi mozdulatlanság után újra megelevedve, az arcán maradt széles mosollyal. – Nagyon faintos. Ha meggyújtom a téren, olyan leszek, mint egy Rockefeller.

A zakója zsebébe tette, kezét fogott velük, és elment.

– Tudod, hogy az ipse egy országos kanyhaló – mondta Bugeznyác miután bezáródott mögötte az ajtó. – Adhattam volna neki többet, akkor is keresek rajta. A cuccot simán el lehet passzolni ötvenezerért. De tökmindegy, úgymint elkártázza az összeset.

Ment Váradit Simon elektroműszerész, a hajdani kamionszofőről lett műszaki-cikk-kereskedő osztrák Andreas Koch alkalmazottja az időközben beborult ég alatt a Rákóczi úton, komótos tempóban a homokszínű Dacia kombival, amelynek csomagtartójában ott volt a két pókkal lefogatott, Gazdagrétre szállítandó televízió, ment, s miközben sebességet váltott, gyorsított, lámpához közeledve a fékre lépett, üresbe kapcsolt, megállt, majd a zöld jelzés után elindult, és ismételte a motorikus mozdulatokat, a Bugeznyáccal folytatott félbemaradt beszélgetés járt a fejében. Noha nem lepte meg barátja reakciója, most mégis megbántottság bújkált benne a túlságosan földhözragadtnak ható mondatok miatt, azok úgy álltak szemben a benne feszülő, kavargó gondolatokkal és érzelmekkel, mint a tenger hullámaival a parti sziklák, amelyek megállítják és megfosztva a lendületüktől érdektelen vízzé törnek őket, miközben részeket szaggatnak ki belőlük és könnyű, fénytörő permitté változtatják, a hiábavalóság szemléltetőeszközeiként mutatják a világ rendjét, hogy abban

a hit, lelkesedés és szenvedély jelentősége nem több, minthogy szivárványos, tünékeny fátylat vonjanak a fakó valóság elé. Ahogy visszaidéződött benne a párbeszéd, tudta, Bugeznyác nevéteségesnek tarthatta, ami nem zavarta igazán, az sokkal inkább, hogy egyszerre kicsit ő is annak érezte magát, s nemcsak az elhangzottak, de minden velük összefüggő, barátja által nem tudott dolog, köztük a Balbeknéhez fűződő kapcsolata miatt is, hiszen ebben a megvilágításban súlyuk veszett, az értelmetlen és felesleges ügyek panoptikumába sorolódtak, ahol többnyire az önbecsapás, jobb esetben a navitás a kalauz. Igyekezett elhessegetni a balekség rátelepedni érzett árnyát, dühös volt, amiért a most már szájalmasnak látott hevülettől hajtva nem tudott csendben maradni, maga tárta sarkig az ajtót a nagyon is ismerős érzésnek, amiről pedig azt gondolta, már nem lepheti meg, és azért is, mert sikerült megmutatnia, nincs szükség senki tevékeny részvételére, ő maga is össze tudja zilálni azt a kiegyensúlyozott állapotot, amiben az utóbbi hetei teltek, akár egy izgága hülyegyerek, ha unalmában, társ híján egyedül szerencsétlenkedik a mérleghintán, fel-le járkálva a két vége között igyekszik egyensúlyba hozni, és ha sikerül, egy pillanat múlva újra elbillenti, mert képtelen nyugton maradni.

Mióta Mátraházáról hazaérkezve Váradi eldöntötte, elengedi a jelenséget, amely a bolondját járatta vele, nyugalmat és megelégedettséget hozó, inspiráló, már-már idillinek is mondható időszak köszöntött rá. Kialakult új munkájának ritmusa, átlátta és tervezni is tudta teendőit. Hetente kétszer-háromszor kellett vidékre utaznia, ahova az esetek többségében elkísérte Balbekné is. Ha az asszony ki tudott maradni otthonról éjszakára, kivettek egy szállodai szobát, felhívta a feleségét, az elhúzódó munkára meg a fáradságra hivatkozva közölte vele, ott alszik, csak másnap indul haza, és minden kötöttségtől eloldozódva lehettek együtt. Felszabadító alkalmak voltak, mint mikor az ember hosszas fák közötti bolyongás után eléri végre a csupasz hegytetőt. Szokásos találkáiknál nagyobb darabot szakítottak ki maguknak az időből, szigetet vagy valamiféle buborékot képezve benne, aminek a határán megtört az egymást váltó napok áramlása, felfüggesztődtek a szabályai, egyszerre zárt és tágas új univerzum keletkezett kettejükkel a középpontjában. S ami az időben megteremtődött, ahhoz hozzásimult a tér is, birtokba vették Szeged belvárosát meg Balatonfüredet, a parti sétányt, a mólót, kapcsolatuk mementói lettek, amelyek őrizték őket, őrizték ottlétüket, mint bakelitlemezzel barázdái a hangot. Ha valakinek lett volna alkalmas eszköze a szóra bírásukra, annak mesélhetek volna róluk a Tiszán átívelő híd lábának érdes mészkőtéglái, a Hősök Kapujának katonái, glóriás szentjei, kitért karú Krisztusa, emlékezhetek volna véget érni nem akaró csókokra, mohó kezekre, lihegésbe fulladó, akadozva elsuttogott vallomásokra, és a hideg tavaszi szél borzolta, a lenyugvó Nap vörösaranyával megfestett Balaton is elmondhatta volna, hogyan álltak a partján összelelkezve, hallgatták a partot kóstolató víz halk, izgága csacsogását, az ábrándozást sem nélkülözve arról beszélgettek, ha tehetnék, mindent odahagyva örökre ott maradnának. Este beültek vacsorázni valamelyik étterembe, utána felmentek a szállodai szobába, pezsgőt ittak, és övük volt az egész éjszaka. Amíg a jelenség megfejtését kergette, a szeretkezések alatt Váradiban mindig ott lapult a várakozás,

egyféle akarattal nem befolyásolható készenlét, ami meggátolta, hogy egészen elmerüljön bennük, lénye egy része mindig kívül maradt, várt és figyelt, amitől minden szenvedély, kívánás meg birtoklási vágy ellenére, ha gondolatnyi mértékben is, de esz-
közjellegük lett, és mindig hagytak benne valami hiányérzetet maguk után. Attól a pillanattól, hogy eldöntötte, befejezi a meddő hajkurászást, nem volt semmi, amihez kizárólag rajtuk keresztül juthatott el, beléjük feledkezhetett és beléjük is feledkezett. Akár a muzsikus egy szimfónia előadásába, amely egymásba fonódó lassú tételeken át vezet a létezés rabul ejtő mélyére, oda, ahol felszakadnak a határok, összeolvad a tér, nem létezik többé a kint és a bent, minden egyszerre, együtt van jelen, a hangok alkotóelemeikre bomlanak, hallható válik az idegek suttagása, a vér dobolása, a falánk sejtek sikolya. Vagy a sommelier egy ritka bor kóstolásába, amikor a szájában előmlő édes, olajos-selymes nedűben megérzi a földet, a réges rég kialudt vulkán tüzének tüfában itt maradt ízét meg az októberi aranyló napfényét. Lassúbb lett, figyelmesebb, mozdulataiban a célszerűség átadta helyét a megismerés igényének és alaposságának, s amit cserébe kapott, az olyan volt, mint mikor egy tiszta vizű tóban úszó a fodrozódó, apró hullámokat, köröket vető felszínről alábukik, feltárul előtte egy másik világ, amelynek felfedezéséhez a lehető legtovább benne kell maradnia, s a kényszerű kiemelkedés után újra és újra lemerülnie. A tapasztalat amellet, hogy meglepte Váradit, magabiztossággal és a hozzá társuló derüvel töltötte el, szorosabbra húzta a Balbeknéhez fűződő kötelékét, tompította az időnként rátörő kételkedést és a fel-felparázsló féltékenységet. Csak nagyritkán árnyékolta be futó pillanatokig bűntudat, amikor eszébe jutott a felesége. Vívódására mintegy válaszul felidéződött benne Balbekné arca, gyönyör formálta mimikája, mély, kiszakadó hangfoszlányokat magukkal hozó sóhajai, ahogyan a kielégülés pillanataiban egy gyertyahibás, fel-felhördülő motort idéző néhány csuklást követően zokogásba mentek át. Emlékezett tanácstalanságára az első alkalommal. Térdelt a fejét oldalra fordító, arcát a felhajtott párnaszélbe fúró asszony széttett lába között a meggyűrt lepedőn, tekintete elidőzött a testén, eszébe jutott, hirtelen olyan érzése támadt, némely részletét először látja, valahogyan mindaddig elsiklott fölöttük a figyelme, az apró, megcsavarodott falevél formájú anyajegyen jobboldalon a combahajlatában, alig ujjnyira a fanszörzet fénylő, fekete háromszögétől, a balon a vakbélműtét vékony, pergamenszínű, összehúzott, ritkás zippzárta hasonlító hegén, köldökének oldalról kissé lapított, ovális kráterén, mellette a lámpa fényében csillogó, félhold alakú, cakkos szélű verejtékfolton, homlokának ottmaradt nyomán. Nézte a bordák fel-lemozgó kosarát, két melle engedelmeskedve a gravitációnak úgy pihent rajta, mint a tengerparton a homokból emelt építmények, mikor a kicsapó majd visszahúzódó víz lekerekíti őket, és egyszer csak azt látta, hogy rázkódik a válla. Megfogta a kezét. Az asszony elengedte a párna sarkát és ránézett. Könnyes volt az arca.

– Mi a baj? – miközben ezek a szavak jöttek a ki a száján, Váradiban egy másik kérdés cikázott, azt kutatta az emlékezetében, vajon mit tett, hogy ezt a reakciót hívta elő Balbeknéből, s miután semmit sem talált, amivel maga szerint megbántotta volna, értetlenül meredt az asszonyra.

– Baj? – kérdezte, könnytől fénylő arcán előmlő mosollyal. – Az nincs. Nekem még soha nem volt ennyire jó.

Az Astoria után meglépett a forgalom, elhagyva a Semmelweis utca torkolatát percekig tartó várakozások közbeiktatásával, araszolva haladt. Valahol a Vár fölött kibújt az acélkék és tejeskávészínű fellegek közül az áprilisi Nap, a járdára meg az úttest egy részére fektette a Kossuth Lajos utca jobb oldalán álló házak éles szélű árnyékát, kivilágosította a bal oldaliak füst ülte homlokzatát, körberajzolta a fáradt, hámló vakolat faltjait, az elszürkült, koszfoltos gipszstukkókat és faldíszeket, megcsillogtatta az ablakok üvegét. Váradit a gyógyító emlékek kötötték le, az utca képei átfutottak rajta. Láta a Puskin mozi lengőajtóin be- és kilépőket, a kirakatok előtt meg-megállókat, az őket kerülgető sietőket, látta a magassarkú csizmában szaporán lépkedő, ringó csípejű, libbenő hajú szőke nőt, aki kissé alulöltözöttnek tűnt a szezályes tavaszi időjáráshoz, és azt, hogy az alakját kirajzoló mályvaszín miniszoknyában meg a derekáig érő, karcsúsított fekete bőrdzsekiben úgy vonzotta magára a tekinteteket, mint mágnes a vasszeget, látta a könyvesbolt előtt két meggörnyedt kőalak között ásító kapualjban a kezükben sörösüveget tartva beszélgető három munkásruhás férfit, látta a Városház utca sarkán a fénybe lépőket, a maga keltette, erősödő hangkupalából testet öltő, villogva-szirenázva, lobogó vörös zászlóval a tetején szembe elrobogó mentőautót, a Keravill bejárata mellett egy méretes kartondoboz felett heves gesztusokkal vélhetően vitakozó családot, a Petőfi Sándor utcában az aluljáróból előbukkanó autókat, látta a metróba vivő lejárati tömött sorokban fel- és leáramló tömege előtt a neki háttal álló, a felsőtestét ütemesen előre-hátra mozgó, kopott, barna prémgallérú kabátot és füles sapkát viselő, húsz év körüli fiút, a Jégbüfé előtt buszra várókat, a Kígyó utcában ógyelgőket, mindezeket látta, de éppen úgy nem ragadtak meg benne, mint az előtte vánszorgó tintakék Nysa kisbusz helyenként rozsdás hólyagosította hátulja, a kipufogójából vastagon felszálló, kékesfekete füst és a többnyire világító féklámpája, egy kényszerű díszlet jelentőséggel nem bíró részletei voltak. Túl a Váci utca kereszteződésén kiderült a torlódás oka, az egyetem épülete mellett bekapcsolt kék villogójú rendőrségi Zsiguli foglalta el keresztben a két szélső sávot, egy előtte-mellette álló rendőr integetve terelte a forgalmat a szabadon maradt belsőbe. Váradit követte az előtte haladókat, letolta az irányjelző kapcsolóját, és balra húzva a kormányt igyekezett beférkőzni a sorba. A rendőrautó mögött üvegtörmelék borította az úttestet, néhány méterrel odébb egy fehér kispolski és egy bordó Skoda 120-as vesztegelt, előbbi törött szélvédővel, felnyílt, összehajlott csomagtartóval, utóbbi behorpadt hátsóval, hiányzó baloldali lámpával és félig leszakadt lökhárítóval. Melléjük érve végre kettesbe kapcsolhatott és ráléphetett a gázpedálra. Ahogy felhajtott a hídra és elhagyta a Belvárosi Főplébánia templomot, kinyílt előtte a város és elétűnt a Nap; a Budavári Palota kupolája és a Mátyás templom vékony tornya között félúton ült az égen, jó arasznyival fölöttük, a gyürkölt dunnaként elterülő felhők általa aranyozott, fészlesnek indult széle alatt. Elkápráztatta az erős fény, le kellett hajtania a napellenzőt, hogy lásson. A fodrozódó vízű Duna úgy terült el a két rakpart között, mint egy koszos, felborzolt szőrű gyapjuszőnyeg, szemben a téli szunnyadás-

Horváth László

Gábel József

ból még fel nem ébredt, levéltelen fákkal borított Gellért-hegy alvó sültre emlékeztetett, amelynek tüskéin véletlenszerűen fennakadt ez-az, a Szabadság-szobor, néhány szikladarab meg a vértanú püspök emlékműve. A hídról ráfordult a Hegyalja útra. A Csap utcánál újra lassulni kezdett, az Avar utcánál aztán be is dugult a forgalom. Úgy döntött, nem kénkövön végig a BAH-csomópontot meg a Budaörsi utat, marad inkább a szélső sávban, és a Sas-hegyen átvágva megy Gazdagrétre. A kereszteződés után el-suhant mellette a Novotel szálloda fűző, formáját tekintve leginkább gigantikus legónak ható épülete, amelynek felé néző szárnya a szabályosan sorakozó, bezárt, fényes ablakaival és a pár nyitott, sötéttel egy lyukkártyára hasonlított, a még levél nélküli gesztenyefák között megbújó Budapest Kongresszusi Központ elnyúló fehér árkádjai az ívelt barna ablakok sorával. Tudott róla, hogy felépült, a tévében is mutatták, az utolsó, már ebben rendezett pártkongresszusról szóló tudósításokban, de eddig még nem látta a maga valóságában. Valamikor temető volt itt, kisgyerekkorában többször jártak benne az anyjával, hogy kinek a sírjánál, arra nem emlékezett, de belépillantak régi képek, a sűrűn álló, szürke, mohalepte sírkövek, a végelethetetlen kövesút, az ösvényeket benövő gaz, a fel nem száradt harmattól felfényesedő orrú, kopott barna cipője. Miközben a Dacia megmélyült hanggal, kettesben kapaszkodott felfelé a kanyargó úton és nézte a bal oldalon mellette elmozgó, az úttesttel egy szinten lévő garázskapukat, a helyenként a terméskőfalban sorjázó ablakokat, az egymást váltó, régről ittmaradt házakat és új panelépületeket, hajdani csavargások jutottak az eszébe, amikor úgy jártak be a várost keresztül-kasul, mintha az egész az övék lenne, olyan természetességgel, amivel a kabátjába bújik bele az ember, nem volt még sors kijelölte hely a hozzá tartozó szűkre szabott környékkel, kényszerek puha, rafináltan egyre szorosabbra húzódó hálójára, s az idő sem alagútra emlékeztetett, ahol az állandó, sivár díszletben követik egymást a monoton napok, és nem voltak mindezekből az emberben felépülő gátások. A Sas-hegyre kaptató Váradin átfutott, ha valaki akkor azt mondja, a létezésbe törve, félig öntudatlanul, valamiféle éber alváshoz hasonló sodródással telik majd el közel tíz év az életéből, biztosan kineveti, de azt is a hibbantaknak kijáró furcsálló-gyanakvó tekintettel méregeti, aki nyár végén, ősz elején a mostani helyzetét vázolja fel neki. Az elmúlt pár hónap történései most először álltak össze benne egy képpé, s miként az út jobb oldalán a házak sorában ablakot nyitó lejtős utcákon át a lent elterülő várost, úgy látta az életét, az abban végbement változást, és ez kiradírozta a Bugeznyáccal folytatott beszélgetés nyomán rátörő érzések maradékát is, helyreállította megbillent egyensúlyát, s ahogy sorba vette mindazt, amiről barátjának, mivel nem beszélt neki róla, fogalma sem lehetett, még egy árnyéknak ható mosoly is átsuhant az arcán. Miután felhagyott a jelenség folyton elillanó nyitjának megtalálását célzó kísérletezéssel, mintha a hirtelen tárgyát veszített keresés iránti készítése és fölössé váló energiája új területet talált volna, Várad elszántan vetette bele magát a rendszer ellenzékének világába. Igaz, ez összekapcsolódott Balbeknéval, nem lehetett kivonni belőle az asszonyhoz fűződő szenvedélyét, de mássá lett, mint ami kezdetben volt, amikor pusztán ürügyet vagy lehetőséget jelentett a vele való találkozásokra. Része lett egy hálózatnak, ami rányitotta a szemét

addig nem tudott, nem érzékelt vagy át nem gondolt eseményekre, jelenségekre és összefüggésekre, perspektívát adott neki, a változás izgalmát, lehetőséget az értelmeknek és fontosnak hitt cselekvésre, általa úgy érezhette, többé válhat annál, mint aki előtte volt. Elment minden összejövetelre, itta magába az elhangzókat, otthon pedig válogatás nélkül falta az ezeken kapott illegális kiadványokat, a külföldön megjelent, indexre tett szerzők könyveit, a szilenciumra ítélték írásait meg a stencilezett szamizdat lapokat. Sok emberrel ismerkedett meg, köztük a hosszú, hullámos, ősz hajú férfival, akiről már a legelső alkalommal, Balbeknééknél az volt az érzése, hogy nem először látja. Kiderült, igaza volt, nemcsak neki tűnt ismerősnek a férfi, hanem annak is ő. A Teleki téren lakott, egy második emeleti, három szobás lakásban. Gondos Bélának hívták. Hamar megtalálták a közös hangot. Megtudta, könyvtárusításból él, három standja van a városban, a két hatalmas, földet súroló, hátát meggörbesztő műanyagszatyorban, amelyek úgy tartoztak hozzá, mint vízvezeték-szerelőhöz a csőfogó vagy a menetmetsző, hurcolta közöttük a könyveket, közepes méretű, szürke, tömött hátizsákja rejtette azt a portékát, ami legálisan nem kerülhetett forgalomba. Gyakori vendég volt náluk. Sokszor indultak haza együtt a találkozóról, utána engedve az invitálásnak, felment hozzájuk, Béla felesége, Zsuzsa, a szőke, törekeny, mosolygós asszony aprósüteményeket meg sört tett az asztalra, és hajnalig beszélgettek mindenféléről. Nem volt gyerekük, egy Bolyki nevű, foltos német vizsla élt velük az ódon lakásban. Nyaranta egy-két hónapra elutaztak a világ távoli országaiba – erre spóroltak egész éven át –, aztán diavetítéssel színesített útibeszámolókat tartottak barátaiknak és ismerőseiknek Törökország, Marokkó, Egyiptom turisták által nemigen látogatott vidékeiről. Váradi, ha szükség volt rá és ideje engedte, beállt néha a Nyugatiban lévő stand mögé kisegíteni pár órára, emellett szamizdat-terjesztő lett, az autóban mindig lapult Bélától kapott friss Beszélő, Demokrata, különféle könyvek, s a háztartási berendezéseiket javíttató ügyfelei közül adott azoknak, akiket az ilyen alkalmak szűk keretek közé szorított beszélgetései alapján fogékonyak ítéltek. Felesége rá-rákérdezett, hogy mik azok, amikor ő otthon olvasta valamelyiket vagy meglátta őket az autóban. Nagy rutinnal terelte más irányba a szót, biztos volt benne, szívszélhűdést kapna, ha megtudná az igazat, de ha azt nem is, feltámadna egy újabb aggodalmat, értetlenséget, szemrehányásokat pörgető otthoni tornádó, és csak az Isten a tudója, mennyi idő kellene a lecsendesedéséhez. Jobb volt így mindkettejüknek, az asszonyt nemtudása megóvta a gyötrődéstől, őt pedig távol tartotta a felesleges magyarázkodás pókhálójától.

Alacsonyan járt a Nap, amikor leparkolt a Törökugrató utcában, sugarai beszöktek a tízemeletes panelházak közötti átjárókon és réseken, vöröses, áttetsző lazúrral vonták be a betonfalak útjukba kerülő részeit, Malevics-festményekre emlékeztető egyenes oldalú síkidomokat festve a szürke, érdes felületekre. Többen voltak az utcán, mint délelőtti ottjártakor; sokan vélhetően munkából jöttek a sarki buszmegálló felől, mások a munkát követő teendőik után siettek, látott nőket vacsoránakvalóval telt bevásárlószatyrokat cipelve, a házzal szemközti játszótér játékaik gyerekek mászkáltak, hintáztak, szüleik mellettük álltak vagy a kerítésnél lévő padokról figyelték

őket, az egyik betonpingpongasztal mellett kamaszok beszélgettek, hatan-nyolcan lehettek, két lány az asztalon ült, a többiek félkörben álltak előttük, nem messze tőle a parkolóban két férfi egy égszínkéék Trabant felhajtott tetejű motorházában hajolva matatott, az autó elé terített ponyván szerszámok meg különféle alkatrészek sorakoztak. Várad kivette cseretelevíziót a Daciából, letette a járda szélére, már zárta volna be a csomagtartó tetejét, mikor eszébe jutott, adhatna könyvet és folyóiratot ügyfelének, a vele egykorú férfinak, szimpatikus volt neki, a tévével való bibelődés alatti beszélgetésükben szóba került dolgok legtöbbszörrel kapcsolatban közel esett egymáshoz a véleményük, aztán rögtön utána az, amit éppen tőle hallott, hogy a lakótelep házainak egy része a Belügyminisztériumé, rendőrségi és minisztériumi dolgozóknak utalták ki az azokban lévő lakásokat. Hezitált néhány pillanatig, lehet, nem ártana óvatosnak lennie, előfordulhat, a férfi is közéjük tartozik. Rendszeresen beszéltek a találkozókon a rendőrségi vegzálásokról, voltak, akik észrevették, követik őket az utcán vagy megjelentek náluk hajnalban és házkutatást tartottak, másokat rendszeresen előállítottak, kihallgattak, majd órákig fogdában tartottak; tudták, besúgók járnak közéjük, egy középkorú, kövér, szakállas, lassú beszédű újságíróval kapcsolatban Balbekné figyelmeztette is, azt mondta, válogassa meg a szavait, ha vele beszél, mert ügynök, jelentéseket ír az összejöveletekről. Visszaidézve magában ügyfele arcát, a tekintetét, a délelőtti beszélgetésüket, nem tudta elképzelni, hogy ártani akarna neki. Hátnal a nadrágja korcába dugott egyet-egyet a legfrissebb Demokratából és Beszélőből azzal, majd eldönti fent, bezárta az autót, felvette a járdáról a tévét, és elindult a lépcsőház bejáratához. Felszólt a kaputelefonon, a férfi lejött elé a lifttel. A nyitott lakásajtóban a két lenhajú kislány várta őket, éljeneztek és ugráltak, amikor meglátták az apjukat és őt a televízióval. A konyhában a tűzhely előtt álló anyjuk lakásba parancsoló felszólítása vetett véget a lépcsőházat bezengő, csicssergő örömmünnepeknek.

– Alig bírták kivárni – mondta a férfi mosolyogva, miközben végigmentek az előszobán, és a nagyobbik szobában a meggypiros ülogarnitúra ággyá kihúzható kanapéjával szemközti fal mellett álló komódra tették a készüléket. – Negyedóránként megkérdezte valamelyik, hogy mikor jön már a bácsi a tévénkkel.

Várad bedugta a készülék csatlakozóját a konnektorba, az antennáét a készülékbe, bekapcsolta, állított kicsit a színeken és a kép kontrasztján, utána odaadta a távirányítót a közben a kanapéra leülő, a két lánykát a két térdére vevő férfinak. Mondta neki, körülbelül egy hét múlva érkezik meg Ausztriából az új, ha itt lesz, telefonál és hozza majd. A férfi a fotelre mutatva hellyel kínálta, megkérdezte, mennyivel tartozik. Hárító válasza után a lányákra nézett.

– Na, odaadjátok?

Leugrottak apjuk térdéről, kiszaladtak a szobából. Várad a férfi arcát kémlelte, eddigi benyomásainak ellentmondó jeleket keresett. Egy perc múlva egy rajzlappal a kezükben tértek vissza, megálltak előtte, és kissé megilletődötten nyújtották át neki. Szálasan színezett sárga nap volt a lap tetején, mellette három sötétkék felhő, lent zöld mező, rajta sárga közepű piros, lila és kék virágokkal, körben kockaházak álltak,

amelyek nagyjából a térdéig értek a kép közepét elfoglaló, fekete, göndör hajú, bajuszos, hóna alatt televíziót tartó pálcikaembernek.

– Ez én lennék? – kérdezte tőlük.

– Igen – válaszolták egymás szavába vágva, heves bólogatással.

– Szép, ügyesek vagytok. Köszönöm.

– Valamit ki kellett találni, hogy nyugton maradjanak, ez lefoglalta őket egy darabig – mondta a férfi mintegy magyarázatként, amire nem volt szükség, Váradit elágyította a közben a térdéhez visszahátráló két csivitelő gyerek gesztusa, akik talán a dicséret hatására, nem törődve apjukkal, egymással is vitatkozva épp azt sorolták, melyikük mit rajzolt a képen.

– Maradjatok kicsit csendben, hagyjátok beszélgetni apát a bácsival – megjelent az ajtóban a gyerekek anyja, a férfi felesége, az alacsony, csinos, szőke nő.

A szavai nyomán a lányok beszélgetésében beálló pillanatnyi csendben megkérdezte Váradit, mivel kínálhatja meg. Köszönettel háritotta el ezt is. Az asszony megjelenése alkalmat teremtett az elköszönésre. Megkérdezte a lányokat, magával viheti-e a rajzot. Tétován bólogattak, mintha adni és megtartani is szerették volna egyszerre. Volt a jelenetben valami eredendő báj, ami mosolyt csalt mindhármuk arcára. Megnyújtva a pillanatot néhány másodpercig tartotta még a kezében a lapot, mielőtt a táskájába tette volna. Utána felállt és elindult kifelé. A férfi elkísérte a liftig, mikor megérkezett kezet ráztak, Váradi a kabátja alól előhúzta a két folyóiratot, odaadta neki, aztán belépett a kabinba.

Vidáman hajtott át a városon, az sem szegte kedvét, hogy belekerült a délutáni dugó kellős közepébe, s majd' húsz percig tartott, mire átjutott az Erzsébet hídon. Öt óra után pár perccel parkolt le a házuk előtt a József utcában. Felesége az ágyon ült Expresszsel a kezében, a két fiú előtte a szőnyegen játszott, mint kiderült, nagy gonddal garázst építettek fakockákból a lendkerekes autóknak. Azt követően, hogy Bugeznyác Váradi második fizetését is meghozta pontosan a megbeszélrt időben, harmadikán, eloszlani látszottak a kétségei, ha egészen nem is, annyira biztosan, hogy mindennap megvette a hirdetési újságot, bújta a lakáshirdetéseket, s noha ő figyelmeztette, sok idő és spórolás áll még előttük, mire nagyobbba költözhetnek, ez láthatóan nem hatott rá.

– Keresett a Feri, azt mondta, sürgősen beszélgetek kell, meg anyádhoz is átmehetnél, tegnap panaszkodott, hogy hetek óta felé se nézel – mondta az asszony felémelve fejét az újságból, miközben a gyerekek után az ő homlokát is megcsókolta Váradi.

Weinberger Feri régi barátja volt, osztálytársa az általános iskolában, az Illés utca elején laktak, Alíz nevű nővére a környék messze legszebb lánya volt, senki sem értette, miért ment hozzá a link, nyúlárnyék Gruber Tónihoz, aztán alig két év veresekkel teli házasság után elvált tőle, Nyugat-Németországba disszidált. Együtt jártak a szakmunkásképzőbe is, lakatosnak tanult, egy maszek autószerelő műhelyében dolgozott a Gubacsi úton. A Víg utcában lakott, a Rákóczi téri csarnok mögött a máso-

dik feleségével, az első a munkahelyi főnökéért otthagya őt és az egyéves gyerekeit, akit együtt neveltek az új asszonytól utóbb született kettővel.

– Biztosan bekrepált valami, megyek, megnézem, utána beugrok anyámhoz – Váradi elővette a táskájából a két kislány rajzát, és odaadta a feleségének – Ezt kaptam ma, megörökítették.

– Aranyos – mondta molyogva az asszony. – Egyél, mielőtt elmész! Van krump-
listésza a tűzhelyen, még meleg.

– Nem vagyok éhes, mire meg az leszek, hazaérek.

Közeledett az alkony, feltámadt a szél, a ruhája alá férköző, borzongató hideg tudatosította a cigarettát szívva a József utcán a Víg utca sarka felé lépkedő Váradiban, az autó Nap átmelegítette kabinjában ülve ugyan hihetett mást, de április ez még, kecsgetető és szeszélyes, akár egy nő, s most éppen a hűvös arcát méltóztatik mutatni neki. Egybefüggő felhőtakaró borította az eget, sűrű bodraival olyan volt, mint amit műköből öntöttek, csak épp az elsimítás előtt megszilárdult volna.

Nem találta otthon Weinberger Ferit, a felesége nem tudta, miért kereste, annyira derült ki, semmilyük nem romlott el, aminek a megjavításához Váradi kellett. Elköszönt, és úgy döntött, elmegy a környékeliek által csak Sportnak nevezett pinceborozóba, hátha ott találja.

Hetek óta nem járt lent, a rekonstrukciós kísérlet befejezése levette róla a napi kalibrált alkoholmennyiség, a négy féldeci vodka és négy üveg sör megivásának kalóriáját, az autó és a munka is szűkítette a piálás lehetőségeit, ha megkívánta, az összejövetelek módját adtak néhány pohár ital elfogyasztására, szabadidejét pedig szívesebben töltötte új ismerősei társaságában, mint tétlenül, egyedül egy kocsmaszobában. Az ajtóban megcsapta a dohányfüstből, alkoholból, izzadságból, a műanyaglámpa fedte, öreg falak kipárolgásából, és a mindezek elnyomására kifújta olcsó léghűtőből kikeverődő ismerős szag. Lomhán mozgó felhőként lebegett a füst a boltozatos mennyezet alatt, halk mulató zene szólt, ami belevegült az asztaloknál beszélgetők szavaiból meg pohár- és üvegkoccanásokból összeolvadó duruzsolásba. A lépcsőn állva körbenézett a termen, Weinberger Ferit kereste, de nem látta sehhol. Átvillant rajta, sarkon fordul, és elindul az anyjához, aztán mégis úgy döntött, megiszik egy üveg sört előtte. Ahogy elment üresen álló szokott asztalához a sarokba, arcok fordultak felé, tekintetek követték lépteit. Innen-onnan köszönést hallott, volt, aki biccentett felé, és olyan is, aki bambult rá, mintha valami jelenést látna. Váradit nem nagyon foglalkoztatta mások, köztük a krimó törzsközönségének véleménye, de míg máskor anélkül voltak érdektelenek, hogy bármiféle érzelmű ébredt volna benne, most önmaga számára is meglepően sajnálatot érzett irántuk. Tudta, a legtöbben tisztában vannak a vele történetekkel, és tudta azt is, mi működik az alkoholtól súlyossá váló szempillák alatt tompán fénylő tekintetek mögött, ismerte a méltatlan helyzetben lévőket habarcsként összekötő tehetetlenséget és frusztrációt, a belőle ébredő és táplálkozó irigységet, megvetést és dacot, értette, hogy a közülük kiválni látszó jelenti számukra a létezéssel szembeni összes indulatuk levezetésére szolgáló villámhárítót. Kívülről nézték és ő kívülről érezte magát, mint a

messzi földre emigrált, ha hazalátogat. Alig ült le, megjelent az asztalánál Mari, a pincérlány. Tekintete a bánatos kutyáé, mosolya pajkos és sejtelmes, hangja lágy, szavai tele voltak elérhető utalásokkal. Viselkedését nehéz lett volna másként értelmezni, mint felhívást keringőre. „Úgy fest, annyi a horpadt mellű csávónak” – gondolta Váradi, közben az asztalra tett tálcát nézte, amelyen négy féldeci vodka és négy bontatlan sörösüveg sorakozott. Miközben az első üveget nyitotta, a lány kezére tette a kezét, és mondta neki, csak egy sört kér. Értetlenül nézett rá, de kérdés nélkül vitte vissza a többi. Néhány perc múlva visszatért az asztalához és leült mellé. Váradi örült neki, nem akarta megbántani. Amíg megitta a sört beszélt a munkájáról, meghallgatta a lány szakításának történetét, közben együttérzően, de taktikusan tért ki a diszkrét, ám egyértelmű invitálás elől.

Sötétedett már, amikor befordult a Szerdahelyi utca sarkán a Karácsony Sándor utcába. Még nem kapcsolták fel az utcai lámpákat. Talán öt méterre lehetett anyja házának kapujától, amikor egy testes, barna bőrkabátot és lefelé hajló, széles karimájú bőrkalapot viselő férfit jött ki rajta. Vonásait a mozgása, a kalap meg szürkület elrejtette előle, annyit látott belőle, hogy körszakállt viselt. A férfi ellenkező irányba indult, mint ahonnan ő érkezett, lépett néhányat, megállt, a zsebéből pipát vett elő, meggyújtotta és elindult a Kálvária tér felé. Váradinak határozottan olyan érzése volt, látta már valahol. Anyja az ablakhoz közelebbi fotelben ült, nézett kifelé. Köszönésére lassan felé fordította a fejét, szemén és arcán látszott, hogy sírt.

– Mi történt? – kérdezte Váradi.

Budabázi Tibor

Rajk László verse

A két háború közötti, majd emigráns irodalmunk jelesének, Kovách Aladárnak (1908–1979) írásos hagyatékában, a bécsi nemzeti könyvtárban* találtam évekkal ez előtt az alábbi verset, gépelve, A/4-es papíron. Kovách Aladár 1927-ben megnyerte az országos középiskolai irodalmi versenyt, leérettségizett s ugyanezen évben *Irodalmi arcképek* címen indított rovatot a *Nemzeti Élet* hetilapban. Majd – Rajk Lászlóhoz hasonlóan – magyar–francia szakos volt a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Bizonyosan ismerhették egymást, és Kováchnak fontos lehetett ez a vers, mert 1948-as emigrációja után vitte magával későbbi munka- és lakhelyeire is (München, Párizs, Bécs). Egyetemi éveikről Jankovich Ferenc jegyzett föl fontos adalékokat: „A Négyessy-féle egyetemi stílusgyakorlatokon szintén volt alkalmam megismerni néhány költő- és íróféle embert. /.../ Kovách Aladár is ott bukkant fel életemben, Rajk Lászlóval, Futó Andrással együtt. Mikor lesújtó véleményt nyilvánított a verseimről Négyessy tanár úr, aki harcban állt a *Nyugattal*, szemben Adyval, „Babits úrral és Horváth János úrral” is: ők felszólalásaikban megvédelmezték. Utána hozzám jöttek a folyosón, hogy megvigasztaljanak – amire ugyan nem volt szükség. Mutattam nekik az indexet: hogy Négyessy azért kénytelen volt elismerni a kollégiumot. Rajk is költőnek indult, egyszer felhívott a lakására, és titokban, szemérmesen megmutatta lila tintával írott szabad verseit, melyek Bartalis János – az akkori erdélyi ibolyaköltő – szabad versére emlékeztettek, s ezt meg is mondtam neki, sőt, a további kísérletezésről a leghatározottabban lebeszéltem. Kérése és kérdése úgyis csupán ennyi volt:

Érdemes-e folytatni?

Zörgő csontokkal, soványan nézett rám; nagy szegénységben élt az egyetemmel szemben levő egyik Múzeum körúti sarokház második emeletén, albérleti cselédszobában, míg özvegy anyja Erdélyben. Napi tápláléka egy kis üveg csarnoki tej és fél kiló kenyér volt. Barátaitól 50 filléres kölcsönöket vett fel, úgy tengődött. Ő is a magyar–francia szakot boldogította, de könyve sem volt: az én Cury-Burneremből készült, és vizsgázott le Váczai Gézánál (jól összefirkálta, -huzigálta, és végül alig tudtam tőle visszaszerezni, mert a vizsgára nekem is kellett) – és mikor Párizsban voltam, közvetett kérésére megküldtem neki és a kollégiumi „csoportnak” Marx *Le Capital* című könyvét (nem postán, hanem jól csomagolva, magával a követségi futárral, aki nem is tudta, hogy szívességből mit hoz)” (Jankovich Ferenc: *A magam emberségéből*. Önéletrajz. Bp., 1967. 209-210.).

Rajk László (1909–1949) magyar–francia szakos hallgatója volt 1929-től a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának, 1930-tól bekapcsolódott a kommunista mozgalomba. 1931-ben tagja lett a KMP-nek és a KIMSZ-nek, amelynek a főiskolás bizottságában a bölcsészhallgatók munkáját irányította. Többször bebörtönözték illegális tevékenysége miatt, és egyetemi tanulmányait 1933-tól már nem folytathatta.

* Österreichische Nationalbibliothek Handschriften-, Autographen-und Nachlassesammlung, Kovách Aladár Hagyaték, 197.

Barátaimhoz

Tudjátok, gyakran
Betértem hozzátok,
Hogy kacarászó
Vidám kedvetek közt
Gondtalan kicsinynek
Érezsem magam,
De egészséges lelketek
Boldog derűje
Mindannyiszor visszalökött
Magányos utamra,
Hova már nem követhet
Soha, senki más.
Hol vérrel s ideggel
Küzdöm fel magam
Száz és száz meredélyen,
Hogy egyszerre ismét
A mélybe rántson
Egy-egy felcsukló
Könnytelen zokogás.
Most már nem is akarok
Többé közétek menni.
Olykor, ha fáradok az
Egyedül futásban
És szemem sarkait
Száraz könny perzseli,
Szeretem szeretni
Olyannak magam
Mint elhagyott
Sötét gyermek szobát,
Melynek falai közt
Őstermésű mesék
Ajakai susognak
Várva mesehallgató
Új, nagy szemeket.

A vers keletkezése föltehetően Rajk mozgalmi föladatainak a megnövekedése utáni időre tehető. Arra a fölismerésére, hogy már nem tud, nincs lehetősége együtt lenni a barátaival, és talán már nem is akarta őket beavatni a személyes sors-alakulásába. Sajátos búcsú ez, a magány, az elkülönültség tudatos vállalása.

Közli: Sümegi György

KÁDÁR LAJOS

A doni halálbánya

(MUTATVÁNY AZ ÚJ KIADÁS ELÉ)

3. RÉSZ V. FEJEZET

Vörösök Odesszában. Autós kivégzés.

Megjelenik Kun Béla. Indulás hazafelé.

Odesszában nagy felfordulást találtunk, ugyanis akkorap vette át a várost a bolsevistáktól a Kerenszki pártja. Ez sem ment nagyon simán, pár ember áldozatul esett. Harmadnapra temették el az áldozatokat. Az újságok hetven halotról számoltak be, de az összes kórházak is megteltek sebesültekkel. Nem akartunk a foglyok közé keveredni, nem mintha különbeknek tartottuk volna magunkat, hanem hogy ne legyünk úgy szem előtt. Volt egy kis pénzcsekk, habár itt nagyon drága kezdett lenni minden és a régi cári pénz is eltűnőben volt, helyébe a Kerenszki-féle pénz jött dívatba.

Egy kis külvárosi szállodában béreltünk szobát, addig míg elindulhatunk hazafelé. De a pénzünk kezdett fogyni, tehát munka után kellett néznünk, mert pár nap múlva már csak két rubelünk volt és a szobánk csak egy napra volt kifizetve. Odessza nagyváros, még aznap kaptunk mind a ketten munkát. Faddi egy fa- és szénüzletbe ment kihordónak, én meg valami nagy csájaházba akartam bejutni evőeszköz-tisztítónak. A Pétervár-étterembe felfogadtak mosogatónak. A főpincér közbenjárására Faddi is oda járhatott aludni. Igaz ugyan, hogy ketten aludtunk egy ágyban, de legalább nem került pénzünkbe.

Így telt az idő vagy két hétig. Egyszer a főpincér azt mondta, hogy majd ő ad nekem ruhát és mától kezdve a polgári étteremben, mint pincér fogok dolgozni, mert az egyik pincér beteg lett. Nyolc-tíz nap múlva tisztába voltam az ételek neveivel, de a beteg pincér jobban lett és így énrám nem lett szükség. Vissza akartam adni a főpincérnek a ruhákat, de ő rögvest szól, hogy mától kezdve az első osztályú étteremben fogok dolgozni.

A vörösök elfoglalták Odesszát. Ehhez fogható felfordulást nem lehet elgondolni. A Kerenszki embereit mind elfogták, köztük nagyon sok csehet is. Éjjel-nappal lehetett látni, hogy ott is visznek öt embert, amott is két embert. Ez így tartott négy napig. Az ötödik napon találkoztam a bazárban az ottani Gorodeki Teáter egy magyar színészeivel, akivel az étteremben ismerkedtem meg. Azt újságolta nekem, hogy ma délután nagyon érdekes esetnek lehetek szemtanúja, ha vele megyek a tengerparton levő kereskedelmi gőzösök kikötőjébe. Ott olyat fogok látni, hogy míg élek, nem felejttem el.

Délután csakugyan kimentünk abba a bizonyos kikötőbe. Bizony ott egyelőre nem volt semmi különös látnivaló, de ő megnyugtató, hogy kicsit korán jöttünk.

Közben eszébe jutott, hogy itt lakik valami ismerőse valamelyik tengerparti házban. Ide felmegyünk, legalább onnan jobban fogjuk látni. Amint indultunk, vöröskatonák jöttek szembe velünk, de valami parancsnokfélék lehettek a megjelenésükről ítélve. Amint közelünkbe értek, azt mondta az egyik, persze magyarul:

Na, fiúk, ma nagyon boldognak érzem magam.

Egy másik erre azt válaszolta, hogy ő még nem, ellenben félóra múlva már ő is. Persze a magyar szóra gyökeret vert a lábunk. Szépen megfordultunk és utánuk oson-tunk. Lementek egészen a tengerpartra és itt megálltak, de mi nem mertünk egészen a közelükbe menni, nehogy észrevegyék, hogy ki akarjuk őket hallgatni.

Nemsokára nagy autódübörgést hallottunk az egyik uccából. Sok teherautó ha-ladt felénk egyenesen a tengerpart felé tartva. Egy teherautón legalább negyven vöröskatona volt, ezek leugráltak, odajöttek hozzánk és felszólítottak, hogy hagyjuk el a partot. Visszafelé indultunk, akkor láttuk csak, hogy legalább huszonnégy autó áll ott és valamennyin negyven-negyven ember van. De ezek nem kommunisták voltak, hanem más valami bűnös, de nagyon nagybűnű emberek. Most eszébe jutott a szí-nésznak, hogy menjünk fel ahhoz az ismerőséhez, ahová az elébb akartunk, legalább a lakásának az ablakából jól oda fogunk látni.

Éppen jókor értünk oda. Ugyanis azt láttuk, amint a part széléről körülbelül két-száz lépésre álló autók elsője elindult egyenest a tengernek. A sofőr leugrott, az autó nyílegyenesen a tengerbe szaladt. A part itt nem volt kiépítve, hanem srégen állt a talaj. Ugyanis ez itt kocsi-lejáró volt. A kocsi-ból senki se menekült meg, mert mind-egyik embernek a nyakára hurok volt vetve és mind a negyven ember nyaka össze volt kötözve egyik a másikához, úgyhogy a kötelek végei az autó oldalához voltak erősítve. Egymásután az összes autókat a tengerbe eresztgették.

A hír gyorsan elterjedt a városban. Azt beszélték, hogy valami ellenforradalmi összeesküvők voltak, de még aznap megtudtam, hogy nem éppen így volt. Egytől-egyig csehek voltak. Ez volt a mi magyarjainknak az első számottevő kölcsönkenyér visszaadása. Mikor ezt megtudtam, ha el is ítélnék érte, de olyan jó érzés volt, hogy életemben ennél jobb érzést nem éreztem. Tudom, hogy a mai világban az ilyesmit nagyon elítélik, de akik tudják, hogy a csehek mit műveltek ott velünk, nem csodál-koznak rajta. Aljas eljárásukat én nem tudtam úgy leírni, mint amilyen bosszút még ma is érzek irántuk. De nemcsak én érzem ezt így, hanem mindenki, aki orosz fog-ságban volt.

Odesszának az északkeleti oldalán voltak a nagy katonai hadi- és élelmezési rak-tárak. A háború alatt innen élelmezték az egész délkeleti frontjukat, sőt még a löszert is innen szállították. Most a bolsevikok kiürítették egy részét és a városban ódölgő hadifoglyokat ide helyezték el. Ide kerültem én is, mert az éttermet, ahol dolgoztam, a bolsevikok még bejövetelükkor elfoglalták és a saját személyzetükkel főzettek és szolgáltatták ki magukat. Itt, ahol elhelyeztek bennünket, elég jó kosztot adtak. Őrség nem volt, úgyhogy szabadon járhattunk-kelhattunk.

Minden délután bolsevista szónokok lepték el a barakkokat. Párosával jöttek és ha az egyik elakadt, a másik kisegítette. Így ment ez vagy tíz napig. Egyszer vöröska-

tonák jöttek be minden barakkba és mindenkit az egyes barakkba rendelték, mert az volt a legnagyobb. Azt is hozzátették, hogy a hazajövésünkről lesz szó. Persze valamennyien odamentünk. Mikor már annyian voltunk bent, hogy még egy gombostűt sem lehetett volna ledobni, bejött öt katona és két civil. Az egyik civil Kun Béla volt. Kun Béla felmászott az emeletes priccstre, lábát lelógatva beszédet intézett hozzánk.

Ilyenformán kezdette:

Kedves magyar testvérek, eljöttem ide közibétek, hogy felébbresszelek benneteket. Tudjátok, kik a háború okozói?

Itt egyik-másik felkiáltott közülünk, hogyne tudnánk, hát a szerbek.

Dehogys a szerbek, a nagytóke, azután a királyok, de az oroszok cárja már megkapta méltó büntetését.

Azután felsorolta, hogy csak a szegény embereket vitték ki a frontra, hogy hadd pusztuljanak, a gazdagok meg addig összeharásolják a sok pénzt. Még vagy két óra hosszáig beszélt, de olyan ügyesen, hogy nagyon megéjleneztek. Azt még külön kiemelte, hogy ő nem a kisföldű embereket érti bűnösöknek, mert azok szintén dolgos emberek, hanem a gyárosokat és a földbirtokosokat. Azután a kezében levő újságot széjjel hajtotta a térdén és a címlapjával kifelé fordította, úgy tartotta, hogy mindenki láthatta. A Pesti Hírlapnak egy példánya volt ez, nagyon örültünk, hogy most legalább hiteles híreket fogunk hallani Magyarországról.

Mingyárt hozzá is fogott a felolvasáshoz, de olyan rossz állapotokat tárt elénk, hogy majdnem valamennyien sírtunk. Megjegyzem, ez a Pesti Hírlap hamis volt, ők nyomtatták ki a magyar fiúk félrevezetésére. Azután ledobta közénk, hogy ez mindnyájunké. Volt abban mindenféle, ami csak rossz lehet. Például volt benne egy miniszteri rendelet, amely ilyenformán hangzott: Az Oroszországból hazatért foglyoknak 8 napi szabadság jár. Katonai zendülésekről is írt az újság, meg arról, hogy az olaszok nagyon sok foglyot ejtettek. Csupa olyan dolgokkal volt tele, ami elkeserített minket, sőt a vezércikk arról számolt be, hogy az orosz fogságból hazatért katonák nem megbízhatók és követeli a lap, hogy a hadvezetőség nagyobb eréllyel kezelje a hazatért foglyokat. Ezek után nem csoda, ha nagyon sok embert beugrasztottak. Majdnem naponta magyar vöröskatonák jártak be hozzánk, eldicsekedtek, hogy milyen jó dolguk van és milyen sok zsoldot kapnak.

Kun Béla azzal fejezte be, hogy ne gondolkozzunk, hanem álljunk be a vörös hadseregbe, akkor majd fegyveresen megyünk el Magyarországra és felelősségre vonjuk azokat, akik végett nekünk a háborúba kellett menni. Nagy láрма lett, mert majdnem mindannyian tiltakoztunk az ellen, hogy a saját országunk, testvéreink és apáink ellen menjünk. Olyan zúgás lett, hogy eltartott vagy 10 percig, közben valaki lelőtte a villanylámpát, amitől olyan kavarodás lett, hogy vagy negyven embert bevittek a kórházba, mert a sötétben az a sok ember nem tudta, mi történt és fél és egész komiszkenyereket dobáltak Kun Béla felé.

A sötétben mindenki a kijárat felé tódult, némelyeket legázoltak és így történt meg a nagy szerencsétlenség. Azt nem tudom, hogy Kun Béla hogyan jutott ki onnan,

viszont azt megtudtam, hogy a lövést egy marosvásárhelyi néptanító adta le. A nevét is feljegyeztem: Nuricsán Imre, de Kun Bélának nem tudták meg, pedig másnap nagyon keresték a tettest.

Mindenki csak arról beszélt, hogy a magyar népbiztosok ellopták az egész hadsereg kasszáját. Nagyon titkolták, de egész Odessza tudta. Valahogy úgy volt, hogy az egyik városrészből át akarták szállítani a pénzt, de közben megszöktek autóstul együtt. A sofőrt másnap holtan találták meg Odessza mellett az országúton.

Nekünk ugyan ígérhettek akármit, az volt a fő, hogy nem kényszerítettek, hogy álljunk be vöröskatonának. Én, Faddi István és még egy Fekete István nevű kőbányai fiú kimondták, hogy indulunk, mert itt annál rosszabb lesz a helyzet, minél tovább maradunk. Elindultunk a város szélire megvizsgálni az utakat, hogy merre juthatunk ki a városból, de a vámnál mindenütt vörösök álltak, és igazolvány nélkül nem engedtek ki senkit, csak akkor, ha magyar megfizette őket az ember.

Sajnos nekünk még dohányra valónk sem volt, így aztán más eszközhöz kellett folyamodni. Ugyanis megismerkedtünk az őrség magyar tagjaival. A megismerkedés könnyen ment, mert csak úgy odaállítottunk a vámháznál levő őrséghez és azt mondtuk, hogy egy magyar földinket keressük. Két magyar fiú lépett elénk, de nem ők voltak a keresettek, azazhogy nem is lehettek, mert ezt csak mi találtuk így el, hogy az őrségen levő magyarokkal megismerkedjünk.

Ezek a fiúk szívesen beszéltek velünk. De minden teketória nélkül megmondtuk nekik, hogy miben sántikálunk. Meg is beszéltük, hogy még akkor éjjel 12 és 2 óra között ők fognak állni mind a két helyen, mert két őrszem állt a vámháznál. Vissza mentünk a katonai raktárunkhoz és egész délután fejünket összedugva tárgyaltuk a szökés lehetőségeit. De nagy baj volt, ugyanis este csak tizenegy óráig volt szabad az uccán járkálni. Erről eddig egészen megfeledkeztünk.

Nem volt más hátra, minthogy tizenegy óra előtt kiosontunk a város szélére, be mentünk egy mellékutcára és beleültünk a nyitott kanálisba. A nadrágjaink átáztak rajtunk, mert a talaj nagyon nedves volt. Körülbelül 1918. január 10-én történt meg hazafelé indulásunk, de nem állítom pontosan, mert a dátumot sohasem tudtam rendesen. Lehetett negyedegy, mikor kiosontunk a vámhoz, szerencsésen átjutottunk az odesszai vámon, no de most azt se tudtuk, hogy jó irányban haladunk-e. Elhatároztuk, hogy botokat szerzünk, hogyha kell, hát egy-két ember ne bírjon bennünket elfogni. Találtunk is botoknak való eperfa-csemetéket, úgy kapanyél vastagságúak voltak. Feketének volt jó erős vashcsikája, nagy nehezen kivágtunk három darabot, de így is eltelt vele másfél óra. A koronájukat már menetközben daraboltuk le. Hát bíz azokból takaros füttykösök lettek, mert akivel találkoztunk, senki se állta ki szó nélkül.

Író az áttörhetetlen közegből.

KÁDÁR LAJOS SORSA ÉS „A DONI HALÁLBÁNYA”

Az országcsonkító trianoni békediktátummal porig alázott, javaiból kiforgatott ezeréves életterétől megfosztott népünk életakarásának ékes bizonyítéka, hogy minden korábbinál nagyobb mértékben, magasabb számban küldte el fiait a magyar irodalomba. A népből jött írókra, a népi mozgalomra gondolok. Az utat három nagyformátumú alkotó, három robusztus tehetség törte előttük: Szabó Dezső, Móricz Zsigmond és Ady Endre. A mozgalom előfutára és első kiemelkedően nagy költője Erdélyi József.

A népiek zászlóbontása, első és második seregszemléje két jelentős rendezvényhez köthető. 1929. február 27-én Fábíán Dániel a Kárpát-medence fővárosában, Budapesten, a Vigadóban rendezi meg a Bartha Miklós Társaság Magyar Föld estjét, ahol együtt szerepelt Erdélyi József, Feja Géza, Illyés Gyula, József Attila, Kodolányi János, Németh László és Szabó Lőrinc. Az estet Németh László nyitotta meg *Nép és író* című tanulmányának felolvasásával.

A debreceni Ady Társaság hasonló jellegű, „narodnyik szemléletű” irodalmi seregszemléjére 1931. november 29-én került sor Gulyás Pál és Juhász Géza szervezésében, Erdélyi József, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László és Szabó Lőrinc fellépésével. A szervezett formában történő csoportos indulásnál mindkét demonstratív nagyrendezvényen az akkor induló népi írói mozgalom művelt, felső iskolát végzett intellektuális szárnya képviseltette magát.

Nem sokkal később a társadalom mélyéről, a szegényparasztságból és pásztortársadalomból újabb alkotók érkeztek. Egyenest a népből, iskolázatlanul, alig néhány elemi végezve. Ezek az irodalmi szegénylegények elsősorban saját magukat tekintették népi íróknak, nem pedig Londont, Párizst megjárt, egyetemest végzett, európai műveltségű író társaikat, a „népieseket”.

A társadalom poklait megjárt feltörekvő szegényparaszti tehetség, ha tetszik ös-tehetség volt a biharugrai Szabó Pál, a Nagyszalontáról elszármazott, Vésztőn élő Sinka István, a bissei Sértő Kálmán, a balmazújvárosi Veres Péter, a tiszalparti Kádár Lajos és a Sárretudvariban nyomorgó Nagy Imre. Az elszakított területekről csak a legkiválóbbakat említem, a kolozsvári Asztalos Istvánt és a magyarózdi Horváth Istvánt.

A népi irodalom fent említett mindkét ága több fényt, nagyobb megbecsülést és értő figyelmet érdemelne. Még inkább az olyan író, aki okkal, ok nélkül ma is elfelejtett, ma is eltagadott, sőt megkockáztatom: kiátkozott. A becsületes neve: Kádár Lajos.

A millennium évében, sőt azon túl is, már az elemiben tanították, hogy a hon-szerző Árpád Alpar határában győzte le a bolgárok fejedelmét, Zalánt. Kádár Lajos

1896. május 18-án, pünkösdkor, Alpáron látta meg a napvilágot. Másnap, május 19-én, szülőhelye plébániáján, római katolikus szertartás szerint megkeresztelték. 1982. február 14-én, Budapesten vett búcsút a földi létől. Édesanyja, Kiss Franciska tiszai halászcsaládból származott, édesapja számadó juhász volt Tiszaújfaluban. Az író szülőháza Alpáron ma is áll. Az osztatlan elemi négy osztályát Tiszaújfaluban végezte. Az elemi elvégzése után számadó juhász édesapja mellett Bugacon juhászbojtár. Nemcsak a kiskunsági pásztoréletet ismerte meg alaposan gyermekeiben és kora ifjúságában, hanem a tiszai halászatot és a paraszti munkát is. Alpár, Bokros, Tiszaújfalu, Kiskunfélegyháza, Bugac, Csongrád és Szentés voltak munkás hétköznapijainak és táguló érdeklődésének terei.

Sokáig úgy tudta, hogy amíg csak a családi emlékezet visszatekinthet, apai ágon kivétel nélkül juhászok voltak ősei. A negyvenes évek első felében, amikor kötelező volt a felmenők kilétének kutatása, akkor csodálkozott rá, hogy apai nagyapja latinus műveltségű nemesember volt, akit nemzethűsége miatt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc külső erőkkkel való letiprása után bebörtönöztek, így 1852-ben kufsteini rabként, börtönben fejezte be életét. Anyai nagyapjának két öccse, a 15 éves Kiss Balázs és a 17 éves Kiss Zakariás is fegyvert fogott a hazáért. A szolnoki csatában tűntek el mindörökre. Sírjuk nincs, ahova a hálás utókor virágot vihetne.

Kádár Lajos bojtárkodása 1912-ben, édesapja halálát követően véget ért. 16 évesen – édesanyja óhájának megfelelően – 1912. augusztus 20-án a székes fővárosba költözött. Kisegítő munkás, majd kocsitologató lett a gázműveknél. Volt borbélyinas, szabóinas, kifutófiú, kerékpáros küldönc, liftesfiú és villamoskalauz, pénzintézeti alkalmazott. A Vadászkiút szállodában pincértanoncként, majd vizsgáit letéve szobapincéerként dolgozott. Németül elég jól tudott, a francia konyhanyelvet is elsajátította.

Budapesten értesült a véres szarajevói pánszláv merényletről, Ferenc Ferdinánd trónörökös és hitvese meggyilkolásáról. A sorozóbizottság első alkalommal Kádár Lajost gyenge fizikumúnak, katonai szolgálatra alkalmatlannak találta. Másodjára már eredményes volt a sorozás. 1915. április 15-én vonult be katonának, a budapesti 1. számú honvéd laktanyába, a Népligetbe. Öt hónapi békés és viszonylag kényelmes katonai szolgálat után 1915. szeptember 19-én, Kelenföldről indult Kádár Lajos honvéddel a katonavonat Olaszországba, hogy bajtársaival a doberdói fennsíkon csatázhasson a taljánokkal. Nem a Habsburgokért, hanem Magyarország, az ezer éves Magyar Királyság megmaradásáért. Katonatársaival akár életveszélyben is együtt énekelte:

Kimegyek a doberdói harctérre,
Feltekintek a csillagos nagy égre,
Csillagos ég, merre van a magyar hazám
Merre sirat engem az édesanyám.

Hét hónapi doberdói fegyveres szolgálat után vezényelték 1916-ban a keleti frontra, Oroszországba. Alakulata sorsát osztva Kádár Lajos 1916 nyarán hadifogságba esett. A túlélés volt a véres háborúban és a fogságban a céljuk. A forradalomnak álcázott puccs után, majd a polgárháború idején nem kívánták feláldozni véres életüket sem

a fehérekért sem a vörösökért. Ha csak teheték, megszöktek, majd újra és újra megszöktek, hogy mielőbb hazaérhessenek édes hazájukba, Magyarországra. Kádár Lajos 1917-ben, a vörösök békésnek nem mondható megérkezéséig Ogyesszában pincér volt. A városban, a tengerparton látott szörnyűségekről később szólok. Ogyesszából emlékezete szerint 1918. január 10-én többedmagával, úttalan utakon indult haza szeretett hazájába, a történelmi országba. Bukovinában hat hétig tartották karanténban Kádár Lajost és bajtársait. 1918 áprilisában érkezett Budapestre, ahol hosszabb szabadságot kapott (előbb egy hónap, majd még egy). Másnap Tiszaújfaluban nagy szeretettel fogadta édesanyja, rokonsága és a falu népe.

Megint katonai szolgálát, fehérek, vörösök. 1919-ben Stromfeld Aurél vezetésével Bártfáig kergették a betolakodó cseheket. Hiába szerezték vissza a Felvidék jelentős részét, Kun Béla, akinek nem sokat számított a magyar véráldozat, visszaparancsolta őket.

Az 1920-as trianoni békediktátum hatalmas csapás volt nem csak a harctérről hazatért katonák, de minden hazáját szerető magyar számára. Kádár Lajost is letaglóztá ez a szörnyű fordulat, a nemzeti tragédia, ez az új Mohács.

Szentendrén főpincér, majd 1924-től ismét Budapesten szobapincér, a Vadászkürt szállodában. A német mellett most már szláv nyelve(ke)n is megértette magát. Később a Gellért szállóba, majd a Márvány Menyasszonyba került pincérnek. Az ízletes magyar ételek mellett megtanulta becsülni a francia gasztronómiát.

A Márvány Menyasszonyban pincérkedett, amikor megírta első könyvét, *A doni halálbányát*. Ez 1934-ben vagy még előbb történt és először 1936-ban jelent meg. Kádár Lajos „juhászbojtár” azon ritka könyvei közé tartozik, amelyeknek igen jó volt a visszhangja, kizárólag elismerő kritikák, könyvismertetések jelentek meg róla, ide számítva Móricz Zsigmond 1934-es „felfedező cikkét”, Zilahy Lajos előszavát, Móricz Zsigmond újabb könyvismertetését, Móricz, Illés és Tatai Sándor lelkes recenzióit.

A kézirat legelőször Zilahy Lajoshoz jutott el a szerző jóvoltából, elegáns, jóminőségű ügyvédi börtáskában, amit nem lehet csak úgy félrerúgni, kidobni. Zilahy félt az ismeretlen szerzők regénykézirataitól, újságírói, szerkesztői munkájából hazatérve fanyalogva látott hozzá a kézirat olvasásához, gondolta jó lesz altatónak. Letenni mégsem tudta, reggelre az utolsó betűig elolvasta a szerző által tévesen regénynek minősített harctéri naplót. Nemcsak végigolvasta, de minden jel szerint kiadásra is alkalmasnak találta, Kádár Lajos azonban előbb javítani és bővíteni kívánta első jelentős művét.

Idős korában a szerző így emlékezett írói indulására: „Első munkám kézirata évekig hevert kiadatlanul, s végül is átadtam bírálatra Zilahy Lajosnak. Egyévi türelmes várás után pedig visszakaptam tőle. – Most már Móricz Zsigmond lakásán kopogtattam a sokat megélt kézírral; Simonyi Mária színésznő, Zsiga bácsi második felesége nyitott ajtót, átvette az irományt, s mondta, hogy három-négy hónap múlva kérdezősködjem, mert férje nagyon elfoglalt ember. – Harmadnap aztán nyílt lapon értesített Móricz Zsigmond, hogy elolvasta és továbbította az Athenaeumhoz. Mint

megtudtam, szerződése felbontásával fenyegette őket, ha nemet mondanak írásonra...” (Érdekes, 1971. május, X. évf. 17. szám).

Móricz Zsigmond 1934. december 30-án írt a *Magyarországba* a népi tehetségek felemelkedését gátló, visszahúzó társadalmi körülményekről, az áttörhetetlen közegről: „Honnan tudjuk mi azt, micsoda Közegben kell a tehetség fényét elveszteni annak, akit sorsa ebben a mindennél sötétebb és mélyebb tanyai világba vetett.” Cikkeből kiolvasható, hogy többek között Darvas Józsefre, Sinka Istvánra, Sértő Kálmánra és Kádár Lajosra utalt. Darvas Józsefet meg is nevezte *Vízkeresztől szilveszterig* című regénye akkori megjelenése okán.

Az írófejedelem mint olvastuk, mégis lát reményre okot adó jó példákat, köztük az egyik éppen Kádár Lajos: „... az utóbbi években megjelent egy csomó ember, akik mégis kitörtek ebből a pokolból. Jött író, aki a katonaságnál tanult meg másodszor olvasni, mert az első tanulását már egészen elfeledte s csak silabizálva bírta az újságot kibetűzni. S ez az író első könyvében oly csodálatos képeket hozott, amelyek méltóak volnának Arany Jánoshoz és oly apró cserepeket, írói oldalakat, melyek Jókainak becsületére válnának. [...] Engem ámulás fogott el s az az öröm és érzés, hogy: hát van szabadulás?”

Ilyen előzmények után két évvel, 1936-ban jelent meg az Athenaeumnál *A dóni halálbánya*, Kádár Lajos juhászbojtár naplója, Zilahy Lajos előszavával.

Zilahy Lajos illetékessége megkérdőjelezhetetlen. A fronton vagy hadifogságban ugyan nem sok időt töltött, de maga is írt háborús regényeket. Ezek közül a *Két fogoly* a legismertebb, legolvasottabb. Többedmagával részt vett a *Hadifogoly magyarok története* (Athenaeum 1930) című, összefoglaló jellegű, fényképekkel gazdagon díszített, testes, kétkötetes mű anyaggyűjtésében és szerkesztésében. A harctéri naplóhoz írt előszobában Zilahy a leglényegesebbet emelte ki, visszautalva a témába illő, korábbi munkájára: „Lehetőleg minden adatot, naplót felkutattunk, ezeket a naplókat azonban tiszták, önkéntesek vagy szellemi foglalkozású közlegények írták. Hiányzott a magyar paraszt naplója. Hiányzott az orosz hadifogságba került nyolcszáz ezer magyar paraszt írott, epikus emlékezése ezekből az időkből, erről a nagy tragédiáról. A fogoly paraszti lélek csak néhány nótában nyilatkozott meg. A nehéz állati munkára fogott magyar hadifogoly kezéből hiányzott a plajbász, a magyar parasztnak különben sem kenyerere az írás. Évekig hiába kutattunk a magyar paraszt naplója után.” Most Zilahy Lajos rátalált erre a hiányzó részre, a juhászbojtár háborús naplójára. (Másnap az Athenaeumnál lépéseket tett a kiadás érdekében.)

Móricz Zsigmond másodszor is megszólalt a véres háborút és a hadifogság poklait megjárt mélyről érkezett, elsőkötetes író dokumentum értékű könyve ügyében. A Pesti Napló 1936. december 6-án közreadott számában – Horthy Miklós kormányzó neve napján – recenziót jelentetett meg *A magyar hadifogoly* címen, Kádár Lajos juhászbojtár naplójáról. Megismétli és megerősíti Zilahy Lajos lényegretörő megállapítását: „... a tömérdek szellemi foglalkozású ember vallomása után megjelenik itt a tősgyökeres paraszti baka. Nyolcszáz ezer földműves magyar szenvedett a hadifogságban, ez az egy fiú egymaga hozza a típust.”

Átérti a hadifoglyok megpróbáltatásainak fájalmát, mondhatatlan kínjait: „Nyolcszázezer gyermeki lélek vergődött és menetelt a szenvedések és a kancsuka által. Milyen mélységes fájdalom süvít ki öntudatlanul ebből a kis könyvből – valóban a magyar sors.”

Tündökletes példákat említ a keresve kerest, végül mégis megtalált póri naplóból: „Van egy kép, amikor halálra van ítélve a kis magyar, mint kémgyanús: és az idegenek, akik közé bezárták, pompás szövetséget teremtenek megmentésére; komplikált szökési módot eszelnek ki a számára s tízszer elpróbálják, hogy sikerüljön.” Móricz mintha nemzetkarakterológiai hibát látna meg és pellengérezne ki. „Ilyen összjáték a magyarok között sohasem fordul elő... A magyar nem tudja, hogy nyolcszázezer testvére él hasonló sorban körülötte s egy tucat nem szedődik egybe, hogy együttesen hajtsanak végre valamit.” Mi lehet ez a hiba? Túlzott individualizmus? A közös cselekvésre való képtelenség? „Pedig egyenként hallatlanul tehetségesek”, írja Móricz.

Bátrak, jellemesek. „A római példák között nem lelni szebb eseteket, amik itt folyton előbukkannak. Három baka, akiket félholtra vernek a magyarságukért s minden következő, ahelyett hogy megijedne, egyre vadabban és hősiesebben vallja magát magyarnak. Egyetlen vallásuk a magyarságuk.”

Mónus Illés a Szociáldemokrata Párt elméleti folyóiratában a Szocializmusban adja közre könyvismertetését, 1936 decemberében. Ő is úgy látja, hogy hiányt pótol, tátongó űrt tölt be *A doni halálbánya*: „A háborús és háborúellenes irodalomból mindig hiányzott egy motívum: a hadifogságba került paraszti katona sorsa, élete és élményei.” A jobboldali szociáldemokrata Mónus nem fukarkodik az elismeréssel: „A sok háborús visszaemlékezés közül messze kimagaslik Kádár Lajos juhászbojtár elbeszélése (*A doni halálbánya*, Athenaeum kiadása). Igaza van: ennek a könyvnek az olvasását nem lehet megszakítani, egyszerre, egy éjszaka olvastuk el.” Mónus világnézetének megfelelően egyfajta paraszti nemzetköziséget az ellentétes oldalon katonáskodó egyszerű emberek közös sorsát, egymáshoz való közeledését látni véli a naplóban: „Az egyenlő életforma közel hozta egymáshoz a magyar hadifoglyot és az orosz muzsikot. Szolidaritásuk ebből fakad. *A doni halálbánya* érdekes olvasmány. Tiszta könyv.”

A korabeli kritikákban szemezgetve végül vessünk néhány pillantást Tatay Sándor író, szerkesztő recenziójára, amely folyóiratában, a Kelet Népe 1937. februári számában (-y –r betűjellel) jelent meg. A naplóról szemmel láthatóan igen jó véleménye van. A sok hűhóról, a kiadói reklámról már nem ilyen kedvező: „Zilahy előszava után azt hinnénk, valami irodalmi furcsaságról van szó. Öreg szőrös pásztor fogja elmesélni. Egyszervolt-holnemvolt hangon hajdani háborús élményeit. Ezzel szemben nincs a könyvben semmi mező és furulyaíz. Ha csak nem az, hogy szokatlanul tiszta magyarsággal írták. [...] Alaposan leköti az olvasó figyelmét anélkül, hogy valaha is a borzalomkeltés, vagy a meztelen szerelemfestés eszközeihez folyamodnék, amit bőven volt alkalmunk megszokni a fogolyregényeknél. Éppen ez adja meg ezen írás-

fajban való egyedülállóságát, s azt, hogy ennyi háborús regény után még mindig van helye a könyvpiacón.”

A vége felé néhány pikírt megjegyzése alighanem a kiadónak szól: „Kár volt juhászbojtárnak nevezni Kádárt, akinek sem írói sem emberi modorában nincsen semmi juhászbojtáros.” Ez lenne a reklám szerepe az irodalomban.

„Egyáltalán anakronizmus ma már, mint érdekességet felteríteni a paraszttíró. Hiszen Szabó Pált, Veres Pétert és Sértő Kálmánt ismerjük. S hogy ne maradjunk a juhászbojtárnál; ott van Sinka István.” – zárja Tatay a sorait.

Kádár Lajos naplójának tükrében jól látjuk, hogy a kurázi a vitézi virtus sohasem hiányzott a hősiesen harcoló magyar katonákból, de túlerőben küzdöttek, legalább öt-hat orosz jutott egy magyarra, akik „olyan sűrűn jöttek, mint a fűszál.” A naplóíró alakulatát kozákok ejtették fogságba, akiknek első dolga volt, hogy felpofozzák foglyaikat. Minden magyarnak kijárt húsz pofon. Ennél kegyetlenebb csak a csehek fogolytartása volt. Ők nem pofoztak, hanem botoztak. A hadifoglyokat nemzeti hovartartozásuk szerint igyekeztek kiválogatni. „Legelőször a tótokat akarták kiszedni, de a magyar tótok nem akartak kiállni. A magyar zsidók ugyanígy tettek, mint a tót atyafiak, egy sem állt ki.” Úgy látszik, nemcsak a történelmi Magyarország feldarabolására készültek, hanem megkezdték a magyar nemzet szétpolitizálását. Régi, középkori fogalommal élve: hungaruszt próbáltak hungarusszal szembe fordítani. Ezt eleinte nem sikerült nekik, de a cseh légió megalakulása után a tót fiúkat is besorozták. Ha nem ment szép szóval, hát erőszakkal mégiscsak véghezvitték. Felerősödött a félretájékoztató, a kisantant propaganda. Kádár Lajost, amikor kémgyanúnak vélték az oroszok, a szerb tolmács azzal vigasztalta, hogy nem érdemes hazamenni, Magyarország úgysis meg szűnni.

A doni halálbányába való érkezésükkor a katonai parancsok osztogatására is jogosult munkafelügyelőt így jellemzi a napló írója: „Az a csámpáslábú, hajlotthatú alak, akit az imént említettem, bácskai szerb volt. Úgy mondták, valamikor csendőr volt Bácskában, de egy pénzhamisító társasággal összejátszott és börtönbe került. Mikor a háború kitört, önként jelentkezett katonának, hogy a börtönből megszabadulhasson. Fogságba esése után pedig felvarrta az őrmesteri csillagot. Ez a Paulovics mindenre elszánt magyarfaló volt, nem riadt vissza semmiféle vérengzéstől sem.”

A magyar hadifoglyok túlélésre és mielőbbi hazamenetelre rendezkedtek be. Oroszország belső meghasonlása után hiába erőltették őket fehér vagy vörös alakulatokba, nem volt szándékukban hazájukról távol, idegen ügyért meghalni. Inkább megszöktek, hogy mielőbb visszatérhessenek Magyarországra. Kádár Lajos erről így emlékezik meg: „Gyorsított kupaktanácscsá alakultunk át és elhatároztuk, hogy semmi esetre sem fogunk vörös-fehér háborúban hősi halált halni, hanem megfogunk szökni, mert a szökésben már sokkal nagyobb gyakorlatunk van.”

A magyar tiszték az orosz tisztektől értesültek a cári család szomorú sorsáról. Ebben az időben terjedt el a hadifoglyok körében az akasztófahumornak beillő mondat: „nem cserélnék még a cárral sem”. Orosz tiszték korábban terjesztették, hogy Oroszország rövidesen új szövetségest kap: Romániát.

A szerbek, a csehek, a románok elhíresztelték, hogy Magyarországon az orosz hadifoglyokat az eke elé fogják, szántani. Ezzel a képtelenséggel az volt a céljuk, hogy a magyar hadifoglyokkal Oroszországban rosszabbul bánjanak.

A hadifoglyokat a különböző táborokban más és más módon őrizték. Volt ahol kijárhattak a városba, alkalmi munkát vállalhattak, udvarolhattak, a merészebbek könnyebben megszökhetnek. Ezeknek a foglyoknak a biológiai szükségleteiken túl érzelmeik is voltak, egy-egy orosz lányt, asszonyt vagy hadiözvegyet őszintén megszerettek, még házasságra is sor kerülhetett. Azonban ha felsejlett a szökés és a hazatérés lehetősége, otthagytak csapat-papot, szeretőt és indultak hazafelé. Legtöbbször eddig tartott a nagy szerelem.

A teljes műben a harmadik rész V. fejezete a legmerészebb tényfeltárás. A vörösök elfoglalták Ogyesszát. Vezetőik a legnagyobb barakkba rendelték a magyar hadifoglyokat, mondván a hazamenetelről lesz szó. A megtelt terembe megérkeztek a katonai és a civil vezetők, az utóbbiak között Kun Béla. Felmászott egy emeletes ágyra, majd lábát lelógatva beszédet intézett a hazavágyó hadifoglyokhoz.

Tudják kik a háború okozói? – kezdte.

Többen bekiabáltak, hogy a szerbek.

Dehogys a szerbek! A nagytöke, azután a királyok, de az oroszok cájra már megkapta méltó büntetését! – replikázott Kun Béla.

Oroszországi nyomdában nyomott, hamis Pesti Hírlappal próbálták a vörös vezetők a hadifoglyokat áthangolni. Kádár Lajos úgy szól a gyűlés botrányos végéről: „Kun Béla azzal fejezte be, hogy ne gondolkozzunk, hanem álljunk be a vörös hadseregbe, akkor majd fegyveresen megyünk Magyarországra és felelősségre vonjuk azokat, akik végett nekünk a háborúba kellett menni. Nagy láрма lett, mert majdnem mindannyian tiltakoztunk az ellen, hogy a saját országunk, testvéreink és apáink ellen menjünk. Olyan zúgás lett, hogy eltartott vagy tíz percig, közben valaki lelőtte a villanylámpát. [...]... a sötétben a sok ember nem tudta, hogy mi történt és fél és egész komiszkenyereket dobáltak Kun Béla felé.”

Ebben a fejezetben Kádár Lajos ír a kommunista vezetők köztörvényes bünteteiről: „Mindenkinek csak arról beszélt, hogy a magyar népbiztosok ellopták az egész hadsereg kasszáját. Nagyon titkolták, de egész Ogyessza tudta. Valahogy úgy volt az egyik városrészről át akarták szállítani a pénzt, de közben megszöktek autóstul. A sofört másnap holtan találták meg Ogyessza mellett az országúton.”

Ugyanitt olvasható a népbiztosok egyeszei tömeggyilkosságáról, egy döbbenetes bekezdés ellenfeleik tömeges vízbefojtásáról: „Éppen jókor érkeztünk oda. Ugyanis azt láttuk, amint a part széléről körülbelül kétszáz lépésre álló autók elsője elindul egyenesen a tengernek. A sofőr leugrott, az autó nyílegyenesen a tengerbe szaladt. A part itt nem volt kiépítve, hanem srégen állt a talaj. Ugyanis ez itt kocsilejáró volt. A kocsiból senki se menekült meg, mert mindegyik embernek a nyakára hurok volt vetve és mind a negyven ember össze volt kötözve egyik a másikhoz, úgy, hogy a kötelek végei az autó oldalához voltak erősítve. Egymásután az összes autót a tengerbe eresztgették.”

Végül Móricz Zsigmond igaz szavaival zárom *A doni halálbánya* ismertetését. „A könyv elragadó varázssal beszél, meg lehet részegegni tőle, be lehet rúgni a mámortól, amely itt lobog: de az egész mégis csak annyi, hogy ellenállhatatlan vonzerő röpíti haza [Kádár Lajost] az egyetlen szülőföld felé. Haza, haza, míg csak be nem következik a megváltó óra.

S mikor hazaér, mindenért kárpótol az édesanya komikus ölése a hideg, másfélujj vastag jó piros zsírba fagyott borjúpörkölt íze, az elmaradt kis falu szalmafedeles hajlékai, a reménytelen jövő és a sivár jelen. De otthon van. A drága, imádott otthonban ahonnan már távoznia is kell, mert nincs megélhetés a számára.”

Móricz Zsigmond meggyőződése, hite szerint: „Nem érdemes mást megírni, csak ami igaz. Így ez a könyv nagyon érdemes és ugyan nagyon tanulságos könyv..”

Karner László

KOVÁCS ISTVÁN

A karantén piros padján írt olvasónapló

A páncélöklök tapadókorongjával fenyegető koronavírus nekem is életvédelmi kényszerpihenőt biztosított a nyugdíjasok vélhetően öröklétbe vezető sétányán. Leülhettem a nyíratlan tujasövény árnyékos padjára, s kikerülve a célkereszt teréből tüdőre szívhattam a temetőket is díszítő növények evilági illatát. S merthogy az ember mindig kopottas hátizsákjában cipeli az elolvasandó könyvek növekvő halmazát, megbizsergetett lengyel költőbarátom negyven évvel ezelőtt kiadott kötetének címe. Nem akkori legújabb verseit tartalmazta, hanem könyvekről szóló hosszabb-rövidebb igényes eszmefuttatásait. Címét – *Az olvasás öröme* – már akkor telitalálatnak tartottam. Mi lehet az olvasás, ha nem öröm? Mert ha nem öröm, akkor csak a betűk, szavak, mondatok, bekezdések, oldalak monoton bedarálása... Az agyunkba, de többnyire az agyunk mellé: a semmibe.

A végtelenbe futó párhuzamosok pirossal nekem kijelölt padszakaszán ücsörögve úrrá lett rajtam az első könyv fellapozásának gyermekkori ünnepélyessége, misztériuma. *Az egri csillagok*at tartottam úgy, mintha két tenyeremből éppen vizet akarnék inni. Valamiféle ismeretlen forrásból. Amely úgy oltja szomjait, hogy szomjúhozóvá tesz...

Mivel e szomjúság hatvanhét éve tart, a magam mellé huppantott szellemi hátizsákjából – akárha tombolaként – kiemeltém az első kezembe akadt könyvet, amelynek címlapján ez áll:

Wodianer-Nemessuri Zoltán Végvidék 1561–1569. (Hitel Könyvműhely. Budapest, 2012)

Valóban nyertes lettem vele, mert az irodalom jól ismert játékerének partvonalán túl feltűnt író olyan művet alkotott a 2010-es évek elején, amely alatt nem csupán terjedelme miatt szakad be az asztal. Csobánc várának birtokos urát és védőjét, az 1560-as évek tihanyi alkapitányát, majd veszprémi kapitányát, a több mint száz kopjatórés győztesét, Gyulaffy Lászlót és tetteit, a nap mint nap rabszíjjal és lángcsóvával fenyegetett Balaton-felvidék világát kelti életre...

A XVI. század középső harmadában a magyarság még abban a tudatban vívta a királyságának „lágységeit” bekebelező Oszmán Birodalommal szembeni harcát, hogy három részre szakadtsága csak átmeneti, az ország egysége, hajdani állami léte belátható időn belül helyreállítható áldozatvállalásaival. A végpusztulással fenyegető beletörődöttséget a század végén kirobbant tizenöt éves háború roskasztja a „megtizedelt” nemzetre. A század megelevenedő hetedik évtizedében még nemcsak a pél-

daadó egyéni áldozatvállalások, hőstettek – mint a „tényregénybeli” Gyulaffy Lászlói, Thury Györgyi – adnak okot a bizakodásra, hanem az a gondolkodásmód is, amelyet a Habsburg uralkodó és a nemzet érdekeit sikeresen egyensúlyba tartva politizáló, de cselekvési lehetőségeinek határait is pontosan felmérő Nádasdy Tamás nádor képvisel: „Ez a kivérzett ország az évről-évre összehívott hadakat sem képes élelmezni, holott pár hétről van szó. Nem öntünk ágyút, nem készítünk muskétákat, legfeljebb a cipszerek Kassán és Mecenzéfen. Várainkat taljánok erősítik. Az ifjúság tanulatlan. Csak marhából és gabonából nem lehet megélni. (...) Hunyadi Mátyás korának vége. Mi egy birodalom része vagyunk. A rendek akarták így, az előző királyok szerződéseit jóváhagyván. Helyes volt, mert egy másik iszonyú birodalommal állunk szemben. A német fejedelmek és az ausztriai tartományok felajánlásai nélkül mire mennénk. A nemesség szétzüllőben, menekül, ki merre lát... Vajon hány Zrínyink, Batthyányok, Gyulaffyok, Thuryok van?”

Közülük az író Gyulaffyt és Thuryt emeli ki, és Batthyány Boldizsár alakját vilantja fel. Könyvéből a főhős világlátását, a felesége iránti gyöngéd érzelmeit és a világ elleni olykor fékezhetetlen érzelmi kitöréseit, családját, udvarát, híveit, magyar és török ellenségeit, valamint cselekvésének terét, a Győr, Sárvár és Alsóórs közötti térséget ismerjük meg. Gyulaffy életének azt az időszakát amíg Erdélybe kényszerüléssel zárul. De megfordulunk a korabeli császárvárosban, a Burg tróntermében, valamint a felesége – Thurzó Elek lánya révén – tudatában magyarrá vált Niklas von Salm generális győri palotájában és a Gyulaffyval életre-halálra megmérkőzni készülő török parancsnok, Bajazid hegyesdi várában is. A hiteles jellemábrázolásban „kedvét lelő” Wodianer-Nemessuri Zoltán könyvének megírásához alaposan elmélyült a kor történetében, amelyben ugyanolyan otthonosan eligazodik, mint napjaink Balatonfelvidékének miniatűr földrajzi-történeti tájaiban, egykori vár(rom)jaiban, lélekben felépített udvarházaiban, filmszerűen életre keltett csataterein. A tényregény, ahogy az Wodianer-Nemessuri könyvének műfaját meghatározza, persze beleszürkülne az utóbbi évtizedek történetét megidéző kötetébe, ha nem emelné ki közülük az író nyelvi ereje, az ember többnyire talányos belső természetét és a külső természet magában-valóságát megjelenítő gazdagsága. „A csapat szempillantás alatt oszlopba rendeződött. Gyulaffy egy embert hátrafuttatott, hogy szóljon a hadnagynak: induljanak ők is. Sebes ügetésben a fővenyre lovagoltak, megálltak és szétnéztek. A Balaton sima tükre hívogató nyugalmat árasztott, a lustán fodrozódó parti hullámon megcsillant a fény, a nádfoltok megelevenedtek, itt-ott a levegőbe emelkedett egy madár, cserregés, rikoltás hallatszott, néhol megcsobbant a víz. A szél halk sóhajként borzolta a sást, befurakodott a kiöntésekbe, finom barázdát karcolt a homokba, és lehűtötte a levegőt. A nap lassacskán délutánba hajlott, de még nem vert a szemükbe. László úr nagy csatménje hőkölt: nyíllövésnyire is megérezte a dögszagot. Valamivel odább meglátták az út mellé hányt tetemeiket. Az arcukra-testükre fagyott vér legyek felhőit vonzotta. A zümmögés olyan riasztóan hatott, hogy a lovak alig akartak továbbmenni. Lépésről-lépésre egyre több hullába botlottak. Csupa vénember, vénasszony, csecsemő, pólyából alig kinőtt gyerek. A gyöngéket legyilkolják, a

járni tudókat elhurcolják, és rabszolgaként szerbiai és boszniai piacokon árulják. (...) Az elhurcoltak legtöbbször utközben végez az ostor, az éhség, a láz, a test- és léleknyomorító menet” – olvasható az alsóórsi utközet bevezetőjében.

„Jobb, mint az *Egri csillagok*” – ajánlotta figyelmembe a *Végvidéket* költőbarátom, Kiss Benedek. Valójában e vakmerő dicsérettel lobbantotta föl érdeklődésemet a regény iránt. Remélhetőleg, a több szempontból is hasznomra vált karantén biztosít annyi időt, hogy a trilógia további kötetait – *Kései virradat 1570–1579, Alkony (1580–1605)* – is elolvassam.

Oborni Teréz: Az ördögös Barát Fráter György (1482–1551). (Kronosz Kiadó/Magyar Történelmi Társulat. Pécs–Budapest, 2017)

Wodianer-Nemessuri tényregényében megjelenik Fráter György Nádasdy Tamás által gyűlölt alakja. „A magyar történelem egyik legtalányosabb szereplője” – szögezi le életének és működésének egyik legalaposabb ismerője, Janusz Pajewski lengyel történész. Egyik letragikusabb alakja is – tegyük hozzá –, akit kivételes tehetséggel áldott vagy vert meg a sors. Személye, személyisége azóta érdekel, hogy gimnazistaként konokul átrágtam magam Kemény Zsigmond *Zord idő* című regényén. Most az olvasásnak átadva magam a középiskolás diák fellobbant izgalmaival vettem kezembe az ismert kitűnő történész, Oborni Teréz Fráter Györgyről írt monográfiáját. Az elsősorban a XVI–XVII. század Erdélyének történetével foglalkozó kutató a magyar história csaknem végzetes századának megannyi fontos eseménycsomóját kibogozva mutatja be hősenek életét és működését.

A nem mindennapi politikai pályát befutó szerzetes, Martinuzzi Fráter György, a horvát-dalmát származású Juraj Utyeszenovics kora ifjúságától kötődött a Szapolyai családhoz. Kiemelkedését a „nyomorúságból” Szapolyai lengyel edesanyjának, az özvegyként Szepesváron élő Jadwiga Cieszyńskának köszönhette, akinek palotaőrségében szolgált, majd az erdélyi vajdává avanszált Szapolyai János kíséretének is tagja lett. Huszonégy évesen azonban hátat fordított a fegyveres szolgálatnak, s Budán beállt a pálos szerzetesrendbe. Tehetsége révén hamar Częstochowába került, ahol a Jasna Góra-i kolostorban 1527-ig szolgált. Egyes források szerint 1520-tól a rend perjele volt. Életének több epizódját is megörökítik a kolostorbeli freskók. Mielőtt Częstochowát elhagyta, felszólította a lengyel nemességet, hogy támogassa Szapolyai Jánost, „Magyarország nemzeti királyát”. Kiváló szervezőnek bizonyult, rendíthetetlen akaratú jellemezte, s érvei lefegyverzően meggyőzőek voltak a politikailag legszövevényesebb időkben, helyzetekben is.

Tehetségét az 1526 őszen királlyá választott Szapolyai János is felismerte, s előbb kincstárnokká, majd kormányzóvá nevezte ki. Már nagyváradi püspökként 1538 februárjában az ő vezetésével hozták tető alá azt a békének nevezett megegyezést, amely lezárta a Mohács után szintén királlyá választott Ferdinánddal vívott polgárháborús időszakot. A váradi béke értelmében a két király ura maradhatott az általa birtokolt területeknek, de Ferdinánd törvényes királynak ismerte el Jánost. Halála esetén azon-

ban országrésze akkor is Ferdinándra szállt volna, ha időközben utóda születik. Miután Szapolyai János 1539 elején feleségül vette I. Öreg Zsigmond lengyel király lányát, Izabellát, 1540 nyarán fia született. Pár nap múlva bekövetkezett halála előtt megeskette Fráter Györgyöt, hogy a csecsemő János Zsigmondot Magyarország királyává koronázzák. A „fehér ruhás Barát” tartotta magát az eskühöz. Oborni Teréz leszögezi: „György barát János király halála után nem véletlenül rúgta fel a váradi békét. Egyrészt mert teljes szívvel-lélekkel azon volt, hogy beteljesítse királya végakarátát... (...) Másrészt a megelőző évek oszmán politikája alapján meg volt győződve arról, hogy a szultán semmiképpen sem lesz hajlandó eltérni egy Habsburg-királyt a magyar trónon, ha viszont János utódját a Porta elfogadja, az az ország számára a túlélést jelentheti.”

Tragikus módon a túlélés ára Buda 1541 augusztusában történt elvesztése és az ország három részre szakadása lett. A szultán „kárpótlásként” Erdélyt Izabellának „adta”, kincstartójává, kormányzójává és a királyfi nevelőjévé Fráter Györgyöt nevezte ki, aki azonban rövid idő után azonnal tárgyalásokat kezdett Habsburg Ferdinánddal a két ország rész egyesítése céljából. Ennek okát a történész az alábbiakban látja: „Buda elfoglalása miatt irtózatossá haragra gerjedt a törökök ellen, és ettől kezdve élete fő céljának az ország hatalmi helyzetének átrendeződését tekintette.” Erdély és a Magyar Királyság egyesítésére az elkövetkező években több kísérlet is történt. Ennek folyamatait részletesen ismerteti a monográfia szerzője.

1547 tavaszán több olyan eseményre került sor, amelyek következtében a német-római császár beválthatta volna Magyarország felszabadítására vonatkozó két évtizede hangoztatott ígéretét. Március utolsó napján meghalt a Habsburg Birodalom legengesztelhetetlenebb ellenfele, I. Ferenc francia király, Ferdinánd bátyja, V. Károly német-római császár pedig április 24-én döntő vereséget mért az ellene szövetségelt protestáns fejedelmek hadaira. Így a hátbatámadás veszélye nélkül felvonulhatott volna a török ellen.

Ehelyett Ferdinánd bátyja, V. Károly német-római császár június 17-én Drinápolyban öt évre szóló békét kötött Szulejmán szultánnal, anélkül, hogy a szerződésben egy szót is ejtettek volna Erdélyről. Izabella, aki nemegyszer fenyegetőzött, hogy fiával együtt visszatér a Lengyel Királyságba, 1548 őszén magának Ferdinándnak vetette fel, hogy milyen feltételekkel távozna Erdélyből.

A drinápolyi béke nyomán kialakult helyzet politikai és lélektani szempontból egyaránt megkönnyítette Fráter György helyzetét. Kitartó törekvésének eredményeként az 1549 szeptemberében Nyírbátorban Ferdinánddal megkötött egyezség Izabella és János Zsigmond kártalanításán kívül azt is kimondta, hogy a király uralma alá került Erdélyt továbbra is Fráter György kormányozza.

Ferdinánd 1551 tavaszán Giambattista Castaldo tábornok vezetésével 7000 (más források szerint 10.000) fős sereget küldött Erdélybe a fenyegető török veszély elhárítására. Követségnek sok, hadseregnek kevés – hangoztatták a csalódott erdélyiek. A Magyar Királyság részei így huszonöt évig tartó belharcok után – a török hódoltsági területek kivételével – egyesültek.

Ezt követően már csak az a megoldhatatlannak tetsző feladat állt Fráter György előtt, hogy az oszmánokkal bármilyen áron elfogadtassa a beállott változást. Erre Ferdinándtól is felhatalmazást kapott. Érdemei elismeréseként a pápa bíborosi testületének tagjai közé emelte. Továbbra is küldte Isztambulba az adót, levelezett az ajándékokkal megvesztegetett pasákkal, támadta, de kímélte is a törököt. Különösen azzal keltett gyanút Castaldóban és tisztjeiben, hogy szabad elvonulást biztosított az oszmán katonaságnak az ostromgyűrűbe vont Lippa várából. Lépéseiről rendre értesítette Castaldót és Ferdinándot is. „A törökhöz nem fűz és nem is fog fűzni semmiféle szál; csak tettetett barátsággal tárgyalok vele, hogy ezt az ellenségtől körülvevett országot sértetlenül megőrizhessem, amíg Felsőged fegyverei..., ki nem ragadnak bennünket szolgaságából” – írta a királynak, aki mintha nem akarta volna felfogni a levél tartalmát. Castaldo viszont pontosan értette az uralkodó neki címzett utasítását: parancsára Sforza Pallavicini kapitány néhány katonájával 1551. december 16-ról 17-re virradó éjszaka alvinci kastélyában meggyilkolta a nyugovóra készülő bíboros-érseket, és kirabolta rezidenciáját.

Oborni Teréz találóan értékeli hősének történelmi szerepét: „Buda elestéért György barátot élete végéig mardosta az önvád, holott sem azért, sem a keleti ország-rész elszakadásáért és a szétszakítottság állandósulásáért nem egyedül ő okolható. Nagyon is fontos része volt azonban abban, hogy a keleti országfélből egy működőképes államalakulat jött létre...”

Kurucz György: Keszthely grófja. Festetics György. Corvina. Budapest, 2013

Kurucz György: „Kedves Hazámfiak, mozdulni kell...” Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején. Corvina/Ráday Gyűjtemény. Budapest, 2020

Kurucz György életének több évtizede telt el a Festetics család magyar művelődés- és politikatörténetben játszott szerepének, munkájának kutatásával. Eddigi levéltári, könyvtári bűvárkodásának eredményeként megjelent két könyvét nemcsak az iskolalapító, irodalompártoló, politikai gondolkodó Festetics György és fia személye köti össze, hanem a kiadványok küllemének rendkívüli igényessége is. Az olvasó éppoly hosszasan elgyönyörködhet a Szent Korona 1790-ben Bécsből történt hazahozatalát ábrázoló színezett rézmetszeten, mint Frankfurt am Main XIX. század eleji látképén, az eisburgi kastély színezett litográfiáján vagy a georgikoni tanár, Asbóth János portréján.

A Keszthely legvonzóbb nevezetességét bejáró látogatót az idegenvezető vázlatosan a kastély leghíresebb tulajdonosának életével és tevékenységével is megismerteti. Azzal, hogy támogatta az első magyar nyelvű lapokat, felkarolta a magyar színjátszást, az 1790-es évek derekán finanszírozta Mikes Kelemen – Festetics lánya majdani nevelője, Kultsár István által sajtó alá rendezett – törökországi leveleinek kiadását, részt vett a hazai költőket bemutató Magyar Minerva kiadó vállalkozás beindításában, személyesen is példát mutatott a magyar nyelv ápolásából, módszeres tudatossággal gyarapított bibliotékájának mezőgazdasági szakkönyvvállományát, s 1794-ben Somogy

Koplár Katalin

Frimmel Gyula

megyei birtokán, Csurgón katolikus főúrként református gimnáziumot alapított. Emiatt a Helytartótanács a keszthelyi gimnáziumot feleslegesnek tartotta, s el akarta helyezni a városból, mire Festetics kijelentette, hogy fenntartásához csak addig járul hozzá, ameddig az Keszthelyen működik. Elmondható, hogy a magyarság szellemi felemelkedése, gazdasági fejlődése melletti elköteleződésével példát mutatott unokaöccsének, az évtizedekkel később nyomdokaiba lépő Széchenyi Istvánnak.

Kurucz György monográfiájának egyik legfőbb érdeme – rendkívül izgalmasan tált adatgazdagsága mellett – éppen annak tudatosítása, hogy Széchenyi István és Wesselényi Miklós mellett Festetics Györgynek is helyet kellene szorítani a köztudatban. Annak a Festetics Györgynek, aki abban az időben kezdte meg „nemzetjobbító” tevékenységét, amikor a „királygyilkos” francia forradalomtól aggódó I. Ferenc véget vetett az 1790–91-es országgyűlés által kezdeményezett reformmunkálatoknak. Festetics fellépése okkal válthatott ki aggodalmat már a II. Józsefet követő új uralkodóból, az egyébként liberális eszméket valló II. Lipótból is. A Graeven huszárrezred alezredesként a Szent Korona hazahozatalán fellelkedve ugyanis volt bátorsága 1790 júliusában tisztársaival együtt azért fordulni beadvánnyal hozzá, hogy a magyar ezredeknél a vezényleti nyelv magyar legyen, s az idegen ezredeket vonják ki Magyarország területéről, helyüket az itthon maradt magyar alakulatokkal töltsék ki. Vagyis Festetics gróf olyan kéréshez adta a nevét, amely csak 1848 tavaszán a forradalmi 12 pont egyikében fogalmazódik meg. Egyike azoknak is, akik nem sokkal később felvetették a magyar tisztképzést biztosító akadémia alapításának szükségességét, s megvalósítására jelentős összeget ajánlottak fel. Nem véletlen, hogy egyik példaképe az állandó hadsereg felállításának eszméjét valló költő-hadvezér Zrínyi Miklós.

1791 májusában Festetics György kilépett a hadseregből. Kegyesztettségét azzal súlyosbította, hogy az 1797-es Zala megyei közgyűlésen ellene volt az uralkodó által elrendelt nemesi felkelésnek. Indoklása szerint a hadba hívott nemesség nem mérkőzhet meg győztesen a reguláris francia seregekkel, továbbá az 1000 inszurrekciós gyalogos és 1000 lovas mozgósítását feleslegesnek ítélve csak 200–200 ember kiállítását tartotta támogatandónak. Nem lehet csodálkozni azon, hogy az uralkodó, I. Ferenc megfosztotta kamarási címétől és kitiltotta Bécsből.

Festetics György nemcsak jó hazafi volt, hanem birtokai gondos és szorgos, szakmailag felkészült gazdájának is bizonyult. Ez kevés arisztokratáról mondható el a korabeli Magyar Királyságban. Hatalmas, de eladósodott birtokokat örökölt, s Mária, Anna és Erzsébet húgának, valamint Julianna nővérének (Széchenyi Ferenc feleségének) is jelentős összegeket kellett elkülöníteni. A birtok egybentartásáért két öccsét, Imrét és Jánost is 200–200.000 forint kifizetésével tartozott kárpótolni. Míg apja, Pál a megoldást részben a fiára kényszerített házasságban látta, mert a kiszemelt feleséggel, Jakabházi Sallér Judittal 400.000 forint hozomány is járt, György előre menekült. Birtokait hitelekre történő vásárlásokkal tovább gyarapította, de a korszerű gazdálkodás meghonosításával évről évre jövedelmezőbbé is tette. Ezt a célt szolgálta az 1797-ben megalapított mezőgazdasági tanintézet, a keszthelyi Georgikon

is, amely felsőfokon képezett ki agrárszakembereket. A birtokigazgatási reformtervek kidolgozásához a kor legkiválóbb agrárszakíróját, Nagyváthy Jánost sikerült megnyernie. A kitűzött cél eléréséhez a legismertebb, legképzettebb tanárokat – többek között a mezőgazdasági szakíró Pethe Ferencet, Rummy Károly Györgyöt, Asbóth Jánost – hívta meg oktatni és birtokainak igazgatásában részt venni. Tanulóinak ösztöndíjat folyósított, szakmai ismereteik elmélyítésére külföldi tanulmányutakat finanszírozott. Maga is rendelkezett közgazdasági, pénzügyi ismeretekkel. Nem véletlen, hogy az 1811-es birodalmi pénzügyi válságot ki tudta használni birtokainak tehermentesítésére.

A Georgikon rendezvényei közül legismertebb a nyelvújítás és az irodalom népszerűsítése jegyében évente Helikon néven rendezett s a nyilvános vizsgákon való részvétellel egybekötött költői találkozó, amelyen a Keszthelyt „magyar Weimárnak” álmódó Berzsenyi Dániel is rendszeresen részt vett. „Ezek a helikoni ünnepségekként számon tartott rendezvények természetesen a keszthelyi tanintézet tevékenységének a korabeli közvéleménnyel való megismertetésére is alkalmat adtak” – jegyzi meg Kurucz György.

Mindezek ellenére Festetics György tágabb közvélemény általi pozitív megítélése elmaradt, személye, tevékenysége nem épült be a magyar közgondolkodásba. Ennek részben az az oka, hogy Kazinczy Ferenc, aki 1801-ben történt szabadulása után hiába fordult hozzá támogatásért, az 1810-es évek utolsó harmadáig rossz véleménynyel volt róla, s ezt nemcsak ő, hanem az irodalomtörténészek is terjesztették. Hasonló módon tovább rontotta a róla kialakított képet, hogy Csokonai Vitéz Mihályt, aki egyébként sokat tett a Georgikon megismertetése ügyében, csak segédtanítóként alkalmazták a csurgói gimnáziumban, amelyet elhagyni kényszerült. Ezért Festeticset hibáztatták. Tény, hogy a költő 1799. július 12-én Csurgón előadott *Cultura* című vígjátékában elhangzott „Hej Rákóczi, Bercsényi” kezdetű dalt Festetics rosszállóan vette tudomásul. „Kérem az ilyenekért oskolánkat fundamentumostól elhányhatják, vigyázzunk” – jegyezte meg, tudván, hogy személye és működése rendőrügynöki megfigyelés alatt áll. Volt miért aggódnia, mivel a Georgikonon kívül több különféle jellegű iskolát is alapított. Helyzetén József nádor 1801-ben Keszthelyen tett látogatása javított. A tanintézetnek ekkor már híre ment Európában. Ezt jelzi az is, hogy a Göttingeni Tudós Társaság 1802-ben Festetics Györgyöt levelező tagjává választotta. Az 1810-ben Keszthelyre látogató angol utazó, Richard Bright könyve is hozzájárult az intézmény európai ismertségéhez.

Házassága nem volt boldog, de gyermekei – László fia és három lánya: Julianna, Viktória és Szidónia – neveltetéséről, jövőjéről lelkiismeretesen gondoskodott. Feleségétől, aki 1793-ban Lászlóval együtt Bécsbe költözött, külön élt, de a tisztességes kapcsolat látszatát mindketten fenntartották. Magánéleti botrányt egyikük se keltett. 1805. április 15-én Bécsben kötött válási egyezségük mintául szolgálhatna azok számára is, akik napjainkban a házasság felbontása mellett döntenek. A két fél írásba foglalta azt, hogy mi módon érje legkevesebb lelki megrázkódtatás a gyermekeket. Először: „Hogy a Gyermekeink, amennyire lehet, legkevesebb csorbulást ezen elvá-

lásunk által szenvedjenek, csak úgy érhetjük el, hogy elsőbben is minden alkalmazottság elkerültesse, mely által háborgás, pörlekedés, vagy szemrehányás az elkeseredett szívek között szokott visszavonás, és két ellenkező akarat által támadhatna, mert így a Gyermekek között a Szülőktől való függés, és a Cselédek között a hívség és engedelmesség megtántorodna. Másodszor, ha az jó erkölcsű példás étellel, minden botránkozást az Gyermekek előtt eltávoztatunk” – olvasható (mai helyesírással) az egyezés első két pontjában.

Festetics az 1819 februárjában tartott helikoni ünnepségen súlyos betegsége miatt már nem tudott részt venni. Április 2-án halt meg. „Haláláról sokan megemlékeztek – írja a monográfia szerzője –, külföldön elsők között a göttingeni egyetem professzora, Johann Blumenbach tudósított a Göttingeni Tudós Társaság tiszteletbeli tagjának eltávozásáról.”

„*Kedves Hazámfiái, mozdulni kell...*” című könyvében Kurucz György a Georgikon két kiemelkedő tanárát, Geric Pált és Lehrmann Józsefet kíséri végig csaknem fél évtizedig tartó európai tanulmányútján. A „peregrinatio oeconomicát” lehetővé tevő tetemes költségeket Festetics László biztosította. A két professzor mindennapi létének finanszírozása mellett az utazóknak a kapcsolatteremtésen és a tapasztalatszerzésen kívül szakkönyveket, tervleírásokat, magvakat, szőlőoltványokat is be kellett szerezniük és el kellett juttatniuk a Georgikonnak. Vagyis a Georgikon Festetics György halála után is működött, s ez az örökös, Festetics László érdeme, akiről elterjedt, hogy felelőtlen gazdálkodásával, pazarló életmódjával tönkretette az apja által ráhagyott óriási gazdaságot. Kurucz György a Századok 2016. évi 3. számában közlött *Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830)* című tanulmányában leszögezi: „...túlzott leegyszerűsítés volna Festetics Lászlót pusztán pazarló mágnásként láttatni, hiszen a fennmaradt ügyiratok, illetve az általa jegyzett utasítások alapján igen komoly természettudományos felkészültségű főnemest ismerhetünk meg személyében, aki ráadásul az apja által alapított mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon további fejlesztésére, így például különleges tenyészállatok, vetőmagok beszerzésére egyáltalán nem sajnálta a kiadásokat. A magyar művelődés és tudománytörténet szempontjából pedig mindenképpen elismerést érdemel, hogy több tanár hosszú évekig tartó nyugat-európai tanulmányútjának költségeit is fedezte, ily módon a hazai szakképzés, illetve a tudásáramlás institutionális és személyi feltételrendszerét meghatározó módon biztosította. De ugyanígy említhetjük, hogy komoly erőfeszítéseket tett egy magyarországi közkönyvtári hálózat kialakításáért, s a magyar tisztképzés érdekében még apja által tett 40.000 pft-os alapítvány összegét a devalvációk ellensúlyozásképpen kiegészítette, illetve jelentős összeggel támogatta unokatestvére, Széchenyi István valamennyi korszakos jellegű kezdeményezését.”

Vagyonának kényszerű csődvédelve során meg tudott állapodni abban, hogy a költségsökkentés „nem foglalta magában a Georgikon megszüntetését, a tanárok elbocsátását, vagy akár a grófi ösztöndíjas hallgatók létszámának és juttatásainak szűkítését”. Ez tette lehetővé a tanintézet igazgatójaként működő orvos és állatorvos Ge-

rics Pál és a kertészeti, borászati és ampelológiai ismereteket oktató Lehrmann József hosszú tanulmányútját, amelynek sikerét ajánlólevelek „láncolata” segítette elő. Az útrakelést alapos felkészülés előzte meg, amelyben az általában nyolc naponkénti beszámolás irányelveit, tartalmát és a jegyzetelés módját is megszabták. Az ideje nagy részét Angliában töltő Gerics Pálnak például „a szántóföldi növénytermesztés tekintetében ki kellett térnie az alkalmazott vetésforgó növényeire, a növényápolás, gyomtalanítás gyakorlatára, illetve a termés esetleges tárolására, konzerválására. Figyelemmel kellett lennie a talajtani adottságokra, az egységnyi területen időszakosan alkalmazott szerves vagy szervetlen trágya mennyiségére, továbbá a vetőmag-mennyiségre is. (...) Az állattenyésztéssel, állattartással összefüggésben le kellett írnia a legeltetés rendszerét, istállózó tartás esetén pedig a takarmánynövények keverésének, adagolásának gyakorlatát.” Persze ahhoz, hogy Gerics átkeljen Angliába, még hollandiai tartózkodása idején meg kellett tanulnia angolul. (A kurzus költségeit Festetics birtokigazgatósága fedezte.) A német, francia, olasz, latin nyelvek ismerete egyébként előfeltétele volt az „tanutazásnak”. Emellett a magyar szaknyelv gazdagítását is feladatuk kapták.

Kurucz György rendszeres beszámolóik alapján kíséri el különböző irányú, célú útjukra a két georgikoni tanárt. A látszólag száraz beszámolók a korabeli Európa gazdag, színes világát tárják elénk, amelyben a kapcsolatteremtés annak, aki kellő referenciával rendelkezik, nem okoz nehézséget. Mindkét magyar „utazó” segítőkészséget tapasztal, részük elutasításban csak ritkán van. Gerics Pál és Lehrmann József 1825 nyarán értek haza, tapasztalatokkal és ismeretekkel gazdagodva, amelyeket az elkövetkező években hazafias kötelességüknek tartottak a Georgikon javára kamatoztatni. Gerics Pál utóbb naplószerűen kiegészítette jelentéseit, amelyekbe már személyes benyomásait, érzelmeit is beleszötte. Kurucz György e rendhagyó naplót is részletesen ismerteti.

Jónás András – Hochbauer Gyula – Kovács Lehel István: A magyar Termopüle. A tömösi csatától az emlékműig. Hétfalusi Magyar Művelődési Társaság, Négyfalu, 2018

Nem véletlen, hogy az Ifjúsági Könyvkiadó csak Sztálin halála után, 1954-ben jelentethette meg *A szabadságharc csatái 1848–1849* című munkát, amely Gracza György *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története* című ötkötetes művének ütközet- és csataleírásaiból tett közzé válogatást. A Tömösi-szoros 1849. június 19-i és 20-i védelmével ismerkedve gyermekkoromban az a jelenet ragadott magával leginkább, amikor a sebesült honvédezzredes, Kiss Sándor székhez kötözött és az ég felé emelve magát irányította tovább a harcot, nehogy halálhírére katonái menekülésbe fogjanak: „Valami csodálatos láz remegteti meg e látvány megpillantásakor a székely honvédek szívét. Ilyen vezér alatt meghalni is édes.” A jelenetet ábrázoló színezett litográfiát, Bellovay László munkáját talán az egyik Gracza-kötetben csodálhattam meg később.

Kiss Sándor leónidaszi hírnevéhez tragikus halála is hozzájárult. A fogságba esett honvédezedest az oroszok átadták az osztrákoknak, akiknek gúnyolódását nem tudván elviselni Csernovicban öngyilkos lett, feltépte kötéseit. Az eset nagy visszhangot keltett a Habsburg Birodalom határain túl is. A poroszországi lengyel lapok is hírt adtak róla.

Az 1809-ben Papolcon született hős székely emlékének ápolását az elmúlt harminc évben a Hétfalusi Magyar Művelődési Társaság vállalta magára. Odaadó munkájának eredménye *A magyar Termopüle* című vaskos kötet. Az első részben a csata helyszínével ismertet meg Kovács Lehel István. A *Hogyan látták?* című második részben Jónás András tett közé az ütközetet ismertető tanulmányokból, monográfiák vonatkozó leírásiból gazdag válogatást, amelyben F. W. Rüstow *Az 1848–1849-diki magyar hadjárat történetének* vagy Egyed Ákos *Erdély 1848–1849* című monográfiájának a Tömösi-szoros védelmét érintő részét épp úgy olvashatjuk, mint az Erdélybe benyomult orosz erők parancsnoka, Lüders tábornok későbbi vezérkari főnökének, Artur Adamovics Nyepokojcsickijnak *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel* című hadműveleti összefoglalójában a hegyi átjáró birtokbavételét. Az orosz vezérkari tiszt megemlíti, hogy az 1. doni kozákezred parancsnoka, Ivan Kosztyin június 19-én a veszteglőház bevételénél esett el. Ioan G. Babeş, az azugai posztógyár igazgatója a *Din plaiul Peleşului* című 1893-ban megjelent könyvében részletesen – bár kérdéses, hogy hitelesen-e – ismerteti Kosztyin ezredes halálának körülményeit:

„Itt esett el orvul megölve az I. doni kozák ezred parancsnoka, Ion Costin ezredes, besszarábiai román illetőségű.

A karanténál levő harcban, volt egy fiatal székely is, ki azelőtt kocsis volt a Tömösvámbeli uraknál. A fogoly könnyes szemmel kért bocsánatot, és mivel románul kérte az ezredest, ez parancsot adott, hogy engedjék szabadon. Costin életével fizette nagylelkűségét. Abban a percben, miután néhány jámbor szóval illette a foglyot, figyelmét másfelé fordította, a székely gyorsan kivette kéticsövű pisztolyát kebeléből és rásütötte arra, ki néhány másodperce életét ajándékozta.

Costint szíven érte a lövés, holtan esett le a lováról, testét nagy pompával temették el Predeálon; a székelyt elfogták a kozákok és helyben darabokra vágták.”

Jónás András a harcok különböző fázisainak leírását – a résztvevők benne közölt névsorával – a parancsnokok életének és működésének ismertetésével egészíti ki a *Hősök* című fejezetben. Hochbauer Gyula az *Emlékmű Erdély kapujában* című könyvrészben – már családi indítékból is – az emlékműállítás történetébe avatja be olvasóit, kitérve az 1881. szeptember 25-i avatási ünnepségekre és a „monumentum” későbbi sorsára is.

A honvédemlékművet az 1916-os erdélyi román betöréskor és 1920 után is megrongálták, de nem döntötték le, bár történtek rá kísérletek. A romániai rendszerváltozás után Gellérd Lajos így írja le az emlékmű állapotát a Brassói Lapok 1990. március 9-i számában: „Az 1848–1849-es szabadságharcra emlékezve újra fel kell fedeznünk a múlt század végén – a Magyarvárnak nevezett dombon – felállított 1848–1849-es emlékművet, melyet az elmúlt évtizedek alatt elborítottak a körülötte

Nagy Kálmán

Németh Klára

felnövő fák és bokrok, s részben már ledőlt-ledöntötték a természetes kőből és márványból épített emlékművet körülvevő vasrácsos kerítést. (...) a hantokat az idő fokozatosan elsimította, de maradt ebben a festői környezetű völgyben egy-két olyan hely, melyet ismernünk, ápolnunk kell.” 1990. március 15-én a brassói és a Brassó környéki magyarok már az emlékműnél tartották a március 15-i ünnepséget, s a megemlékezés e hagyománya ma is él.

Varga E. László: Magyarok a Lengyel Légiókban 1914–1918. Források és iratok a Lengyel Légiók soraiban harcoló magyar önkéntes fiatalok történetéhez. (Válogatta, feldolgozta, fordította, bevezetővel ellátta Varga E. László). Lengyel Kutatóintézet és Múzeum. Budapest, (é. n.)

Az utóbbi évtizedben a tágabb magyar és lengyel közvélemény is tudomást szerezhetett arról, milyen sorsdöntő jelentősége volt annak a magyar lőszerszállítmánynak, amely az 1919–1920-as lengyel–bolsevik háború Lengyelországra nézve legválságosabb napjaiban, augusztus 12-én érkezett a Varsótól 66 kilométerre délnyugatra fekvő Skierniewicébe. A lengyel főváros előtt álló Vörös Hadsereg főparancsnoka, Mihail Tuhacsevszkij pontosan tudta, hogy a határait lezáró Németországon, Csehszlovákián, Ausztrián és a dokkmunkások által blokkolt Danzig Szabad Városon át megszűnt a lengyelek részére a francia és angol lőszerszállítás, s ezért a „Pánok katonái” puszkánként csak néhány töltnnyel rendelkeznek. Így a szovjet főparancsnok már azt a kiáltványt is előre kinyomtathatta, amelyben a világ közvéleményét Varsó bevételéről, (felszabadításáról) tudósíthatta. Számítását keresztülhúzta a Weiss Manfréd Acél- és Fémművekben gyártott lőszer, amelynek szállítmánya Románián keresztül éppen időben érkezett a skierniewicei vasútállomásra, ahonnan már egyenesen a frontra vitték a lőszeresládákat, sütökemencéket, főzőkonyhákat. A Józef Piłsudski főparancsnoksága alatt harcoló lengyel hadsereg a hosszú napokon át tartó varsói csata eredményeként több száz kilométerre vetette vissza a Vörös Hadsereget és pár hónap múlva győztesen került ki a lengyel állam létéért vívott háborúból. A magyar lőszerszállítványok történelmi jelentőségére ma már kétnyelvű emléktábla hívja fel a figyelmet a varsói Piłsudski-téren álló Helyőrségi Palota falán és a skierniewicei vasútállomáson.

A már Károlyi-kormány alatt 1918 decemberétől lengyeleket segítő lőszerszállítványok történetéről Varga E. László, az újkori magyar–lengyel kapcsolatok egyik legkiválóbb kutatója több tanulmányt tett közzé lengyelül és magyarul. Írásaival ő világított rá a magyar–lengyel barátság egy másik „nagy háborús” megnyilvánulására, arra, hogy az osztrák–magyar hadsereg mellett küzdő Lengyel Légiók kötelékében több száz magyar harcolt. Ennek tudatosítását szolgálhatja az a háromszáz iratot tartalmazó dokumentumkötet, amelyet összeállított és közzétett.

A magyar önkéntesek verbuválása részben az itt élő lengyelek és a lengyelbarát magyar szervezetek, egyesületek, klubok kezdeményezésére már a háború első heteiben megindult – a nem hivatalos toborzóirodákon jelentkező – főleg az alig kato-

nakorú fiatalok köréből. Kiket a kalandvágy motivált, kiket a magyar–lengyel barátság tudatos szolgálata, az 1848/49-ben Magyarországon harcolt lengyelek még élő emlékezte. A toborzást egy idő után nem engedélyezték, de Lengyelország helyreállításának kérdése – ifjú Andrassy Gyula vezetésével – pártfogókra talált a magyar Parlament befolyásos képviselői körében is. A lengyel ügy „alsóbb szintű” felkarolói közül kiemelkedett az e vonatkozásban már a századelőtől kezdve nagy érdemeket szerzett Miklóssy Ferdinánd Leó és az 1933-ban elhunyt Nyáry Pál. A kapcsolatteremtő és -ápoló lengyelek közül Tadeusz Stamirowskit és Jan Dąbrowski történész-professzort kell az elsők között méltatni. Ők a két háború közötti lengyel–magyar együttműködésben is meghatározó szerepet játszottak.

A magyar önkénteseket a Lengyel Légió II. dandárjába osztották be nagyobb számban. Mivel 1914 késő őszen sebtében ezt a dandárt is bevetették az Északkelet-Magyarországra betört orosz csapatok feltartóztatására, a magyar légionisták saját hazájuk közvetlen védelmében estek át a tűzkeresztségen. Általában bátor helytállás jellemezte őket. Az 1930-as években Bolesław Waligóra őrnagy elismerően emlékezett vissza a 4. század 8. századába beosztott nyolcfős magyar rajra, amely a szakaszában szolgált. Két magyar katonáját – Kismók Károlyt és Cimmel Józsefet – név szerint is kiemeli: „Kismók fizikailag erősebb volt, heveskedő és lobbanékony, a temperamentumos magyart képviselte, míg Cimmel (azelőtt lőszergyári munkás volt) visszafogottabb és műveltebb. Úgy egyiknek, mint a másiknak bármit a szemére lehetett vetni, de a bátorság hiányát, azt nem. Mindketten vitézek voltak. Az örületig bátor Kismók nemegyszer követett el vakmerő dolgokat, míg Cimmel megfontoltabb volt és ekként is cselekedett.”

A lengyel légiókban mintegy ötszáz magyar szolgált, közülük negyvenhárman estek el, kaptak halálos sebet, kerültek hadifogságba. Névsorukat Varga közzéteszi a dokumentumkötetben. Néhányan lengyel állampolgárságot szerezve Lengyelországban telepedtek le, s többen szolgáltak a lengyel hadseregben. A Magyarországon élő több száz légionistát különböző lengyelbarát szervezetek tudhatták tagjaik között. A közülük legjelentősebb Magyar–Lengyel Egyesület tényleges vezetője – minden hazai áskálódás ellenére – a lengyel követség által is támogatott Miklóssy Ferdinánd Leó volt. Részben az ő érdeme az 1849-es lengyel mártír, Feliks Sławski emléktáblájának leleplezése, a salgótarjáni Báthory-szobor, a budapesti Bem-szobor s a népligeti lengyel légionista szobrának felállítás. Az utóbbira nagy ünnepség keretében 1935. március 24-én került sor. Megjegyzendő, hogy a rendezvényen Tadeusz Procner vezérkari alezredes is részt vett, akinek nagyapja, Alojzy Procner tagja volt az 1848–49-es magyar szabadságharcban küzdő lengyel légiónak.

A légionisták anyagi és erkölcsi támogatására alakult, Lengyelországban működő Lengyel Légionisták Szövetsége nem feledkezett meg a Magyarországon és a szomszédos országokban élő egykori légionistákról. Az 1930-as években közel százan kapták meg a Függelenségi Érdemkeresztet, s közülük többen részesültek rendszeres vagy esetenkénti anyagi támogatásban. A szerző arra is kitér, hogy a lengyelek miként ápolták Vlnában, Lembergben és más városokban a magyar légionisták emlékét.

A lengyel légiók egykori magyar tagjai a II. világháború kitörése után a lengyel menekültek támogatásából is kivették részüket. Egyesületi, kapcsolatteremtő működésüknek 1945 után a kommunista hatalomátvétel vetett véget.

Jezsó Ákos: Megyek túlra. Magyar Napló – FÓKUSZ Egyesület. Budapest, 2017

A vasfüggöny a magyarság számára nem 1945-ben vagy 1948-ban született valóság. Ha nem is oly átláthatatlanul és átjárhatatlanul, mint negyedszázaddal később, de már 1920 nyaratól körülfogta a szerveződő kistantant által fojtogatott országot. Akik Magyarország felosztását I. világháború folyamán kimódolták, maguk se gondolták, hogy az új határai között lassú kimúlásra ítélt magyar nép életben tud maradni. Jerzó Ákos *Megyek túlra* című regénye e nép életképességének történetével ismertet meg bennünket. Ráadásul egy olyan család történelmi krónikáján keresztül, amely az antant és kisantant által kovácsolt vasfüggöny mögötti, vagyis a trianoni határokon túlrekedt szülőföldjén, a Csallóközben akar magyarnak megmaradni.

E családregegy főhőse a gyermekkorát a három nyelvű koronázó városban, Pozsonyban (Pressburgban, Prešporokban) töltött Janda Kálmán, akit serdülőként vág torkon a Monarchia összeomlása és annak sokkoló élménye, hogy egy szakasznyi cseh légionáriussal elfoglalt szülővárosa új államba kerül, s ennek nyomán ő maga csehszlovák állampolgár lesz. Ettől kezdve a mindennapi cél, amely addig természetes létállapot volt: magyarnak megmaradni... Ami annyit jelent, hogy mindennap helytállni. Az iskolában is – előbb diákként, majd matematikatanárként. Janda Kálmán életének sorsfordulóin át száz- és százezer határon túli magyar család történetére ismerhetünk.

A *Megyek túlra* e magyarnak megmaradni akaró családok egyikének balladás krónikája. Időkerete 1938 tavasza és 1949 ősze: a XX. századi magyar történelem kezdetben örömteli, majd kétségbeesett reményekkel és a drámai helytállás legvégzetesebb és -véresebb kilátástalanságával átítatott tizenegy és fél esztendeje. A 1938 tavaszán tartalékos alhadnagyként a csehszlovák hadseregbe behívott Kálmánnak házassági tervét tolta a bizonytalan jövőbe a mozgósítás. De Janda Kálmán a németekkel harcra készülő csehszlovák hadsereg katonájaként is helyt akar állni, s felkészültségét felettese Bretislav százados is méltányolja. Végül néma tanúja annak, ahogy a nyugati pártfogói által cserbenhagyott csehszlovák hadsereg puskalövés nélkül átadja Hitlernek a Szudéta-vidéket. A maradék köztársaságot a csehszlovák hadseregnek 1938 októberében már a magyarokkal szemben kell megvédeni. A tüzérosztag az Esztergommal átelleni Burda-hegységre telepszik át, s messzehordó ütegeivel Budapestet veszi célba. „Az egész üteggel Budapestet kell lőni, ha kitör a háború – figyelmezteti beosztottját Bretislav százados. – Neked kell becélolni. Ha megteszed, előléptetlek hadnaggyá és a helyettesemmé nevezlek ki. A zsoldot nem az új rangod, hanem az új beosztásod szintjére emelem. Ha visszautasítasz, itt, most, rögtön agyonlőlek.”

Kálmánt döntésében a történelmi események is segítik. Az 1938. november 2-án megszületett első bécsi döntés a széthullóban lévő Csehszlovákia hajdani magyar Felvidékének déli peremsávját a Csallóköz nagyobb részével együtt Magyarországnak ítéli. Kálmán leszerelhet a csehszlovák hadseregtől, s fogadhatja a november 5-én Komáromba bevonuló 2. magyar vegyesdandár katonáit. Magánéletében is egész életére kiható változás áll be: elveszi feleségül az osztrák-magyar hadsereg hajdani tüzérszázadosának, Saránkay Ferencnek a lányát, Rózsikát. Mindennapi létük, tanári munkájuk a bizonyosság rá, hogy a házasság és a hit, az anyanyelvi és az egyházi közösséghez való tartozás és a magyarul folyó oktatás, a kultúra ápolása a nemzet fennmaradásának biztosítéka.

A „magyar világban” az új, mind inkább háborús viszonyok közepette is helyt kell állni. Kálmánnak 1944-ben már a honvédsereg tisztjeként kell szembenézni azzal a ténnyel, hogy a német megszállás és a feltartóztathatatlanul közeledő Vörös Hadsereg végpusztulással fenyegeti az országot. Az újbóli kisebbségi léttel fenyegető Kálmánt a lelki csapdahelyzetből a cselekvés parancsa szabadítja ki. A Románia átállását követően meginduló hadjárat során még ütegével együtt vesz részt Arad elfoglalásában, de pár hét múlva már csak kézfegyverekkel és egy elavult Schwarzlose-géppuskával tartóztatja fel a Somogyban előrenyomuló szovjeteket. Korszerű lövegekhez csak német mundurba bújtatva jut, amikor a belgiumi Ardennekben kell tűz alá venni az amerikaiakat. Jerzso Ákos úgy jeleníti meg a Kálmán vezetésével vívott harcokat, mintha haditudósítói felvevőgép lenne a kezében. A regény nem egy része könnyen átírható filmforgatókönyvvé.

Kálmán „szélnyékba húzódva” túléli a Német Birodalom végvonaglását kísérő utolsó harcokat, túléli a pihentetőnek egyáltalán nem mondható amerikai hadifogságot. Régi-új hazája családja és honfitársainak százezrei számára a jogfosztottak világát jelenti. Az ebbe való beilleszkedés egyik módját egykori szlovák közlegénye, Andrej, a dunaszerdahelyi zsupán lebegteti meg előtte: „Tudásod nagy hasznunkra lenne. (...) Lépj közénk. Kinevezlek kerületi főtanfelügyelőnek. Te irányítod majd a kerület iskoláiban folyó oktatói munkát. (...) Természetesen a feleséged sem maradhat állástalan. Visszamehet az iskolába. Természetesen igazgatónak. (...) Csak támogatni kell a kormány hivatalos politikáját, be kell tartani, másokkal pedig be kell tartatni az amúgy mindenkire kötelező törvényeket.”

Kálmán és családja azonban nem akar az árulással felérő önfeladásból példát mutatni, s mert rendíthetetlenül magyar akar maradni, veszélyes értelmiségiként „földönfutás”, kitelepítés vár rá. Tragédiája, hogy a hontalanságból egy olyan országba „megy túlra”, amelyet a kommunista hatalom minden eszközzel „proletár-internacionalistának” akar berendezni, vagyis olyanak, ahol csak hontalannak érezheti magát az ember. Kálmán és családja – hű maradvá magához – itt is helyt áll. És végül a Himnusz bujdosójaként is honját leli e hazában.

Viktor Szuvorov: Felszabadítók. A szovjet hadsereg belülről. (Fordította és jegyzetekkel ellátta Lengyel Márk. Kairosz Kiadó, Budapest, 2018)

Aki Viktor Szuvorov (eredeti nevén Vlagyimir Bogdanovics Rezun) „nyugatra” szakadt szovjeti titkosszolgálati tiszt Csehszlovákia megszállásának ötvenedik évfordulójára megjelent könyvét elolvassa, nem csodálkozhat azon, hogy a kommunista világbirodalom szétesett. Ha legfontosabb támasza, a hadsereg úgy működött, ahogy Szuvorov leírja, a Szovjetunió sorsa csak hosszan elnyúló agónia lehetett. A narrátor-főhős a kolhoz elől menekült a hadseregbe. „Elvették az útlevelemet, és egy új piros katonakönyvet adtak helyette: Most már nem volt a földön ember, aki visszaküldhetett volna a kolhozba. A Szovjet Hadseregből nincs visszaút” – írja bevezetőjében anélkül, hogy tudta volna, milyen kalandokban lesz része. Az író az ezeket a kalandokat megelevenítő többnyire groteszk történeteken keresztül térképezi fel a hadsereg működését, illetve működésképtelenségét. Esetleírásai – a *Szülőföldünk* című fejezettől eltekintve – tragikomikus világot tárnak elénk, amelyben a benne élőknek egyszerre támad sírhatnakja és nevezhetnekje.

A *Futkosó* madárnevű Csizs (Csíz) vezérezredese, aki a kapuőrséget mindig letartóztatja és futkosóra vágja, amikor szolgálatban van, nyilvánvalóan örült, s ezt mindenki tudja róla. Csak Viktor nem, aki az első alkalommal ágálni próbál az eljárás ellen. Szerencséjére csak öt napot kap, míg Vitya őrmester tizenötöt. A futkosóban kevés az alvás és keményen dolgozni kell. Szuvorov az alábbi különbséget vázolja fel a futkosó és a börtön között, s ebből a Szovjetunió jelenvalóságára is következtetni lehet: „A futkosó nem börtön, a börtönben kialakul valami, ami mégiscsak közösség. Ráadásul ott olyan emberek vannak, akik valamikor, talán csak egyszer életükben, de fellázadtak a törvény ellen, a társadalom ellen, a rendszer ellen. A futkosón viszont az ember csak ijedt katonákat és középük kevert tisztinövendékeket talál. A kadétoz olyan emberek, akik önként lépnek be abba a társadalmi csoportba, amelyiknek tagjait minden joguktól megfosztották: az alacsonyabb rendfokozatú szovjet tisztek közé. Azt lehet velük csinálni, amit csak akarnak. Minden, a futkosót megjáró katona, akivel később alkalmam volt beszélgetni arról, amit ott tapasztaltunk, egyetértett velem abban, hogy a több ezer fogdában bármennyit lehetne még rontani a körülményeken anélkül, hogy akár legkevésbé is számolni kellene a bent lakók szervezett ellenállásával.”

Kár, hogy Csizs vezérezredes nem találkozott *Misa* közlegénnyel, aki minden altisztnél, főtisztnél, törzstisztnél nagyobb hatalommal rendelkezik a hadseregben. Szuvorov az alábbi párbeszéddel kezdi Misáról szóló történetét:

„– A kulcsocska?

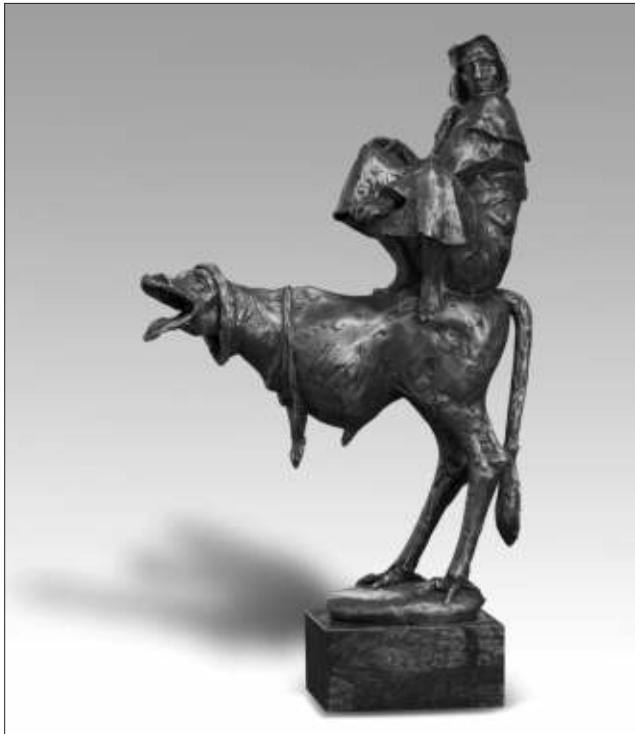
– Közlegény elvtárs! Először is gombolja be a zubbonyát! Egy alezreddessel beszél, a katonai körzet törzsének ügyeletes tisztjével!

A közlegény egyszerűen meg se hallotta, amit az alezredes imént mondott neki.

– A kulcsocskát! – ismételte meg csöndben, miközben a széles parasztképéről valami leírhatatlan megvetés és gőg áradt az alezredes felé, aki ettől annyira zavarba

Fischer György

Farkas Ferenc

jött, hogy teljesen elfelejtkezett arról, hogy egyébként majdnem korlátlan feljebbvalói jogát érvényesítse.”

A helyzetet helyette, egy őrnagy mentette meg, aki „odapattant a páncélszekrényhez, és felnyitotta a nehéz vasajtót. Kikapta a széfől az egyiket az ott lógó több száz kulcs közül, és alázatosan átnyújtotta az arrogáns katonának. Emberünk két ujjával kicsipentette a kulcsot az őrnagy kezéből, egy megvető pillantással végigmérte a Vezérkar ügyeletes tisztjét, egy jól célzott köpést eresztett meg a köpöcsésze mellé a padlóra, majd bevágva maga mögött az ajtót kiviharzott a szobából.” Kiderült, hogy a kulcs a körzetparancsnok első helyettesének államtitkokat tároló dolgozószobájához való. Ez teljesen kihozta sodrából az alezredest, mire az őrnagy azzal hűtötte le, hogy – De ez Misa!

Misa Parsikov altábornagynak, a Leningrádi Katonai Körzet parancsnoka első helyettesének tartaléksofőrije. „De ez még nem minden – folytatta vészjósló kíméletlenséggel az őrnagy –, Misának csak papíron ez a beosztása. Igazából..., igazából..., Marija Mihajlovnát, az altábornagy feleségét szokta fuvarozni.”

Az ügyeletes tiszt mindent megértett.

A moszkvai döntéshozók és a megszállók kipellengérezésének vagyunk tanúi abban a jelenetsorban, amelyet Szuvorov a szovjet hadsereg 1968-as prágai bevonulásának leírásában, *A bankárban* megörökít. Zsuravljev őrnagynak a cseh főváros megszállásakor jut eszébe Lenin „zeniólis” iránymutatása, miszerint elsőként a bankokat kell birtokba venni. Így amikor meglátja az első „Bank” feliratot, felsőbb jóváhagyással azonnal elfoglalja az épületet – letérve ezzel az eredetileg megszabott felvonulási útvonalról. Bár ne tette volna... „A mélységi felderítőszázad katonái előrerohantak a főbejáratához, és odaérve puskatussal kezdték ütni az üvegajtót védő vasrácsot. A zajra egy szürke uniformisba bújt öregember jelent meg az ajtó mögött. Riadtan bámult a rácsot verő marcona alakokra, aztán hátrafelé pislogott. Majd újra a rácsot verő katonákra nézett, és sietve ajtót nyitott nekik. A század berontott az előcsarnokba, és katonák végigrohantak a lépcsőkön és a folyosókon. (...) Tíz perc se kellett hozzá, hogy a bank alkalmazottait – jobbra éjjeliőröket – összetereeljék az előcsarnokba.”

Ezzel kezdődött el Zsuravljev őrnagy vesszőfutása, amelynek nem elhanyagolható szakasza, hogy másnap egyre másra érkeztek meg a pénzz szállító kocsik, s mivel a katonák senkit se engedtek az épületbe, a kocsikísérő biztonságiak a pénzeszsákokat a lépcsőre dobálták. Ettől kezdve Zsuravljevre hárult az őrzésük, akinek lelkére kötötték, hogy egy korona se tűnhet el. Természetesen az őrnagy elsősorban saját katonáit tartotta távol a csehszlovák bankóktól. Közben az is aggasztotta, hogy mivel mind a szovjet, mind a csehszlovák hadsereg T 54-es harckocsikkal rendelkezett, az eltévedt szovjet tankok esetleg egymásra tüzelnek. Kísérlet történt ugyan a megkülönböztetésükre, de mivel elfogyott a fehér festék, a szovjet harceszközöknek csak egy részére tudták a fehér csíkot rávinni.

Könyvének humoros fejezeteivel az olvasóban keltett kesernyés derút egy kivégsz leírásával teszi semmissé az író. Csehszlovákia megszállása idején egy szovjet katona

géppisztolyostul megszökik. Halálos ítéletének felolvasása alatt lövik agyon, úgy ahogy ez a legvadabb sztálini időkben szokás volt: „A hóhér egy hang nélkül simán csőre töltötte pisztolyát. (...) Nesztelenül, mint egy macska, a hóhér még kettőt lépett előre, és szilárd terpeszbe állt. Most már csak egyméternyire volt a szerencsétlen fiútól, akinek még a lélegzetvételét is egészen biztosan hallania kellett volna. Ő viszont még mindig nem sejtett semmit. (...) A hóhér kinyújtotta pisztolyt tartó jobb kezét. A fegyvercső szinte a katona nyakához ért. (...) Baljával megtámasztotta csuklóját, hogy a pisztoly stabil legyen. (...) A magányos lövés gonosz csattanása olyan volt, mintha ostorral vágtak volna végig a hátamon. (...) A halott katona mindkét kezét a feje fölé dobta. Ugrott még egy utolsót rövid életében, mintha csak a felhőket szeretne volna elkapni, és közben fejét úgy vetette hátra, ahogyan egyetlen élő ember se tudná.”

Douglas Murray: Európa furcsa halála. Bevándorlás, identitás, iszlám. Mit tartogat számunkra a jövő? (Fordította Seress Ákos). Második kiadás. Alexandra Könyvesház Kft. Alexandra Kiadója. Pécs, 2018

„*A multikulturalizmus lényegében anti-európai civilizációs forma. Nem más, mint egy Nyugat-ellenes ideológia.* (Samuel Huntington)

„*Az eszmék összeomlása gyakran cinizmust eredményez: ha már minden remény elvesztett, legalább érezzük jól magunkat*” (Chantal Delsol)

„*Én a saját kultúrámot akarom megvédeni, nem az övéket, és csak hogy tudják, sokkal jobban szeretem Dante Alighierit, Shakespeare-t, Goethét, Verlain-t, Walt Whitmant és Leopardit, mint Omar Hajjámot.*” (Oriani Fallaci)

1973 őszén lehetőségem volt a Göttingeni Egyetem által szervezett nyelvi és művelődéstörténeti kurzuson részt venni két írótársammal – Kis Pintér Imrével és Nádas Péterrel, valamint egy Jugoszláviából érkezett tanárcoporttal. Egy meghívott professzor arról tartott előadást, hogy a török vendégunkások és sokgyermekes családjaik részére mindenütt mecsetek épülnek, s pár év múlva a Német Szövetségi Köztársaságban több lesz a muzulmán, mint a keresztény. Kijelentése a szocialista táborból érkezettek körében nagy megrökönyödést keltett, míg a német fiatalok ezt természetesnek véve csendes nemtetszésüknek adtak kifejezést. Egyikük – akiről kiderült, hogy gyártulajdonos fia és már tizenöt éve egyetemre jár – éppen Ugandába készült, merthogy ott építi az igazi szocializmust egy Idi Amin nevű népezér. (Ryszard Kapuściński tíz évvel később róla akart könyvet írni *A bestia* címmel.) A német diákok morgolódására kurzusvezetőnk bocsánatot kért, hogy ilyen elhangozhatott, mert hogy a vendégmunkások, jöjjenek bárhonnan is, szívesen látottak, mi több, Németország nélkülük nem is létezhetne. A „migráns” akkor még ismeretlen fogalom volt.

1992 májusában a litván határ mentén fekvő Sejny nevű kisvárosban működő Határvidék Központ és Alapítvány megrendezte az erdélyi kultúrák hetét, amelynek több mint száz – főként magyar – meghívott vendége volt. Maradandó hozadékaként

Varsóban táncház alakult, amely azóta is működik. A Gazeta Wyborcza című napilap tudósítója, Dawid Warszawski hosszú és lelkes beszámolóiban tájékoztatta a lengyel közvéleményt a Sejnyben és környékén – többek között litván falvakban is – zajló „multikulturális” eseményekről. A társadalmi, nemzeti sokszínűségről rendezett vitához hozzászólva, mintegy annak leágazásaként azt is hozzátette, hogy minden kisebbséget, csoportot, másságot ugyanazon jogok illetik meg. Hosszan taglalta, milyen jogokkal kell rendelkezniük a börtönbe zárt köztörvényes bűnözőknek. Amikor valaki megkérdezte, hogy a bűnözők áldozatainak vannak-e jogaik, válaszában kifejtette, hogy legfontosabbak az egyéni szabadságjogok, különösen a hátrányos helyzetben lévők esetében, márpedig a börtön hátrányos helyzetet teremt az oda bezártaknak, miközben a bíróság szabadon érvényesítheti és érvényesíti is az áldozatok jogait. Ebből aztán parázs vita kerekedett...

Douglas Murray méltán nagy visszhangot kiváltó könyvének helyenként sokkoló lapjait e két személyes élményképem itatta át hitelesítő vízjelként. Korosztályom, de a tőlünk egy-két-három évtizeddel fiatalabbak is e könyvet olvasva, mint egy kollektív naplótöredékben, kísérhetik figyelemmel a kibontakozó multikulturális ideológia, a nyitott társadalom örök békét ígérő eszméjének térnyerését, függetlenül attól, hogy az elmúlt fél évszázadban hol gyengébb, hol erősebb hullámban áradtak bevándorlók Európába. Hol címlapon vastagbetűs, hol csak kishírben szerepel Tony Blair, Theresa May, Nicolas Sarkozy, David Cameron és megannyi más vezető politikus, köztük uniós brüsszeli vezető neve és migrációval kapcsolatos tevékenysége, attól függően, hogy hatalmon voltak-e, vagy kiejtette-e őket az éppen esedékes parlamenti választás. Csak mintha Angela Merkel volna örök, akit az író fő felelősnek tart a Németországban kialakult, de egész Nyugat-Európára is kiható migránshelyzetért, e helyzet kezelésének politikai ügyefogyottságáért vagy tudatos képtelenségéért.

Pedig éppen Merkel volt az, aki 2010-ben egy Potsdamban elmondott országértékelő beszédben bejelentette: „A kísérlet, hogy multikulturális társadalmat építsünk és boldogan éljünk egymás mellett, megbukott, teljes egészében megbukott.” És az is hiú ábránd volt, hogy a vendégmunkások majd egyszer hazamennek. Ehhez azt is rögtön hozzátette, hogy éppen az előbb mondottak miatt fontos az integráció, vagyis: aki a német társadalom tagja akar lenni, annak követnie kell a német törvényeket, alkalmazkodnia kell a német szokásokhoz, viselkedéskultúrához és meg kell tanulnia németül. A közönség nagy ovációval fogadta a beszédet, amely egyébként a bevándorlókat is megnyugtatta: maradhatnak. A nyílt társadalmat és a multikulturalizmust elparentáló ilyen határozott nyilatkozat vezető német politikus szájából addig még nem hangzott el. Megfogalmazását két tény motiválta. Az egyik az, hogy nem sokkal azelőtt jelent meg Thilo Sarazzinnak, a Bundesbank igazgatósági tanácsa tagjának *Deutschland schafft sich ab* (Németország felszámolja önmagát) című könyve, amelyben a szerző azt fejtegette, hogy az alacsony születési ráta és a fokozódó, főként muszlim bevándorlás miként alakítja át alapjaiban a német társadalmat. A nagy visszhangot kiváltó művet Merkel nem kerülhette meg, s meggyengült pozícióját a köze-

ledő választások miatt is minden eszközzel meg kellett erősítenie. Határozott hangvételének ez utóbbi volt a másik oka.

Az új bevándorláspolitikát sejtető beszédével világviszhangot kiváltó Merkeltől a brit miniszterelnök, David Cameron sem akart különb lenni. A Münchener Biztonságpolitikai Konferencián kijelentette: „A multikulturalizmus doktrínájának megfelelően hagytuk, hogy különféle kultúrák egymástól és a többségtől eltérő saját világot alakítsanak ki. Nem tudtunk létrehozni egy olyan társadalmat, amihez szívesen akartak volna tartozni. Még toleráltuk is ezeket a szeparált közösségeket, amelyek néha a mi értékeinkkel teljesen összeegyeztethetetlen módon viselkedtek.” Volt oka aggódni, még ha színlelte is: Nagy-Britanniában 2001 és 2011 között hivatalosan 1,5 millióról 2,7 millióra nőtt a bevándorlók száma, amely azóta még jobban megugrott. A váratlan politikai siker dobogóján a francia elnök, Nicolas Sarkozy is melléjük tolakodott. Egy televíziós vitában a következőket mondta: „Az az igazság, hogy minden demokrácia túl sokat törődött az érkezők identitásával, és nem eleget azzal az országgal, ami befogadta őket.” Nem tudni, Sarkozyt nyomasztotta-e, hogy Saint-Denis, ahol a francia királyok temetkezési helyének székesegyháza áll, már „jobban hasonlít Észak-Afrikára, mint Franciaországra”. Magában a Seine-Saint-Denis megyében 230 mecset található, lakosságának harminc százaléka muszlim, a fiatalok esetében ez az arány hetven százalék.

Az idézett megnyilatkozások azt jelentik, hogy mindhárom vezető politikus pontosan tisztában volt a kialakult helyzettel, mégis pontosan az ellenkezőjét cselekedte annak, amit beszédük tartalma sugallt, vagyis amit választóik többsége elvárt tőlük. Mintha „vigyázó szemüket” állandóan a baloldali sajtóra, televízióra, annak befolyásos megmondóembereire és híres értelmiségi híveire, politikai riválsaikra vetették volna. Különösen sokkoló volt, ahogyan Merkel 2015-ben – finoman fogalmazva – szembe ment 2010-es önmagával. Tudat alatt még Sarazzinnak is visszavágva jelentette be: „Wir schaffen das!” – (Meg tudjuk csinálni). Vagyis Németország a bevándorlók újabb és újabb millióit képes befogadni. Az ekkor meghirdetett Willkommenskultur logója az az egész világot bejáró fotó lett, amelyen az illón műmosolyú Merkel egy éppen Magyarországról érkezett migránsal szelfizik.

Douglas Murray sorra áttekinti a nyugati országok felfoghatatlanul kártékony, mert csak a mai pillanatnak szóló migránspolitikáját, amelyet csak abban az esetben lehet politikának mondani, ha azt a cselekvésképtelenség, a tehetetlen sodródás szinonimájaként értelmezzük. A fentebb felsoroltakon kívül e politika legfőbb svéd, holland, belga, spanyol, olasz képviselőit is megismerhetjük – gondolkodásmódjukkal együtt. Az író bemutatja cselekedeteiknek keretet adó Európa kultúráját, nemzeti önazonosságát, keresztény identitását, történelmi önbecsülését felszámoló, felszámolni hagyó közösségeit, amelyek a múlt összes bűneit magukra akarják vállalni. A büntudat megmosolyogtató torzképe, amikor az egyik kudarcot vallott izraeli-palesztin béketárgyalás után amerikai delegáció jelentkezett Jasszer Arafatnál, hogy bocsánatot kérjen a koraközépkori szentföldi kereszteshadjáratokért, legelképesztőbb jelenetsora, amikor 2006-ban azok a brit polgárok, akik – John Hawkins színházi

rendezővel az élen – rájöttek, hogy őseik rabszolga-kereskedők voltak, igával a nyakukban, láncukat csörgetve „Bocsánat” felíratos pólóban vonultak végig Gambia fővárosa, Banjul utcáin, majd stadionjában térdén állva, sírva kértek bocsánatot a jelenlévő elképedt tizennyolcezer nézőtől. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg az író: „Az az ország, amelyik elhiszi magáról, hogy semmi rosszat nem tett, bármelyik pillanatban képes lehet a rosszra. De az ország, amely azt hiszi, hogy csak és kizárólag jóvátehetetlen szörnyűségeket tett eddig, elveszítheti hitét abban, hogy képes még jól tenni a jövőben. Egy ilyen ország ideges lesz, kételkedni kezd saját bölcsességében és cselekedeteiben. Az ősbűn gondolata egy társadalomban hamar az önmaga iránti kétségek növekedéséhez vezet. Ha egy nemzet bűnben fogant, akkor ez azt jelenti, hogy semmi jócselekedetre nem képes, mivel elejétől fogva romlott volt.”

A könyv feltárja azt, hogy a művi kollektív lelkifurdalás miként teszi klisészerűvé a politikai döntéshozók bevándorló tömegekkel kapcsolatos gondolkodását, (és az általános közgondolkodást), bénítja meg a bűnüldöző szerveket, járhatja le a bíróságokat, teszi cinkossá a sajtó jelentős részét. A bűnelkövetők személyének homályban hagyásáról, a bűnök elhallgatásáról vagy bagatellizálásáról, az elkövetők futni hagyásáról, a következmények nélkül maradt tömegmészárlásokról mi is nemegyszer értesülhettünk az elmúlt két évtizedben. Az már talán elkerülte a figyelmünket, hogy míg például Svédországban 1975-ben négyszázhuszonöt szexuális erőszakról szereztek a hatóságok tudomást, addig ez a szám 2014-re hatezerhatszázhúszra emelkedett. Mindezt hivatalosan igyekeztek elmismásolni. Ebben természetesen „tettetárs” volt a svéd sajtó is: „A finnországi Abóba tartó kompon egy csoport megerőszakolt egy nőt, a hírekben az elkövetők »svéd férfiaként« szerepeltek, miközben valójában szomáliaiak voltak.”

Murray arra is példákkal szolgál, amikor maga az áldozat nem csak bűnelkövetőinek megmenekülését kívánja, hanem még bocsánatot is kér tőlük. 2016 februárjában Mannheimben három bevándorló megerőszakolt egy huszonhárom éves nőt, aki egy baloldali ifjúsági mozgalom szóvivője volt. A nő először azt vallotta, hogy az erőszaktevők németek voltak. Kiderült, azért hazudott, mert nem akarta a rasszizmust erősíteni. Meggondolatlan őszintesége miatt, merthogy végül az igazi tettesekre vallott, nyílt levélben kért bocsánatot megerőszakolóitól:

„Egy nyílt és barátságos Európát akartam. Ahol szívesen élek, és ahol mindnyájan biztonságban vagyunk. Mindannyiunk miatt bocsánatot kérek. Ti nem vagytok itt biztonságban, mert ez egy rasszista társadalom. Én sem vagyok biztonságban, mert ez egy szexista társadalom. De ami miatt igazán sajnálatot érzek, az az, hogy a szexista és minden határon túllépő dologért, amit velem műveltetek, titeket egy még agresszívebbé váló rasszizmus fog üldözni. Megígérem nektek, hogy sikítani fogok. Nem fogom engedni, hogy mindez folytatódjon. Nem fogom állva nézni, hogy rasszisták és aggódó állampolgárok titeket tartsanak problémának. Nem ti vagytok a probléma. Ti egyáltalán nem vagytok probléma. Ti a legtöbbször csodás emberek vagytok, akik megérdemlik, hogy szabadok legyenek és biztonságban éljenek.”

Homlokegyenest ellenkező jellemet ismerünk meg a Szomáliából kényszerházasság elől Hollandiába menekült Ayaan Hirsi Aliban. Őt azzal, hogy a Leideni Egye-

temen diplomát szerzett, ideálisan integrálódott bevándorlóként ünnepelte a *mérvadó* holland közvélemény. Csalódást okozott, mert a Liberális Párt szóvivőjeként sem mondta azt, amit elvártak tőle: nem vádolta rasszizmussal a fehér embert, nem gúnyolódott a keresztények hitén, nem követelt többletjogokat sorstársainak. Mi több, szembe fordult az iszlámmal is. Ateistának vallva magát nyíltan beszélt többek között a volt hitsorsosai részéről teljesen természetesnek vett női nemi csonkításról, amelynek áldozata lett. Mikor arról kérdezték; nem érint-e „lobbanékony” kérdéseket, ingerülten válaszolta: „Lobbanékony? Egy olyan országban, ahol prostitúció és a könnyűdrogok megengedettek, ahol az eutanázia és az abortusz végrehajtható, ahol a férfiak sírnak a tévében, meztelen emberek sétálnak a tengerparton, a pápán pedig a nemzeti tévéadó műsorában gúnyolódnak? Ahol Gerard Reve (az egyik legismertebb holland író és költő – K. I.) azért lesz híres, mert egy számmal való közösülésről fantáziál, amely állatot egyébként Isten metaforájaként használja e jelenet során? Ebben a kontextusban semmi általam mondott nem lehet »lobbanékony«.”

Bátor szókimondásához minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy barátját, Theo van Gogh filmrendezőt, aki nyíltan felvette a harcot a szélsőséges hollandiai iszlámistákkal, nem sokkal azelőtt, 2004 novemberében meggyilkolták, s véres holttestén egy Ayaan Hirsi Alinak címzett fenyegető levelet hagytak. Hirsi Ali ezután egy speciálisan védett épületben volt kénytelen élni. A létbiztonságot végül az jelentette számára, hogy az Egyesült Államokba távozott. A Mohamed próféta élete kigúnyolásával vádolt *Sátáni versek*ért Hirsi Alinál is jobban, halállal fenyegetett Salman Rushdie-t idézve: ő lett „az első menekült Nyugat-Európából a holokauszt óta”.

A könyv 48. oldalán feltűnt Igazság és Élet pártja Lengyelországban nem létezik, nyilván a Jog és Igazságosságról van szó. Az 55. oldalon jelzett Brit Nacionalista Párt is helyesen Brit Nemzeti Párt (British National Party), miként a Le Pen család is a Nemzeti Frontot (Front National) és nem a Nacionalista Frontot (Front Nationaliste) alapította meg (116. old.). A jelzők ez esetben különösen fontosak. Az a jobboldali párt, amely Nyugat-Európában magát nacionalistaként határozza meg, már az indulásakor halott. Jól érzékeli ezt Murray a könyvben szereplő Geert Wilders esetével, aki miután kilépett a Holland Liberális Pártból, az általa megalapított Szabadság Pártba, amely 2016-ban már a legnépszerűbb párt volt Hollandiában, senkit sem engedett belépni. A pártnak, noha a parlamentben szép számú képviselővel rendelkezett, ő volt az egyetlen tagja. A tiltás indoka: „ha szabad lett volna a belépés a pártba, az első csatlakozók a bőrféjük lettek volna, s utána már senki sem akart volna belépni”. Wilders tisztában volt vele, ha a „média és a politikusok egy pártot szélsőjobboldalinak állítanak be, akkor ilyen emberek is akarnak majd oda csatlakozni, még akkor is, ha a vezetők meg akarnak tőlük szabadulni”.

Douglas Murray felteszi a kérdést: és mit tesz majd a demokráciára hivatkozó, a demokratikus alapelvek hirdetésével operáló tömegtájékoztató és a politikai elit akkor, ha azzal lesz kénytelen szembesülni, hogy az általa szélsőségesnek minősített nézetek „megegyeznek a társadalom többségének véleményével?”

Németh Miklós: Viking saga (2012)